

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
2015-YL 056

“GÖZETİM TOPLUMU” TEORİLERİNİN
TARİHSEL VE TEORİK BİR İNCELEMESİ

HAZIRLAYAN
Gökhan AKDAĞ

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Ümit TATLİCAN
Prof. Dr. Veysel BOZKURT

AYDIN-2015

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencisi Gökhan AKDAĞ tarafından hazırlanan “‘GÖZETİM TOPLUMU’ TEORİLERİNİN TARİHSEL VE TEORİK BİR İNCELEMESİ” başlıklı tez, 31.07.2015 tarihinde yapılan savunma sonucunda aşağıda isimleri bulunan jüri üyelerince kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı	Kurumu	İmzası
Başkan :.....	.....	.....
Üye :.....	.....	.....
Üye :.....	.....	.....

Jüri üyeleri tarafından kabul edilen bu Yüksek Lisans Tezi, Enstitü Yönetim Kurulu’nun ..... Sayılı kararıyla ..... tarihinde onaylanmıştır.

Prof. Dr. Recep TEKELİ
Enstitü Müdürü

T.C.
ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

...../...../2015

Gökhan AKDAĞ

ÖZET

“GÖZETİM TOPLUMU ” TEORİLERİNİN TARİHSEL VE TEORİK BİR İNCELEMESİ

Gökhan AKDAĞ

Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ümit TATLİCAN, Prof. Dr. Veysel BOZKURT

2015, 151 sayfa

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan gözetim olgusu, 20. yüzyıldan itibaren gelişen iletişim ve enformasyon teknolojileriyle birlikte yaşadığımız çağın bir realitesi olmuştur. Tarihsel olarak incelendiğinde gözetim, toplumsal ilişkilerin başlangıcından bu yana, egemen olabilmeyen ayrıcalıklı bir yolu ve bireyleri farklı gözetim teknikleriyle kontrol altında tutmanın bir aracıdır. Gözetim araştırmalarında önemli bir yeri olan Michel Foucault ile birlikte panoptikon metaforu gelişen teknolojilerle birlikte sorgulanmaya başlanmıştır.

Bu çalışmada gözetim toplumuyla ilgili yapılan çalışmalar panoptikon merkezli ve panoptikon merkezli olmayan şekilde sınıflandırılarak gözetimin değişen içeriği açıklanmaya çalışılacaktır. Birçok kuramcı teknolojik değişimlerle birlikte gözetim toplumunun doğasının da değiştiğini vurgulamaktadır. Bu dönemi David Lyon “Elektronik Panoptikon”, Mark Poster “Süperpanoptikon”, Thomas Mathiesen “Sinoptikon Toplum”, Emanuel Pimenta “Omnioptikon”, Didier Bigo “Banoptikon”, Mark Anderejeviç “Yatay Gözetim”, Steve Mann “Sousveillance” kuramlarıyla açıklamaya çalışmışlardır. Panoptikon merkezli gözetim araştırmaları gözetim kavramını olumsuz, baskıcı, kontrol ve denetim mekanizmalarıyla birlikte ele alarak, sosyal tabakalaşmada ‘gücü’ elinde bulunduran bir iktidar mekanizmasına gönderme yaparak analiz etmişlerdir. Panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmaları ise gözetimin katılımçılık, rıza, karşılıklı güven ve sosyal tabakalaşmada birden çok kesim tarafından yapıldığını belirtmişlerdir.

Bu çalışma, gözetim toplumunun tarihsel dönüşümü üzerinde durarak gözetim araştırmalarını sistematik bir biçimde sınıflandırmayı amaçlamaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Panoptikon, Sinoptikon, Omnioptikon, Yatay Gözetim, Sousveillance

ABSTRACT

HISTORICAL AND THEORETICAL EXAMINATION OF ‘SURVEILLANCE SOCIETY’ THEORIES

Gökhan AKDAĞ

M.sc. Thesis, at Sociology

Supervisor: Prof. Dr. Ümit TATLİCAN, Prof.Dr. Veysel BOZKURT

Surveillance, a concept as old as humanities, has become the reality of our age with the developing communication and information technologies since the twentieth century. When observed historically, from the beginning of social relations onwards, the surveillance has been a means of holding the individual under control with different surveillance techniques and a prerogative way of being dominant. The metaphor of panopticon with Michel Foucault who has an important share in surveillance studies started to be questioned with the developing technologies.

In this study, the studies relating to surveillance society will be classified in two groups titled panopticon-centred and non-panopticon centred, and the changing nature of the surveillance will be explained. Most of theorists emphasise the fact that the nature of surveillance society has altered with the technological changes. David Lyon with his “Electronic Panopticon”, Mark Poster with his “Superpanopticon”, Thomas Mathiesen with his “Synopticon Society”, Emmanuel Pimenta with his “Omnipanopticon”, Didier Bigo with his “Banopticon”, Mark Andrejevič with his “Lateral Surveillance”, Steve Mann with his “Sousveillance” have tried to explain this area. Panopticon-centred surveillance studies have made the analysis of surveillance, by considering it with the negative, oppressive, control and survey mechanisms and by referring to a power mechanism, which holds the force in social stratification. Non-panopticon centred surveillance studies have tried to explain that it is present in multiple areas in social stratification and it provides participation, consent and mutual trust.

This study emphasises on the historical transformation of the surveillance society and tries to classify the surveillance studies systematically.

KEYWORDS: Panopticon, Synopticon, Omnipanopticon, Lateral Surveillance, Sousveillance

ÖNSÖZ

Gözetim sözcüğünü ilk duyduğumuz an tedirgin bir ruh hali yaşarız. Bir şey tedirginlik yaratıyorsa o artık ontolojik bir problem olmuştur. Bu tezin yazarı çalıştığı konunun bir faili. Dolayısıyla gözetim sözcüğünü ilk duyduğunda tedirgin bir ruh halinde olduğu gibi onu yeniden üreten sistemin bir parçası konumunda. Onun da herkes gibi gözetim konusu açıldığında söylemek istediği bir şeyleri vardı. İşte bu tezin çıkış hikâyesi bu tezin yazarının gözetim konusunda ‘birkaç şey söyleme’, orta sınıflaşma arzusundan kaynaklanmaktadır.

Kuşkusuz her çalışma birden fazla aklın ürünüdür. Bu çalışmayı gerçekleştirirken birçok insanın deneyim ve tecrübelerinden yararlandım. Bunların başında gözetim alanını Türkiye akademisinde ilk çalışan kişi olan sevgili danışmanım Prof. Dr. Veysel BOZKURT gelmektedir. Sayın BOZKURT, tüm yoğunluğuna rağmen bu tezin ikinci danışmanlığını üstlenerek tezin akademik bir formata dökülmesi konusunda ciddi ve bazen de sert uyarılarda bulundu. Kendisinin bu uyarıları olmasaydı belki tezin her zaman bir tarafı eksik kalacaktı. Kendisine bundan dolayı müteşekkirim. Tezimin birinci danışmanı olan Türkiye Sosyal Bilimlerinin hasbı zanaatkârı Sayın Hocam Prof. Dr. Ümit TATLİCAN’ın kavramsal uyarıları olmasaydı tezimin belki de hiçbir zaman ayakları üzerinde duramayacaktı. Sayın Hocam Prof. Dr. Ümit TATLİCAN’ı sunduğu perspektif için her zaman saygı ve şükranla anacağım.

Bu tez çalışması akademide iki buçuk kuşaktır gözetim konusunu çalışan bir aklın ürünü. Bu durumda kuşkusuz teşekkür etmem gereken diğer bir kişi sevgili hocam Yrd. Doç. Dr. Uğur DOLGUN. Her ne kadar gözetim konusunu ele alış biçimimiz birbirinden farklı olsa da Sayın DOLGUN gözetim konusunda yazdıkları ile Türkiye Sosyal Bilimlerinde tartışılmaz bir yere sahiptir. Onunla lisans döneminden itibaren yaptığımız sohbetler ve onun yazdıkları olmasaydı gözetim konusuna farklı bakmam mümkün olmazdı. Kendisinin üzerimdeki emeği tartışılmazdır.

Onu ilk tanıdığım günden itibaren akademik olgunluğumda ‘Prometheus’ etkisi yaratarak dostluğundan hep ‘EMİN ‘ ve hep ‘BAKİ ‘ kalacağına inandığım, ismini yazarken bile sevgi ve özlemle andığım Sayın Yrd. Doç. Dr. Emin Baki ADAŞ’a ne kadar teşekkür etsem azdır. Onunla yaptığımız sohbetleri egenin tütün kokusu eşliğinde yıllanmış şarap tadında anacağım. Kendisi ile yaptığımız dersler ve

sohbetler aracılığıyla bana sadece entelektüel bilgimi sorgulama imkânı sağlamakla kalmayıp ‘vicdan’, ‘özgürlük’ ve ‘ahlak’ kavramlarını yeniden ele almamı da sağlamıştır. Onun önünde sadece saygıyla eğilebilirim.

Yüksek Lisans eğitimime başladığım günden itibaren Sayın Hocam Yrd. Doç Özlem BALKIZ benden desteğini ve güvenini hiçbir zaman esirgemedi. Bu tezin temelini atıldığı seminer çalışmamı Sayın BALKIZ’ın sevecenliği ve yardımları etrafında yazdım. Dolayısıyla Sayın BALKIZ, tüm yüksek lisans eğitimim boyunca yardımperverliğini hiçbir zaman benden esirgemedi. Sayın hocam, bu tez çalışmasının jüri üyeliğinde bulunarak yaptığı motive edici yorumlarla birkez daha hayata karşı güvenli bakmamı sağlamıştır. Gerek ders aşamasında kendisinden öğrendiklerim gerekse bu tez dolayısıyla yaptığı katkıları her zaman saygı ve minnettarlıkla anacağım.

Bu tezin jüri üyeleri arasında bulunan Sayın Doç Dr. Güney ÇEĞİN’nin motive edici konuşması ve teze yaptığı pozitif müdahaleleri için çok teşekkür ederim. Sayın ÇEĞİN’in tezin ileri aşaması için söylediği sözler, eksilen güvenimi yeniden inşa etmemi sağlamıştır.

Yüksek Lisans ders aşamam sırasında Sayın Hocam Doç. Dr. Şerife GENİŞ’in uyarıları, önerileri, yardımları ve sohbetleri akademik perspektifimin genişlemesi konusunda çok önemli bir yere sahiptir. Bu vesileyle kendisine bir kez daha teşekkür etmek istiyorum.

Bu tez dolayısıyla birçok insandan kaynak ve düşünsel yardım aldım. Bunların başında hayatımda tartışmasız bir yere sahip olan düşünsel bekâretimi alan sevgili süpermenim Prof. Dr. Micheal BURAWOY gelmektedir. Kendisi, attığım her kaynak yardımı mailine büyük hassiyetle cevap verdi. Kendisine ne kadar teşekkür etsem azdır. Bunun yanında Doç. Dr. Thomas ALLMER, Prof. Dr. Christian FUCHS, Doç. Dr. Mark ANDREJEVIÇ, Prof. Dr. David LYON, Emiretus Prof. Elia ZUREİK, Dr. Hille KOSKELA attığım tüm mailleri büyük bir sabır ve anlayışla karşılayıp kaynak ve düşünsel yardımlarını esirgemediler. Sevgili arkadaşım Hakan GÜLERCE’nin birçok kaynağa ulaşmam konusunda çok önemli yardımları oldu. Sayın Orhan ERDOĞAN ve Umut OSMANLI kaynakçanın dizimi sırasında eşsiz katkılar sundular. Hepsine ayrı ayrı en aziz duygularıyla teşekkür ederim.

Aydın ve Denizli'ye gittiğimde evlerinde misafir olarak kaldığım Yusuf TÜRKMEN, İbrahim ARSLAN, Ali KUŞ ve Mehmet BAYER'e şükranlarımı sunmak istiyorum. Kendilerine misafirperverliklerinden dolayı müteşekkir ve borçlu olduğumu belirtmek isterim.

Ve Arzu ŞAHİN. Bu teze ikinci bir isim yazacak olsaydık bu herhalde Arzu ŞAHİN olurdu. Onun yardımları ve desteği olmasaydı herhalde bu tezin yazımı çok daha uzun bir zaman alacaktı. "Bitir şunu artık!" diyen sesini halen kulağımda duyar gibiyim... Kendisi tüm metni en küçük ayrıntısına kadar okudu. ŞAHİN, metinlerdeki birçok anlam bulanıklığının giderilmesi ve metnin düşünsel olarak daha iyi ifade edilebilmesi için kıt olan değerli zamanını ayırarak eşsiz öneriler ve yardımlarda bulundu. Onun ruhunun önünde en temiz duygularıyla saygıyla eğiliyorum.

Bu tez çalışması boyunca ailemin sınırlarını çok zorladım. Bazen onlarla iki yabancı haline geldik. Bazen de onların isteklerine karşı vurdumduymaz davrandım. Onlara bu vesileyle hem teşekkür eder hem de gösterdikleri sabır ve anlayışları için minnetlerimi sunarım. Kuşkusuz bu tez boyunca en büyük yardımı Sabit Amcanın emek kokan yüreğinden ve canlılığından aldım. Onun yardımları olmasaydı bu tezin yazılması mümkün değildi.

Yüksek Lisans eğitimim sırasında hayatıma anlam ve değer katan iki değerli dost kazandım: Cengiz YILMAZ ve Esra GÜNGÖR. Onlarla tanışmak, sohbet etmek ve onlarla dost olmak benim için yüksek lisans veya doktora diplomasından çok daha değerlidir. Bir şarkı sözü gibi 'Biz üç kişiydik'... Üçümüzün çok farklı yetenekleri vardı. Ben, Sosyal Teori ve Mikro Sosyolojiye ilgi duyarken; Cengiz, Din ve Kültür Sosyolojisine; Esra, Bilim Felsefesi ve Sosyolojisine ilgiliydi. Hayat bazen adil davranmıyor... Maalesef Cengiz ve Esra çeşitli sebeplerden dolayı akademik eğitimlerine ara vermek zorunda kaldılar. Onların akademik yaşamlarına ara vermelerine neden olan sebeplere duyduğum kızgınlık ve öfke bu tezin yazımı sürecinde en etkili motivasyon gücüm oldu. Umarım bir gün akademi bu vicdanlı ve temiz insanları yeniden kazanma becerisine ve insanlığına sahip olur. Onların içsel dünyamda bana yaşattıkları sevgi ve sıcaklığı Kafka, Dostoyevski, Proust, Beckett ve Deleuze'le bile anlatamam. Dolayısıyla tezimi onları tanımaktan her zaman kıvanç duyacağım *bu iki değerli dostuma ithaf etmek istiyorum*. İyi ki varsınız, varlığınız bana güç veriyor!

Bu tez yazıldığında dünya böyleydi. Yaşadığımız dünyada -Ortaçağ barbarları bile görselerdi 'olmaz bu kadarı' diyebileceği- vahşi çetelerin uygulamalarına karşı yurtlarını ve insanlık onurunu koruyan bireylere günümüzde 'şekavetçi' gözüyle bakılmaktadır. Dünyanın her tarafında çocuklar ya ölüyor ya da insani olmayan koşullar altında yaşamaya mecbur bırakılıyor. Kadınlar ve LGBTİ'li bireyler en medeni ülkelerde bile ayrımcılığa maruz kalıyor ve köle olarak görülmeye devam ediliyor. Emek zaten orta sınıflaşma arzusu ve rızası ile çoktan sorunumuz olmaktan çıkmıştı. O artık şiirlerde ve şarkılarda orta sınıflara okunan arabesk bir mezeden ve vulgarize edilmiş bir konudan başka bir şey değildi... Fakat geleceğe karşı ümidim halen onyediyedi yaşındaki kadar taze ve canlı.

Kadın bedeninin, emeğin ve acının sömürülmediği daha iyi bir dünyada, daha fazla gülmek ve yaşamak umuduyla...

Gökhan AKDAĞ

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI.....	iii
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİ SAYFASI.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	ix
ÖNSÖZ	xi
TABLolar LİSTESİ.....	xvii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xix
GİRİŞ	1
1. GÖZETİMİ KAVRAMSALLAŞTIRMAK.....	9
1.1. Sosyolojik olarak Gözetim Kavramı	9
1.2.Modern Dönem Öncesi Toplumlarda Gözetim Olgusu	14
1.3. Modern Toplumlarda Gözetim Olgusu	20
1.4. İlk Dönem Gözetim Teorileri.....	33
1.4.1. Karl Marx ve Marksist Teoride Gözetim Olgusu.....	34
1.4.2. Max Weber ve Weberci Teoride Gözetim Olgusu.....	45
2. PANOPTİKON MERKEZLİ GÖZETİM ÇALIŞMALARI.....	50
2.1. Bentham'dan Foucault'ya Panoptikon Metaforu ve Kapatma	51
2.2. Modernite ve Teknoloji.....	68
2.3. Elektronik Panoptikon, Süper Panoptikon ve Dataveillance.....	73
2.4. Gözetimin Küreselleşmesi, Banoptikon ve Biyolojik Gözetim	84
3. PANOPTİKON MERKEZLİ OLMAYAN GÖZETİM ÇALIŞMALARI	96
3.1. Sinoptikon Gözetim	102
3.1.1. Yatay Gözetim, İzleyici Emeği ve Sosya Medyada Gözetim	111
3.2. Omnioptikon Gözetim.....	118
TARTIŞMA VE SONUÇ	128

KAYNAKÇA	135
ÖZGEÇMİŞ	151

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1: Gözetim Toplumu Araştırmalarının Tarihsel Olarak Sınıflandırılması	13
Tablo 1.2: Modern İktidarın Gözetleme Dinamikleri	30
Tablo 2.1: Gandy'nin Kişisel Bilgileri Gruplandırma Süreçleri	77
Tablo 2.2: Çalışma Hayatında Gözetim ve Denetimin Aşamaları	82
Tablo 2.3: Panoptikon Merkezli Gözetim araştırmaların Çalışma Alanlarının Özeti	94
Tablo 4.1: Gözetimin Yapısallaşması	132

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1: Anthony Giddens'a Göre Kurumsal Boyutları	21
Şekil 1.2: Marx'ın Kapitalizm Analizi	34
Şekil 1.3: Taylor'un İş Yerinde Kullanmış Olduğu Bilimsel Ölçme Kâğıdı	39
Şekil 2.1: X Bölgesinde Faaliyet Gösteren Network Analysis Programının Çalışma Görüntüsü.....	88
Şekil 2.2: X Bölgesindeki Bireylerin İlişkisel Bağlantıları.....	88
Şekil 2.3: X Bölgesindeki Bireyleri Sayısallaştırarak Elde Edilen Çeşitli Risk Dereceleri.....	89
Şekil 2.4: X Bölgesindeki Bireylerin İleride Hangi Siyasal İdeolojiye veya Hangi Terör Örgütlerine Üye Olabileceğinin Tahmini.....	89
Şekil 2.5: X Bölgesindeki Bireylerin Kodlanmasıyla Elde Edilen Gündelik Hayatlarında Risk Teşkil Eden Davranışları.....	90
Şekil 3.1: Omnioptikon Toplum	119

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan gözetim olgusu, ilkçağlardan itibaren varlığını devam ettirerek yaşanan dönemin siyasal, kültürel, teknolojik, ekonomik değişimlerine uyum sağlayarak günümüze kadar gelmiştir.

Çeşitli kuramcılar gözetimin, yazının bulunmasıyla ortaya çıktığını savunmuşlardır (Giddens, 2008; Lyon, 1997; 2006; 2009; 2012; 2013; 2014; Dolgun, 2005). Bu kuramcılara göre yazı ile birlikte hem devletlerin organizasyonel faaliyetleri (örneğin; vergi toplamak, asker miktarı, göç ettirilecek kişiler veya grupları belirleme) hem de bireyleri yatkınlık derecelerine göre tasnifleyerek monarşik yapıların devamı sağlanmaya çalışılmıştır. Gözetim faaliyetleri matbaanın icadıyla birlikte bürokratik gözetime dönüşerek iktidarların bireyler üzerindeki baskı mekanizmaları haline gelmişlerdir.

Ulus-devlet ile birlikte, bürokratik gözetim faaliyetleri *ölçme* ve *okunabilirlik* sayesinde toplumsal hayat üzerindeki itaat mekanizmalarını inşa etmiştir. Ulus-devletin ortaya çıkışı ile birlikte devlet ve ekonomik aktörlerin belirli mekân ve zaman üzerinde örgütlenmemiş olması iyi derecede örgütlenmiş polis devletinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ulus-devletler gözetim pratikleri sayesinde ekonomik faaliyetlerini düzenlemenin yanı sıra bürokratik sistemlerin devamını da sağlamışlardır.

Gelişen enformasyon teknolojileriyle birlikte bireylerin gündelik hayatlarındaki birçok eylem kayıt altına alınarak gözetime maruz kalmaktadır. Bireylerin toplu taşıma araçlarında kullandığı manyetik kartlar, seyahat ederken beyan ettikleri özel bilgiler, çalışma hayatında işverenlerin çalışanları gözetlemek ve denetlemek için kullandığı casus yazılımlar ve arka plânda çalıştırılan programlar; girildikten sonra birçok dijital verinin arkada bırakıldığı İnternetle birlikte gözetim olgusu yaşantılarını-dünyalarını kuşatma altına almıştır. Gelişen enformasyon ve iletişim teknolojileri ile birlikte gözetim pratikleri daha sistematik olduğu gibi, daha az belirgin hâle gelerek varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

İletişim teknolojilerindeki son gelişmeler bireylerin bilgi alışverişlerini ve iletişim kurma süreçlerini daha etkin bir hâle getirmiştir. Yaşanan gelişmelerle birlikte iletişim teknolojilerinde asimetrik iletişimden simetrik iletişime geçiş yaşanmıştır. Yeni iletişim teknolojileri bireylere sadece iletişim imkânı sağlamakla

kalmayıp bir sosyalleşme alanı da sunmaktadır. Bireyler son yıllarda iletişim ve sosyalleşmek için yaygın olarak kullandıkları Myspace, Facebook, Twitter, LinkedIn, Blogger, Wordpress, Flickr, Youtube, Instagram gibi sosyal ağlar üzerinden gündelik hayatlarındaki birçok pratiği paylaşmaktadır. Sosyal medya uygulamaları aracılığıyla gündelik hayatlarının büyük bir bölümünü bu iletişim ortamlarında paylaştıkları gibi *'ne düşünüyorsun, ne yapıyorsun, ne hissediyorsun, neredesin, ne yapmayı plânlıyorsun'* gibi sorulara da düzenli cevaplar vermektedirler. Hiç şüphe yok ki yeni iletişim teknolojileri bireylere iletişimde fırsat eşitliği sağlamanın yanı sıra, bir tahakküm ve ıslah mekanizması olarak kullanılan gözetim pratiklerinde de değişime neden olmuştur. Bu yeni durum gözetim teorileri üzerinde çalışan kuramcılarını farklı teorik arayışlara sevk etmiştir.

Tarihsel olarak incelendiğinde gözetim, toplumsal ilişkilerin başlangıcından bu yana egemen olabilmenin ayrıcalıklı bir yolu ve toplumları farklı gözetim teknikleriyle kontrol altında tutmanın bir aracıdır. Gelişen enformasyon ve iletişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleştirilen gözetim pratikleri geleneksel gözetim kuramlarının sorgulanmasına ve yeni bir gözetim anlayışına doğru yol alınmasına yol açmıştır. Geleneksel gözetim kuramları denetim ve 'güven' faktörü etrafında inşa edilirken, enformasyon ve iletişim teknolojilerinin dönüşümüyle oluşan gözetimin rıza, ifşa, mahremiyetin paylaşımı, gönüllülük, katılımcı gözetim, teşhir gibi kavramlar çerçevesinde yeniden oluşturulmasına vesile olmuştur. Böylece geleneksel gözetim analizleri yerini farklı ve çok yönlü gözetim analizlerine bırakmıştır. Günümüz dünyasında interaktif özelliğiyle oluşan yeni medya içerisinde kendine özel bir yer edinen sosyal medya bireylerin kişisel verilerinin çoklu taraflarca izlenmesi, toplanması ve sınıflandırılmasını mümkün kılmaktadır. Bu verilerin çoklu taraflarca ve her mekânda interaktif bir şekilde izlenmesi, toplanması ve sınıflandırılması çok yönlü denetim mekanizmalarını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda tek yönlü gözetim analizlerini içeren panoptikon toplum anlayışı içerisinde çok yönlü gözetim faktörlerini barındıran sinoptikon ve omniptikon bir topluma doğru evrilmeye başlanmıştır.

Toplumların yaşamış oldukları teknolojik devrimler ile birlikte gözetimin gündelik hayatımızdaki etkisi giderek artmaktadır. Tarihsel süreçler içerisinde denetim, disiplin, 'makul vatandaş' yetiştirme ve ıslah etme özelliklerine sahip olan gözetim günümüzde Internet ve sosyal ağları kullanarak optik bir hâlde varlığını devam ettirmektedir.

Günümüzde gözetimin sosyal medya üzerinden uygulanması, iletişim/haberleşme hakkı ve kişisel mahremiyetin yanı sıra bireylerin ifade hürriyetlerini etkileyerek demokratik hukuk kurallarını da ihlâl etmektedir. Sosyal medya bir yandan bireylere düşüncelerini ifade etme imkânı yaratırken, öte yandan onları gözetimi yeniden üreten iktidar aygıtlarının gönüllü katılımcıları yapmaktadır.

Bu tez çalışmasının amacı gözetim toplumunun yaşamış olduğu tarihsel dönüşümü teorik olarak açıklamaktır. Bu çerçevede tezin birinci kısmında gözetim kavramı açıklanarak, gözetim pratiklerinin modern dönem öncesi ve sonrası farklılıkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde panoptikon merkezli gözetim teorileri açıklanarak panoptikon merkezli gözetim çalışmalarının bakış açıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezin üçüncü bölümünde panoptikon merkezli olmayan gözetim çalışmalarının bakış açılarına yer verilecektir. Bu bölümde son dönem gözetim çalışmalarında sıkça tartışma konusu olan sinoptikon ve omniptikon gözetim tartışmalarına yer verilmiştir.

Kuramsal Tartışma

Sosyal bilimlerde gözetim kavramını sistematik olarak inceleyen ilk kişi Fransız filozof Michel Foucault'dur. Foucault panoptik toplumu, iktidarların bireyleri tahakküm altına aldığı baskıcı bir yönetim modeli olarak analiz etmiştir.

Günümüzde iletişim teknolojilerinde yaşanan dönüşümle birlikte ortaya çıkan Foucault'nun panoptikon metaforu gözetimi iktidar merkezli ve güç unsuru şeklinde ele alması bakımından eleştirilmiştir. Haggerty ve Ericson gözetim kavramını daha da kuramsallaştırmak için Deleuze ve Guattari gibi post-yapısalcıların görüşlerinden yararlanarak bir zamanlar görünmez olduğunu sandığımız gözetim sistemlerinin içselleştirilmesiyle bir '*denetim toplumundan*' bahsetmemiz gerektiğini belirtmektedirler (Haggerty ve Ericson, 2000: 60).

Haggerty ve Ericson'a (2000: 67) göre, "Gözetim gövdesel bir yapıdadır ve yeni iletişim teknolojileri gözetim hiyerarşilerini dönüştürmüştür. Böylece hem kurumların hem de güçlülerin izlenmesine izin verir". Böylece sadece panoptisizm değil aynı zamanda sinoptikon sürecinden de bahsetmemiz gerekmektedir (Haggerty ve Ericson 2000: 617-618). Sinoptikon gözetimde pek çok insan birkaç

kişiyi izler ve teknoloji, tüketici seçimi ve hareketlendirmeyi etkileme açısından güçlendirici bir temsilci olarak hareket eder.

Yeni Medya içerisinde özel bir alana sahip olan Sosyal Medya, Web 2.0 döneminden başlayarak, içeriği yaygın olarak kullanıcıların kendileri tarafından üretilen veya kullanıma sunulan Internet hizmetlerine ve platformlarına atıfta bulunan ifadenin sağlamaştırılmasıyla yoğunluğunu artırmıştır. Bunlara örnek olarak bloglar, sosyal ağlar (Facebook, MySpace, Twitter), paylaşım platformları (YouTube, Flickr), sınıflandırma biçimleri (Delicious.us, Technorati Tags), mash-uplar (ChicagoCrime.org, Diggdot.us) vb. verilebilir. Sosyal medyaya katılım dijital kültürün tanımlayıcı ilkesi olarak anlaşılmakta ve özellikle sinoptikon toplumu; sosyalleşme, mahremiyetin paylaşımı, ifşa, iletişim, içerik paylaşma ve yayma aracılığıyla omniptikon toplumuna doğru evrilmektedir.

Emanuel Dimas ve Melo Pimenta *The Low Power Society* başlıklı kitaplarında gözetim ve kontrol üzerinde durarak Bentham, Foucault ve Mathiesen'in yaklaşımlarını yeniden ele almış, modern gözetime yeni bir bakış açısı getirerek "Omniptikon" gözetimi kavramlaştırmışlardır. Pimenta İngilizce'de '*her yerde bulunan*' anlamına gelen *omnipresence* kelimesindeki *Omni* kelimesi ile gözetlemek anlamına gelen *opticon* kelimesini birleştirerek *Omnipticon* kelimesini türetmiştir. Pimenta'ya göre omniptikon, '*herkesin herkesi kontrol ettiği*' durumu anlatmaktadır. Pimenta omniptikonu "*Panoptikon ile sinoptikon etkisinin birleşmesi ve işbirliğiyle, fakat aynı zamanda, herkesin herkes tarafından kontrol edildiği bir sistemde izlemenin belli bir çerçeveye eklemlendiği*" durumu açıklamak için geliştirdiğini belirtir (Pimenta, 2010: 272). Omniptikonun ortaya çıkmasıyla yaşanan şey, sadece çoklu gözetim sistemleri aracılığıyla Panoptikon'un ve (medya aracılığıyla) Sinoptikon fenomeninin birlikte hareket etmesi değil, aynı zamanda sıradan insanlar olarak bilinen bireylerin kişisel röntgencilik, kontrol ve narsisizme geçişleridir (Pimenta, 2010: 287).

Çalışmanın Konusu ve Soruları

Çalışmanın konusunu aşağıda yer alan sorulara aranan cevaplar oluşturmaktadır. Çalışmayı ortaya çıkaran soruları şu şekilde sırayabiliriz:

1. Literatürde gözetim toplumu nasıl tanımlanmıştır?
2. Literatürde gözetim tanımlamalarının farklılıkları nelerdir?

3. Gözetim Toplumu tanımlarının avantajlı ve dezavantajlı yönleri nelerdir?
4. İletişim ve enformasyon teknolojilerindeki dönüşüm, gözetim literatürünü nasıl etkilemiştir?
5. Panoptikon temelli gözetim kuramlarının temel özellikleri nelerdir?
6. Panoptikon temelli gözetim kuramlarının gözetimi anlamada avantajlı ve dezavantajlı özellikleri nelerdir?
7. Panoptikon temelli olmayan gözetim kuramlarının özellikleri nelerdir?
8. Panoptikon temelli gözetim kuramlarının avantajlı ve dezavantajlı özellikleri nelerdir?
9. Gözetim toplumu kuramlarını tarihsel olarak nasıl sınıflandırabiliriz?
10. Gözetim kuramlarını sınıflandıran çalışmaların avantajlı ve dezavantajlı özellikleri nelerdir?
11. İletişim ve enformasyon teknolojilerindeki dönüşüm ile birlikte ortaya çıkan yatay gözetim, izleyici emeği, sousveillance, Skopofili gözetim literatürünü nasıl etkilemiştir?
12. Gözetim teknolojilerindeki dönüşüm literatürde kamusal ve özel alanı nasıl etkilemiştir?
13. Sinoptikon gözetimin özellikleri nelerdir?
14. Omnioptikon gözetimin özellikleri nelerdir?

Bunun yanında tezin içeriği düşünüldüğünde çalışmanın iki güdüleyici sorusu bulunmaktadır

1. Devletin ölçme aşkı
2. Gözetlemenin zevki

Çalışmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Gözetim kavramı çok geniş bir alan üzerinde inşa edilmiştir. Bundan dolayı gözetim kavramıyla ilişkili olan espionajlık ve kontra espionajlık, güvenlik ve istahbarat sosyolojisi bu çalışmanın kapsamından çıkarılmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışma boyunca literatür araştırması ve keşfedici bir yöntem kullanılmıştır. Mason, literatür araştırması yönteminin karmaşık bir konunun sistematik kurallar ışığında ayrıntılı teorik analizlere yer verilerek bir bağlam etrafında anlaşılması olarak tanımlamaktadır (Akt. Kuş, 2005: 78). Lawrence Neuman'a göre literatür araştırması bir olguyu birçok bakış açısı etrafında inceleyerek, bu olgunun nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışmaktır (Neuman, 2006: 245). Neuman, bu yüzden literatür araştırması tekniğinde bağlamın son derece önemli olduğunu belirtir. Neuman literatür araştırması tekniklerinde bağlamın önemli olmasının sebebinin olguların inşa edilirken, 'şey'lerin oluşum süreçlerine verdiği önemden kaynaklandığını belirtir (Neuman,2006: 247). Geray, literatür araştırması yönteminin bir olguyu açıklayan kuramlar arasında bir arabulucu işlevinin olduğunu belirtir (Geray, 2011: 94). Bu doğrultuda bu çalışmada gözetim kuramlarını açıklamaya yönelik kuramsal analizler nesnel açıdan değerlendirilerek bir arabulucu işlevi görülmüştür.

Çalışma boyunca kullanılan kaynaklar satın alma yoluyla ve İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Galatasaray Üniversitesi Suna Kıraç Kütüphanesi ve Boğaziçi Üniversitesi Kütüphanesi aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yöntemler doğrultusunda ulaşılamayan kaynakların yaşayan yazarlarına e-posta yoluyla konu hakkında bilgilendirilerek eserlerine nasıl ulaşılacağı veya paylaşılıp paylaşılmayacağı sorulmuştur. Hayatını kaybeden yazarların ulaşılamayan eserlerine sosyal ilişkiler kullanılarak yurtdışındaki kütüphanelerden ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi ve Literatüre Katkısı

Gözetim Literatürü incelendiğinde iktidar kavramı Michel Foucault'nun panoptikon analizi üzerinden mekanik bir şekilde kısmen incelenmiştir. Bu çalışmada mevcut gözetim literatürünün aksine Nobert Elias, Charles Tilly, James Scott, Micheal Mann, Pierre Bourdieu ve Christopher Dandeker'in kuramsal analizleriyle gözetim çalışmalarındaki iktidar analizine katkıda bulunulmuştur.

Bu çalışmada gözetim çalışmalarındaki iki ön kabul red edilmiştir. Bunlardan birincisi gözetim toplumunu ilk kullanan kuramcı olarak Gary Marx reddedilip yerine Vance Pancard'ın kabul edilmesi ve bunun yazarın eseriyle somutlaştırılıp ispatlanmasıdır. Diğer bir reddediş gözetim çalışmalarında akademik olarak gözetim kuramını ilk çalışan kişinin Michel Foucault'nun aksine, James Rule'un kabul edilmesidir. James Rule'un eserinin teorik analiziyle bu iddia somutlaştırılarak ispat edilmiştir.

Son yıllarda edebiyattan popüler kültüre, sosyolojiden iletişim bilimlerine, sanat tarihinden dijital sanatlara, hukuktan krimnolojiye kadar birçok farklı disiplinde gözetim araştırmalarını konu edinen çalışmalar yapılmıştır. Bu durum gözetim çalışmalarının tarihsel dönüşüm süreçleri içerisinde nasıl sınıflandırılabileceği sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Daha önce Haggerty ve Ericson (2000) ve Elia Zureik (2003) yazmış oldukları iki kısa makale ile gözetim çalışmalarını sistematik bir sınıflandırma yerine mevcut gözetim çalışmalarının konularının neler olduklarını betimlemeye çalışmışlardır. Bu çalışmada yukarıda açıklanan literatür araştırması ışığında gözetim çalışmaları panoptikon merkezli ve panoptikon merkezli olmayan şeklinde tanımlanarak gözetim çalışmaları ilk kez detaylı olarak sistemamize edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye'deki gözetim çalışmaları incelendiğinde gözetim konusunu anlamaktan ziyade Foucault'nun gözetim anlayışı ve panoptikon analizine yer verilmiştir. Yazarlar konuya nesnel açıdan yaklaşmak yerine mevcut dünya görüşleri etrafında konuyu inceleyerek görüşlerini meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bu çalışmada Foucault'nun panoptikon analizine yer verildiği gibi farklı gözetim kuramcılarının konu hakkında görüşleri aktararak konuya nesnel bir açıdan yaklaşılmıştır. Türkiye'de yapılan gözetim çalışmalarının literatürü incelendiğinde çok az veya sadece David Lyon ve Michel Foucault'nun kuramsal analizine yer verildiği görülmüştür. Bu çalışmada Türkçe gözetim literatüründe

daha önce olmayan Christopher Dandeker, Stanley Cohen, Hille Koskela, Kevin Haggerty, Richard Ericson, Elia Zureik, Anders Albrechtslund, Shoshana Zuboff, Didier Bigo, Thomas Allmer ve Cristhan Fuchs gibi kuramcıların gözetim çalışmalarına yer verilmiştir.

Türkiye’de yapılan gözetim çalışmaları incelendiğinde gözetimin tarihsel olarak geçirdiği dönüşüm Mark Poster’in 1990 yılında yaptığı süper panoptikon analizine kadar yer verilmiştir. Bu çalışmada gözetim teorilerindeki güncel tartışmalara yer verilerek sinoptikon, omnioptikon, banoptikon, sousveillance, Skopofili ve yatay gözetim tartışmaları Türkçeye kazandırılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla çalışmamızın bu özelliği Türkçe yazılmış en geniş gözetim çalışmalarına yer verilen gözetim kaynakçasına sahip olmasıdır.

Çalışmanın Zorlukları

Gözetim çalışmalarının ana kaynaklarının yabancı dilde olması ve bu kaynakların Türkçeye çevrilmemiş olması bu kaynaklara hem ulaşılması açısından hem de gözetim çalışmalarında kullanılan birçok kavramın Türkçeye en doğru anlamda nasıl kazandırılacağı problemini ortaya çıkarmıştır.

Bu çalışma boyunca daha önce gözetim çalışmalarına girmemiş birçok kavram türkçeleştirilmeye çalışılmıştır.

Lateral Surveillance: Yatay Gözetim

Videolow: anlık video

Copwatch: Polis gözetimi

Participatory surveillance: katılımcı gözetim

Dijital Enclosure: Dijital kapanma

infoglut: bilgi/veri bolluğu

Rumination: üzerinde dikkatlice, ayrıntılı olarak düşünme

Conflatianism: birbirine karıştırmak

Şeklinde Türkçeleştirmeye çalışılmıştır.

1. GÖZETİMİ KAVRAMLAŞTIRMAK

1.1. Sosyolojik Olarak Gözetim Kavramı

Gündelik hayatımızda gözetim sözcüğünü duyduğumuz zamanlar ilk olarak birinin bizi takip ettiğini, gizli bir ayak sesini, gözleriyle bizi süzen birini, her an ensemizde olan bir nefesi düşünürüz. Kuşkusuz gözetimin tarihsel anlam havzasında bu kavramların her birinin yeri vardır. 18 yüzyılda Fransızca *surveiller* kelimesinden türetilerek İngilizceye *surveillance* olarak geçen gözetim sözcüğü kelime anlamı olarak gözlemek anlamında kullanılmaktadır. Soanes ve Stevenson'a (2005) göre 19. yüzyıl başlarında İngilizceye giren *surveillance* sözcüğü Fransızca'dan *sur* (izlemek)+ *veiller* (seyretmek) ve Latince *vigilare* (tutmak) sözcüklerinden gelmektedir.

Gözetim sözcüğü *Oxford Sözlük*'te “denetleme, yakından izleme ve güvenilir olmayan bireylerin gözetlenmesi” biçiminde açıklanır. Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde ise “gözetme işi, nezaret” şeklinde açıklanır. Her iki dildeki gözetim kelimesinin anlamlarına bakıldığında birbirleriyle paralellik gösterdikleri görülebilir. Gözetim araştırmalarında önemli bir yere sahip olan Staples, gözetim sözcüğünü “insanların yakından izlenmesi” şeklinde tanımlar (Staples, 1997: 9). Gözetim toplumu kavramını akademik olarak ilk kullanan kişi olan Gary Marx günümüzde gözetim kavramının sözlük anlamının çok ötesinde bir anlama geldiğini belirtir. Gary Marx'a (2002) göre, *gözetim* sözcüğü sözlük anlamında vurgulanan “şüpheli olma ilişkisi” ile örtüşmemekte ve günümüzde gözetlenmek için yeterli bir önkoşul teşkil etmemektedir. Gary Marx (2002) bu çerçevede, günümüzde gözetleme faaliyetlerinin herhangi bir zaman diliminde yapılabileceğini belirterek gözetim sözcüğünün anlamını genişletir.

Gözetim araştırmalarının önde gelen isimlerinden olan David Lyon gözetimi kişisel bilgilerin toplanması, biriktirilmesi ve “etkilemek, yönetmek, korumak veya yönlendirmek amacıyla kişisel bilgilerin rutin ve sistematik olarak gözlemlenmesi” şeklinde tanımlar (Lyon, 2006: 14).

Clegg (1998) gözetimin sadece kontrol yoluyla yapılamayacağını, günümüzde gözetim mefhumundan bahsedebilmemiz için onaylama, mümkün kılma, ikna etme gibi faaliyetlerin de olması gerektiğini belirtir. Dolayısıyla, gözetimin *mümkün kılan* ve *kısıtlayan* iki yüzü olduğu söylenebilir. Buna örnek

olarak ebeveynlerin çocuklarını korumak ve güvence altında tutmak için odalarına kamera koymaları veya gündelik hayatımızda sıkça kullandığımız e-postalar verilebilir (Lyon, 2006: 14-15).

Anthony Giddens (2008: 24-25) tüm toplumların ortak kaderi olarak tanımladığı gözetimin iki farklı boyutu olduğunu belirtir. Giddens gözetimin ilk boyutunun aktörlerin gündelik hayatlarında eylemlerinde sıklıkla başvurdukları zihinlerindeki kodlanmış bilgi depolarına; ikinci olarak sosyal tabakalaşma hiyerarşisinde üst konumda olanların alt konumda olanları izlemesine işaret ettiğini belirtir. Diğer bir ifadeyle, Giddens (2000) gözetimi “bireyler hakkında veri toplayan gözetim” ile “bireyleri denetleyen gözetim” biçiminde ikiye ayırır. Bunlardan ilki topluma dair bilgilerin biriktirilmesiyle, diğeri toplumun etkinliklerinin devlet tarafından denetlenmesini içerir.

Staples (1997) gözetim kavramını yumuşak ve sert gözetim olarak ikiye ayırır. Buna göre, *yumuşak gözetim* bireylerin gündelik hayatlarında gözetleme eylemlerinin hissettirmeden gerçekleştirilmesidir. Staples’e göre bireyler gündelik hayatlarında açık bir yumuşak gözetim altında yaşarlar. Örneğin, çalışanların her gün işe giriş ve çıkış saatlerinde okutmuş oldukları manyetik kartlar, mobesse kameraları, İnternet’te yapılan işlemler birer yumuşak gözetim örneği oluşturur. *Sert gözetim uygulamaları* gözetleme pratikleri yapıldığında bireyde gözetleme ve denetleme hissini açıkça uyandıran gözetim faaliyetleridir. Örneğin, bazı iş kollarında çalışan işçilerin düzenli aralıklarla yaptırdıkları (uyuşturucu ve alkol kontrolleri için) kan testleri çalışanlar üzerinde “denetleniyorum” hissini açıkça uyandırır.

Son dönemlerde yaptığı çalışmalarla gözetim araştırmalarını Dallay Symthe’nin ‘izleyici emeği’ kavramıyla birleştiren Christian Fuchs, gözetim araştırmalarında nötr ve negatif yaklaşımlar olmak üzere iki farklı bakış açısı olduğunu belirtir. *Nötr yaklaşımlar* gözetimin tüm toplumların ortak karakteristiği olduğunu savunur. Buna göre, gözetim insanlar veya insan olmayan varlıklar hakkında sistematik olarak bilgi toplanması biçiminde tanımlanır. *Negatif yaklaşımlar* ise gücü tek elde toplamak ve bazı belirli hedefleri gözetlenenin isteği ve rızasına rağmen gerçekleştirmek amacıyla yapılan baskı, yönetme, denetleme ve şiddet kullanma tehlikesi veya gerçek anlamda şiddet kullanımıyla ilişkili sistematik bilgi toplanmasıdır (Fuchs, 2012: 62-63). Fuchs gözetim

araştırmalarında nötr yaklaşımı benimseyenlerin özelliklerini şöyle tanımlar (2012: 62):

- Gözetimin olumlu yönleri vardır.
- Gözetimin hem mümkün kılıcı hem de kısıtlayıcı iki yüzü vardır.
- Gözetim tüm toplumların ana karakteristik özelliğidir.
- Gözetim organizasyon için gereklidir.
- Gözetim sistematik bilgi toplama türüdür.

Fuchs gözetim araştırmalarında negatif yaklaşımı benimseyenlerin özelliklerini ise şöyle tanımlar (2012: 63):

- Sosyal tabakalaşmada ekonomik ve siyasi gücü elinde bulunduranların her bireyi suçlu pozisyona indirgemesi.
- Bireyler hakkında sistematik bilgi toplamak.
- Bireyler üzerinde güç ve hâkimiyet kurmak için elde ettiği bilgileri kullanmak.
- Bu bilgiler ışığında meşru şiddet kullanma hakkına sahip olma.

Fuchs'a göre (2010) gözetim araştırmalarında nötr yaklaşımın en önemli temsilcisi Anthony Giddens iken, negatif çalışmaların en önemli temsilcisi Karl Marx ve Michel Foucault'dur. Fuchs'a göre, nötr yaklaşımı benimseyen kuramcılar gözetim faaliyetlerini ideolojik olarak meşrulaştırır ve gözetim faaliyetlerini gündelik hayatta önemsizleştirirler. Ayrıca, Fuchs'a göre nötr gözetim yaklaşımları sosyal tabakalaşma ve güç kavramlarını dikkate almamışlardır.

Okuduğunuz bu çalışmada; son dönemlerde gözetim araştırmalarında önemli bir yere sahip olan Christian Fuchs'un yukarıda bahsedilen ayrımının yerine **panoptikon merkezli gözetim araştırmaları** ve **panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmaları** şeklinde bir formülasyona gidilmiştir. Fuchs'un yaklaşımının alanın sosyal teorisinde uygun olarak inşa edilmediği

düşünülmektedir. Fuchs'a göre, nötr yaklaşımların en önemli temsilcisi olan Anthony Giddens'in çalışmalarında gözetim kavramı çok geniş zaman ve mekan üzerinde dinamik bir gözetim anlayışı içerir. Ayrıca, Giddens'in (2001) çalışmaları sistematik olarak incelendiğinde gözetimi her anlamda olumlayan bir yaklaşıma sahip olmadığı görülür. Fuchs'un yaklaşımı incelendiğinde negatif yaklaşımın önemli bir temsilcisi olarak görülen gözetim araştırmalarının önemli ismi David Lyon'un eserleriyle Anthony Giddens'in eserleri gözetim toplumunun doğuşu paralelinde okunduğunda aralarında çok yakın paralellikler olduğu görülebilecektir. Bundan dolayı, bu çalışmada gözetim teorileri sınıflandırılırken gözetleme faaliyetlerinde bir iktidar mekanizmasına veya sosyal tabakalaşmada bir hiyerarşiye işaret eden teoriler *panoptikon merkezli gözetim teorileri*, gözetleme faaliyetinin sosyal tabakalaşmada birçok kesim tarafından yapıldığını iddia eden teoriler ise *panoptikon merkezli olmayan gözetim teorileri* olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada yapılan gözetim sınıflandırmasında Christian Fuchs'un yaklaşımının alanın sosyal teorisi içerisinde daha da geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

Tablo 1.1: Gözetim Toplumu Araştırmalarının Tarihsel Olarak Sınıflandırılması
(Thomas Allmer, 2015: 28-29'dan dönüştürülerek alınmıştır).

<i>Gözetim Toplumu Araştırmalarının Tarihsel Olarak Sınıflandırılması</i>		
	<i>Panoptikon Merkezli Olmayan Gözetim Kuramcıları</i>	<i>Panoptikon Merkezli Gözetim Kuramcıları</i>
Panoptikon Merkezli Olmayan Gözetim Teorileri	<p>Birçok gözetim kuramcısı gözetim kavramına panoptikon merkezli olarak yaklaşmamıştır. Bu kuramcıların bazıları gözetimi çağımızda yaşanan iletişim teknolojilerindeki dönüşümlerle birlikte gözetimin sıradanlaşarak gündelik, herkesin yapabileceği bir eylem haline geldiğini belirtirler. Bu yaklaşımın bazı kuramcıları ise gözetim ve iktidar arasındaki ilişkiyi tarihsel olarak çok geniş bir perspektifte inceleyerek gözetimin dinamikliğini vurgulamışlardır.</p>	<p><i>Anthony Giddens, Christopher Dandeker, James Rule, Gary Marx, Stanley Cohen, Clarke , David Lyon , Jean Baudrillard, William Bogard, Clive Norris and Gary Armstrong , Hille Koskela , Kevin Haggerty, Richard Ericson , Elia Zureik , Michalis Lianos , Anders Albrechtslund</i></p>
Panoptikon Merkezli Gözetim Teorileri	<p>Bu yaklaşım temel olarak gözetimin şiddete dayalı, disiplin ve kontrol edici, güç ve hakimiyet ilişkilerinin yeniden üretilmesi için iktidarlar tarafından panoptikon temelli bir gözetim mekanizmasına ihtiyaç duyulduğunu belirtir. Bu yaklaşımın kuramcıları temel argümanlarını Michel Foucault'un Panoptikon'undan almaktadırlar.</p>	<p><i>Gilles Deleuze, Shoshana Zuboff, Mark Poster, Oscar Gandy, Frank Webster, Kevin Robins, John Fiske, Thomas Mathiesen, Greg Elmer, Didier Bigo, Graham Sewell , Barry Wilkinson , Paulo Vaz , Fernanda Bruno, Stuart Elden,</i></p>

Tablo 1.1 incelendiğinde anlaşılacağı gibi, panoptikon merkezli olmayan gözetim kuramcıları gözetim kavramının insanlık tarihi kadar eski olduğunu ve moderniteyle birlikte gözetleme faaliyetlerinin çok geniş toplumsal kesimlere yöneldiğini belirtirler. Ayrıca, bu yaklaşımın temsilcileri gözetim mefhumunu ele alırken çok geniş bir gözetim tanımı yapmalarına rağmen, onun daha ziyade *teknik* boyutuyla ilgilenmişlerdir. Panoptikon merkezli gözetim kuramcılarının eserleri incelendiğinde, gözetimin şiddet ve zorlamaya dayalı olduğu, bir sosyal tabakalaşmaya, bir iktidar mekanizmasına işaret ettiği, gözetimin kontrol ve

denetim mekanizmaları üzerinde inşa edildiği görülür. İlerleyen bölümlerde bu iki yaklaşım kuramcıları ile birlikte detaylı bir şekilde incelenecektir.

1.2. Modern Dönem Öncesi Toplumlarda Gözetim Olgusu

Tarih öncesi dönemlerden beri insanlar faaliyetlerini kontrol etmek, organizasyonel faaliyetleri denetim altına almak için kendilerinin dışındakileri gözetlemişlerdir (Lyon, 1997: 39). Yazının icadı kayıtların tutulmasını maddî kaynakların kontrolünün artırılmasını ve geniş ölçekli organizasyonel gelişmeyi mümkün kılmıştır. Giddens'a (2000) göre gözetimin tarihi yazıyla başlar. Sosyal kontrol ve denetim açısından "olmazsa olmaz" bir role sahip olan gözetim olgusu, her ne kadar moderniteyle ilişkilendirilse de, aslında insanlık tarihi kadar eskidir (Dolgun, 2005: 25). İnsanlar çok eskiden beri özellikle toplumsal hayatın düzenlenmesi için nüfus sayımı, asker sayısının belirlenmesi gibi gözetim pratiklerini uygulamışlardır (Lyon, 1997: 39). Yaşananların kaydedilmesi ve analiz edilmesine katkıda bulunan yazının icadı gözetimin tarihsel köklerini anlamamız açısından önemlidir. Giddens'a (2010) göre, yazının modern olmayan devletlerin gözetleme faaliyetleri açısından birçok önemi vardır. Buna göre, yazı "devlet aygıtının hem nesnelere hem de kişiler üzerinde uyguladığı idarî denetimin kapsamını genişletmek üzere kullanılabilir bir şifreleme bilgisi sağlamaktadır". Yazıyla birlikte kayıt tutma sisteminin uygulanması resmi anlamda gözetimi ortaya çıkarmıştır (Giddens, 2008: 66). Giddens yazının bulunuşunun gözetime etkilerini Goddy'nin Ugarit'teki bir arkeolojik kazıdan çıkarılan Sami diliyle yazılmış 508 belge üzerinde yaptığı sınıflandırmayla örnekler. Goddy'nin yaptığı bu sınıflandırma sonucunda 508 tabletten 318 tanesinin idarî, istatistiksel ve ticarî belge olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum yazının gözetimi kolaylaştırdığının önemli bir göstergesidir (Goddy, 1977: 86; akt. Giddens, 2008: 65).

Harold Innis'e (1973) göre, yazının bulunmasıyla merkezî otorite bürokratik aşamaya geçerek halk üzerinde kontrol mekanizmaları kurabilmiştir. Harold Innis *İletişimin Yanlılığı* adlı eserinde yazının bulunmasıyla birlikte iktidarların zaman ve mekân üzerinde denetimi sağlamaya başladıklarını öne sürer. Ona göre, yazının bulunması iktidarın tektipliğine, adalet mekanizmasının nasıl işleyeceğinin, iktidarın görevlerinin neler olduğunun belirlenmesine hizmet etmiştir. Bununla beraber, İnnis'e göre yazı iktidarın zaman ve mekân üzerinde otoritesini pekiştirerek uzun dönemli olmasını sağlamıştır.

Walter Ong (2014) yazıyla birlikte toplumların kültürel olarak dönüşüme uğradığını belirterek, toplumların zihinsel dünyasında dönüşümler yaşandığını belirtir. Ona göre, yazının bulunmasıyla toplumlarda ortak düşünme evresi başlayarak toplumsal birlik ve toplumsal duygu kavramları ortaya çıkmıştır (Ong, 2014: 160). Bununla beraber, yazının bulunmasıyla merkezî otoritenin tebaaya hitap etmesi ve onlara ulaşması kolaylaşmıştır. Jack Goody *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi* (2001) adlı eserinde Walter Ong'un düşüncelerine paralel görüşler geliştirir. Goody'e göre, yazının bulunması sayesinde fikir ve düşüncenin sabitlenmesiyle toplumsal organizasyonlar dönüşmüş ve merkezî otorite oluşmuştur. Ona göre, yazıyla birlikte sözlü kültürün zaman içerisinde akışkanlığı ortadan kalkmış ve böylece kurallar ve normların uygulanmasında keyfi davranışlarının önüne geçme imkânı doğmuştur. Çünkü yazıyla birlikte kurallar ve normların sabitlenmesi bireylere eleştirel bilinç sağlamış ve otoritenin uyguladığı hükümlere karşı şüpheli bir tavrın gelişmesini mümkün kılmıştır. Goody eleştirel aklın gelişmesinin nedenini yazının bulunmasına bağlar, yazının ortaya çıkışının düşüncüyü ve uygulamaları sınıflandırma, kıyaslama ve tutarlılığı kontrol edebilme fırsatı sağladığını öne sürer.

Sümerler yazıyı bürokratik faaliyetlerde kullanan ilk toplumdur. Sümerler aşağı Mezopotamya'da, Fırat ve Dicle'nin Basra körfezine döküldüğü alanda yaşamaktaydılar. Sümerlerin burada yaşamasında Fırat ve Dicle'nin bahar aylarında taşarak, özellikle aşağı Mezopotamya'da verimli alüvyonlu araziler ortaya çıkarması önemli bir etkidir. Ancak bölge tüm verimine karşın, Anadolu, Avrupa v.b. verimli arazilerden farklılık göstermektedir. Bu bölgelerde tarım yapmak için yağmur suyu yeterliyken, Sümerlerin yaşadığı Mezopotamya kurak bir iklime sahipti. Mezopotamya'nın bu kuraklığı Sümer toplumunun çoğunlukla suyu aktarabildikleri nehir kıyısında yaşamalarına yol açmaktaydı. Bunun sonucunda nüfusun büyük bir bölümü nehir kıyısına yerleşti. Bu durum doğa faaliyetlerinin kontrol altında tutulması için doğa olaylarının kaydedilmesine yol açtı. Sümerlerde ilk yazılı kaynakların tapınak yazıcıları tarafından arpa ve inek gibi tarımsal üretim miktarlarının kayıtları olması yazının Sümer toplumu üzerindeki etkisini görebileceğimiz bir örnektir. Buradan hareketle, arkeolojik kazılarda şehirlerin merkezini oluşturan Zigguratların, yani tapınakların ekonomiyi yönlendiren, ekonomik kayıtları tutan bürokratik devlet yapısının kökeni olduğunu söyleyebiliriz (Dunley, 2002: 40-42).

Bununla beraber, yaşanan coğrafi mekân sulama kanallarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yazı ticarî hayatta kullanılırken bir anda devlet örgütlenmesinde önemli bir bilgi depolama aracı hâline gelmiştir. Sulama kanallarının yapımı uzun zaman alacağı için, düzenli vergi alması devletin uzun dönemli yatırımları organize etme ve bütçe tutma imkânı sağlamıştır. Köylülerin ürettiği tarımsal ürünlerin kent merkezlerinde oluşan Ziggurat tapınaklarındaki dini görevlilerce kayıt altına alınması tapınakların da bazı topraklar üzerinde denetim amacıyla devlet adına sahiplenmesini sağlamıştır. Devletin eskiden ihtiyar heyeti şeklinde bir üst kurul tarafından yönetildiği düşünüldüğünde, yazı devletin toplumun yaşlı ve bilgelerine ihtiyacını sona erdirmiş, bilgiyi bürokratik bir merkeze toplamıştır. İklim koşulları sulama kanalları inşa edilmesine yol açmasına rağmen, bu kanalların tüm topluma yayılması için bürokratik kayıtlara ihtiyaç duyulması yazının toplumsal dönüşümde başat rol üstlenmesini sağlamıştır. Sümerlerin yazıyı kullanmamış olsalardı büyük sulama kanallarının yapılması imkânsız olabilirdi. Dolayısıyla, yazıyla birlikte teknolojik gelişmeler hızlanmıştır.

Yazının kaydetme amaçlı kullanılmasıyla gözetim daha da gelişmiş, vatandaşlar devlet tarafından yönetilmeye başlamıştır. Tarihte bu durumun birçok örneği vardır. 1086 yılında yazılan ve 13.000 kayıt içeren *The English Domesday Book* devletin vatandaşlar hakkında bilgi toplamasının en açık örneğidir. Bu kayıt defteri öncesinde de gözetimin tarihteki örneklerine rastlamak mümkündür. Devlet gözetiminin tarihteki en önemli örneklerinden bir diğeri, Antik Roma Cumhuriyeti Dönemi'nde orduya seçilmeye elverişli yetişkin erkekler hakkında toplanan bilgilerden oluşan bir listedir. Bu liste günümüzdeki askerî kayıt sistemiyle ve modern nüfus sayım sistemiyle büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. Yine Mısır ve Çin'de yapılan nüfus sayımları gözetimin ilk örnekleri sayılabilir. Fakat bu örnekler Sanayi Devrimi'ne kadar düzensiz ve yerel olarak ortaya çıkmıştır (Weller, 2012: 57). Yazı şifrelenmiş bilgi sağlayarak devletin idarî denetim imkânlarını artırdığı için gözetleme faaliyetlerinin ilk ve temel aracı olarak görülebilir. Daniel Bell (2001: 309) yazıyı kayıt tutmanın ve bilgi ve becerinin kâğıda dökülerek sonraki kuşaklara geçirilmesinin ilkel hâli olarak tanımlar. Yazının ortaya çıkış nedeni kayıt veya not tutmaktır. Yazı sayesinde listeleme tekniğiyle birlikte nüfusu denetlemek ve izlemek kolaylaşmış ve yazılı tarih iktidar aygıtının önemli bir parçası hâline gelmiştir. Sümerlerde tanrılara rapor edilen yıllık olayların kayıtları, Babilli kâtiplerin toplumun yaşadığı tüm önemli olayları kaydetmeleri, birer ilkel gözetim pratiği olarak zaman-mekân ayrışmasını

artırarak, “otoritenin kaynağını aldığı birikimin” yön değiştirmesine yol açmıştır. Sözlü kültürlerdeki geleneksel davranış biçimlerinin veya örf ve âdetlere dayalı otoritenin yerini yazı sayesinde tarih bilgisine dayanan bir yorumlama gücüne sahip otorite almıştır (Giddens, 2008: 62-68).

Giddens modern devletten önce iki devlet biçimi olduğunu öne sürer: geleneksel ve mutlakıyetçi devlet sistemleri. Giddens’a göre geleneksel devlet biçimleri şehir devletleri, feodal sistemler, patrimonyal devletler, göçebe imparatorluklar ve merkeziyetçi bürokratik imparatorluklar biçiminde sıralanabilir. Giddens bunları iki ideal tip içinde birleştirir: şehir devletleri ve büyük tarımcı imparatorluklar (Kaspersen, 2000: 71). Giddens modern dönem öncesi toplumların sınıflara-bölünmüş toplumlar olduklarını, sosyal kontrol faaliyetlerinin kentlerden yönetildiğini belirtir. Fakat ona göre, büyük bir bölümü kentlerin dışında yaşadığı için nüfus üzerinde sosyal kontrol ve gözetim faaliyetleri yeterince yapılamamaktaydı. Giddens’a göre geleneksel devlette idarî olarak yoğun şekilde organize olmuş nüfus üzerinde kontrol ve denetim mekanizmalarına sahip askerî ve idarî yapılanma devletin merkezî olan kentlerde bulunmaktaydı. Bu yüzden, geleneksel devletler gündelik hayatın gözetilmesi konusunda çok başarılı değillerdi (Kaspersen, 2000: 71). Çünkü geleneksel toplumlarda merkezin çevreye kaynakları yeterince tahsis edemediği için gözetim ve denetim mekanizmaları faaliyetleri zayıf kalmıştır. Geleneksel devletlerde idarî olarak merkezin toplumsal alan üzerindeki denetimi daha gevşek işlemektedir. Devletin iktisadî, siyasal, kültürel alana yönelik yaptırım, denetleme, dönüştürme gücü oldukça zayıftı. Bu anlamda geleneksel devletler ulus-devletlerle karşılaştırıldığında siyasal merkezin zayıf olduğu, daha önemlisi belirli bir toprak parçası üzerindeki denetleme pratiklerinden yoksun olduğu görülür. Giddens’ın da (2008: 11) belirttiği gibi, geleneksel devletlerin hudutları, ulus-devletlerin sınırları vardır. Geleneksel devletlerin tipik örnekleri olan şehir-devletler ve tarım imparatorlukları temelde şehrin bir güç kabı olarak ortaya çıkarak idarî anlamda iktidarın egemenliğini sağladığı mekânlardı. Bu dönemde kentler etrafı surlarla çevrili, merkezinde hükümet binaları ve dinsel yapıların mevcut olduğu, aynı zamanda ticari faaliyetlerin etkin olduğu toplumsal ve fiziksel alanlardı (Giddens, 2000a: 158). İkinci olarak, mutlakıyetçi devlet ulus-devletin oluşumunu önceleyen ve ulus-devletle arasında bazı belirli kurumsal süreklilikler sergileyen bir oluşumdur. Mutlakıyetçi devletler özünde geleneksel devlet biçimlerinin özelliklerini sürdüren sınıflara-bölünmüş toplumlardır. Mutlakıyetçi devlet 16. ve

18. yüzyıl Avrupa'sında geçerli olan "kişi olarak şiddet araçlarının denetimi dâhil nihai siyasal otorite ve yaptırımlarla donatılmış hükümdar bir yönetici, monark ya da prensin egemenliğindeki bir siyasal düzendir" (Giddens, 2000a: 204). Mutlakiyetçi devleti ilk olarak idarî gücün merkezileşmesi ve genişlemesi, ikinci olarak hukuk mekanizmalarının gelişmesi, üçüncü olarak mali yönetim biçimlerindeki değişimler karakterize eder (Giddens, 2008: 135-136). Kaspersen'e göre Giddens mutlakiyetçi devlet biçiminin üç özelliği olduğunu belirtir:

1. *Devletin idarî gücü merkezileşir ve genişler.* İlk kez olarak, ücretli kamu çalışanlarına sahip idarî ve bürokratik bir aygıt yaratılır. Bu bürokrasi mutlakiyetçiliğin doruğu Fransa'da en fazla gelişmiş düzeydedir. Fransa Başbakanı J. B. Colbert, vergi toplama sistemini rasyonelleştirken, feodalizmden kopmayı sağlayan hem merkezî hem de yerel bir kamu hizmeti geliştirmiştir. Bununla beraber, ulus-devlet içindeki bürokrasiyle karşılaştırıldığında hâlâ önemli farklılıklar vardır, çünkü mutlakiyetçi devlet tam bir merkezileşme yaratma bakımından sınırlı bir güce sahiptir.
2. *Yeni bir yasama tipinin gelişimi.* Güçlü bir bürokrasi kuruldukça çok daha fazla evrensel bir hukuk sistemi uygulanabilir. Bu dönemde yasama sistemindeki üç değişimden söz edilmesi gerekir. (a) Yasalarının sayısının artması ve toplumdaki konumları ne olursa olsun, onların herkese kişisel olmayan bir biçimde uygulanması; (b) yasamanın içeriğinin değişmesi (özel mülkiyetin artık kamusal alandan ayrılamayacağı en önemli değişimlerden biri). Bu değişim ticari ve sınai sermayenin gelişimini destekler. (c) Ceza hukuku ve yaptırım yöntemlerinin de değişmesi. Daha önceki yerel otoriteler büyük ölçüde yaptırımları bizzat kendileri gerçekleştirdiler, tıpkı yerel âdetlerin yasalar çiğnendiğinde zora başvurması gibi. Mutlakiyetçi devlet döneminde ceza hukuku ve yaptırımların büyük çoğunluğu devletin kontrolündeydi.
3. *Vergi prosedürlerindeki değişiklikler.* Vergi toplama gelişt ve daha etkili hâle geldi. Bu bir gereklilikti, devletler pahalı olan askerî çatışmaları arttırmaya çalışıyorlardı, çünkü savaş büyük ölçüde paralı askerlere dayanıyordu. Bu bağlantı içinde, erken kapitalizm itici bir güç sağladı. Bu devletlerin (daha büyük vergi tarifeleri yaratarak)

kapitalizmi teşvikte doğrudan çıkarları vardı. (Kaspersen, 2000: 75-76)

Bununla beraber, modern dönem öncesinde din sosyal kontrol ve denetim mekanizmalarının yeniden-üretmesinde önemli bir yere sahipti. Dinlerde Tanrı her şeyi bilen ve gücü yeten metafizik bir varlıktır. Assman (2015) birçok dinsel kuralın özellikle toplumların kültürel belleğini oluşturduğunu ve böylece iktidarın yeniden-üretmesini sağladığını belirtir. Birçok semavi dinde Tanrı'nın toplumsal hayattaki her şeyi gördüğü ve bildiği, kimsenin görmediğini gördüğü ve cezalandırdığı, sadece yaptıklarımızı değil yapacaklarımızı da önceden bildiği ve tahmin ettiği kabul edilir. İslâm'ın kutsal kitabı olan Kuran'daki birçok ayet Tanrı'nın yeryüzünde olan biten her şeyden haberdar olduğu ve bireylerin yapacakları veya düşündükleri her şeyi bildiği belirtir. Kuran'a göre Tanrı insanlara şah damarından bile daha yakındır, her saniye insanları takip eden ve gözetler, yapılan her davranışı görevlendirdiği Kiramen Kâtibi melekleri kayıt altına alır. Mu'min suresi 19. Ayetinde Tanrı'nın hangi insanın kötü hangi insanın ne yapacağını bildiği belirtilir. En'am suresi 103. Ayetinde kimsenin onu göremeyeceği, fakat onun herkesi gördüğü, bildiği, ondan hiçbir şeyin saklanamayacağı belirtilir. Ayrıca, Nur Suresi 24. Ayetinde toplumdaki bütün olayların Tanrı tarafından yapıldığı, onun istemediği bir şeyin asla ama asla olamayacağı yazılır. Hristiyanların kutsal kitabı olan İncil'de Kuran'a paralel bir Tanrı gözetiminden bahsedilir. İbranilere Mektup'ta (4: 13) Tanrı'nın her şeyi gördüğü ve bildiği yazılır. Luka (12: 6)'da Tanrı'nın insanların saç tellerine kadar her şeyi bildiği ve onları her saniye saydığı belirtilerek onun adaletinden ve gözünden kaçışın mümkün olmadığı ifade edilir. Ayrıca, İncil'de yer alan birçok mektubatta (Luka 6: 13; Pavlus 6: 16) tek ölümsüz gücün Tanrı'da olduğu ve onun adaletinden başka hiçbir adaletin günahlarımızı affetmeyi sağlayamayacağı ve bağışlanamayacağı belirtilir. Luka (16: 15)'de Tanrı'nın en adil karar mercii olduğu, bu dünyada haksızlığa uğrasak dahi onun her şeyi görüp ve bildiği, bir gün onun şefaatinde yararlanacağımız yazılır. Yeryüzündeki mahkemelerde suçsuz olduğumuz kanıtlanırsa bile Tanrı'nın suçu bir gün cezalandıracağını belirtilir. Jacqueline Stevens *Devletin Yeniden Üretimi* (2001) isimli eserinde Tanrı fikrinin bir ulus yaratma projesi olarak toplumsal hayatın kontrolünü sağlayarak devletin yeniden-üretmesinin mümkün kılan bir mekanizma olduğunu öne sürer. Ona göre, Tanrı fikri mitolojilerden Antik Yunan'a, oradan Aydınlanma dönemine

kadar hep ulusal aidiyeti oluşturan ortak bir fikirdir. Ve bu durum mevcut iktidar stratejisinin ‘yabancı’ kavramı üzerinden yeniden-üretilmesini mümkün kılmıştır.

James Scott *Devlet Gibi Görmek* (2008) isimli eserinde, modern dönem öncesinde iktidarların toplumsal hayatı kontrol ve gözetleme konusunda gerekli ölçümleri yapamadığı için sınırlı kaldıklarını öne sürer.

Pre-modern devlet can alıcı birçok konuda kısmen kördü; tebaası, tebaasının serveti, onların arazi sahipliği ve getirileri, konumları ve bizzat kimlikleri hakkındaki bilgisi çok azdı. Arazisi ve halkının ayrıntılı bir “harita”sına sahip değildi. Bildiklerini sinoptik bir bakış için gereken ortak bir standarda “çevirmesini” sağlayacak bir ölçüm sisteminden, bir metrikten büyük ölçüde yoksundu. Bunun bir sonucu olarak, müdahaleleri çoğu kez kabaydı ve kendi kendini baltalıyordu.

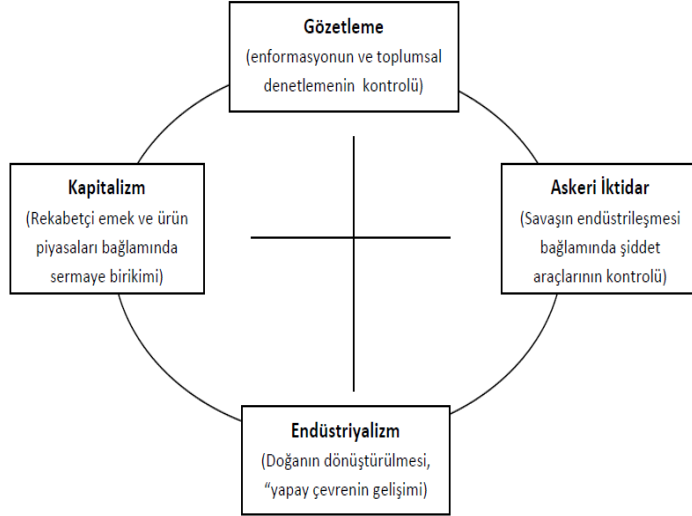
James Scott’a göre, devletin gündelik hayatı okuyabilmesi ve toplumsal hayatı kontrol edebilmesini sağlayan zorunlu askerlik, yerleşik hayat, isyanın önlenmesi için nüfusu şekillendirme işlevleri için vergilendirme modern dönem öncesi iktidarlarda yeterince bulunmamaktaydı. Bu durum modern dönem öncesi toplumların gündelik hayatı ‘ölçme’ konusunda başarısızlığına neden oldu.

1.3. Modern Toplumlarda Gözetim Olgusu

Modernite 17. yüzyıl Avrupa’sında ortaya çıkan ve 20. yüzyılla birlikte dünya ölçeğinde genişleyen kurumlar ve davranışlar ekseninde toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimidir (Giddens, 2010: 28). Giddens’a göre moderniteyi kendisinden önceki geleneksel toplumlardan ayırt eden dört kurumsal boyut tespit edilebilir. Birincisi emeğin ve nesnelerin metalaştığı bir toplumsal üretim tarzı olarak *kapitalizm*; ikincisi insan etkinliğinin yeniden organizasyonunda makineler, hammaddeler, ve ürünlerin başat bir konuma geldiği, insanla doğa arasındaki ilişkinin değişimi olarak *sanayileşme*; üçüncüsü nüfusun ve gündelik hayatın yeniden düzenlenmesinde modern dönem öncesi toplumlardan farklı olarak *gözetim* ve *denetim* mekanizmalarının oluşturulmasıdır. Gözetim daha ziyade siyasal alandaki denetime işaret etse de, Foucault’nun belirttiği anlamda denetim bireyin cezaevleri, okullar, kışla, fabrika, gibi kurumsal yapılar içerisinde dolaylı olarak kontrolü veya enformasyonun kontrolü sürecidir (Giddens, 2004: 63; 2010:

28-30). Dördüncü kurumsal boyut ise şiddet araçlarının kontrolüne dayanan *askerî güçtür*.

Şekil 1.1: Anthony Giddens'a Göre Kurumsal Boyutlar (Giddens, 2004: 58)

Modern dönem öncesi toplumlar siyasal alanın etkin bir biçimde örgütlendiği ve tüm toplum üzerinde işleyen mekanizmalara sahip olan toplumlar değildir. Bu anlamıyla siyasal merkez sürekli olarak şiddeti kontrol altında tutacak bir askerî güçten yoksundur. Modern toplumla birlikte ulus-devletin toprak temelli kurumsal organizasyonu aynı zamanda şiddet üzerinde sınırsız bir egemenlik alanının kurulmasını mümkün kılmıştır. Modernitenin diğer kurumsal boyutları ile askerî güç arasında tek yönlü bir ilişkiden ziyade diyalektik bir ilişki vardır. Askerî güçle sınaî kapitalizm ve savaşın sanayileşmesi arasında doğrudan ilişki vardır (Giddens, 2004: 64-65). Öyle ki, modernite koşullarında askerî güç endüstriyel yapıya benzer bir biçimde makineye dönüşmüştür (Giddens ve Pierson, 2001: 86).

Giddens'a göre 'toplum'dan bahsettiğimizde aslında ulus-devletlere atıfta bulunuruz. Örneğin, çoğunlukla "modern toplum"u incelediğimizde (İngiliz isek) "modern İngiltere"yi inceler; farklı "toplum"ları karşılaştırdığımızda genellikle ulus-devletleri (örneğin İngiltere ve Amerika'yı) karşılaştırırız. 'Toplum' ve 'ulus-devlet' denkliği günlük konuşmalar için, hatta sosyolojinin büyük bir kısmı için yeterli olsa da, bu iki terimin eşanlamlı olmadığını bilmek şarttır. Ulus-devletin

dünya tarihinde çok yakın zamanda ortaya çıktığını ve toplumun özel bir türü olduğunu bilmemiz gerekir. Bir kişi geçtiğimiz üç yüzyıldan biraz fazlasını yaşamış olsaydı, halkların çoğunun ulus-devletlerde değil, geniş ve değişken sınırlar sahip tarım topluluklarında yaşamış olduklarını görürdü. İnsanların bazı bağlarla bir arada bulunduğu yerlerde, bu bağlar İslam, Budizm ve Konfüçyüsçülük gibi dinsel topluluklar biçiminde veya Habsburg Hanedanı ve Bourbon Hanedanı gibi hanedanlık rejimleri şeklindeydi (Anderson, 1991: 12-22).

Ulus-devlet kavramı ilk olarak 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Dünyanın şu an bildiğimiz hâli oluşurken devlet merkezde yer almış ve böylece görüş biçimlerimizde güçlü bir etki yaratmıştır. Giddens, en başından beri, siyasal gücün sınırlı bir alanda uygulandığı yer olarak algılanan ulus-devlette bilginin özel bir öneme sahip olduğunu ileri sürer. Aslında kuruluşlarından itibaren ulus-devletler toplumdaki üyeleri (ve ister istemez o topluma ait olmayan kişileri) tanımları bakımından ‘bilgi toplumları’dır. Giddens ulus-devletlerin hem ‘dağıtım kaynakları’nı (plânlama, yönetim) hem de ‘otorite kaynakları’nı (güç ve kontrolü) elinde bulundurması gerektiğine inanır. Giddens’a göre, bunlar modern devlette bir noktada birleşme eğilimi göstermektedir ve her ikisinin de önkoşulu etkili gözetimdir (Webster, 2006: 213). Bendix’e (1996: 30) göre, “modern devlet inşasının odak noktası, ülke çapındaki kamu kurumlarının yetkilerini intizamlı bir biçimde kullanmalarıdır”. Böylece modern ulus-devletlerin ortaya çıkışı siyasal otoritenin bir araya getirilmesi, yöneticiler ve yönetilenler arasındaki ilişkiler çerçevesinde siyasal bir zemin olarak vatandaşlık, himaye yönetiminden ziyade kamu bürokrasisi yönetimi, bürokratik gözetim aracılığıyla toplum yönetimi olmak üzere dört niteliğin kombinasyonuna dayanarak tanımlanabilir. Giddens modern devletlerin dört temel özellikleri olduğunu belirtir:

1. Bilgi toplama, sapkının tanımı, tam kapsamlı hukuki yargılama hakkı, vb. dâhil, devletin gözetim potansiyelinin gelişmesi. Tüm nüfus artık devletin kontrolüne tâbidir ve devlet halkın gündelik hayatına nüfuz etme, gözetleme ve kontrol kapasitesine sahiptir. Zaman-mekân uzaklaşması özellikle taşımacılık ve iletişimdeki teknolojik yeniliklerin sonucu olarak artmıştır.
2. Askerî gücün genişlemesi ve şiddet araçları üzerindeki tekeli. Devlet hem iç barışla ilgili olarak (polis), hem de diğer devlet aktörlerle ilişki içinde savaşın sürdürülmesinde şiddet tekeline sahiptir. Ayrıca, savaş sivil toplum için sonuçlarıyla birlikte, sanayileşir.

3. Kapitalizm ve onunla birlikte sınıflı toplumun ve sınıf çatışmalarının gelişmesi. İşyeri tahsis ve otorite kaynaklarının biriktiği temel bir mekân hâline gelir. Emek gücü dâhil, üretim araçlarının mülkiyeti hakkının toptan sermayeleşmeye yol açtığı özel mülkiyetin gelişimi ve yerleşmesi. Kapitalizm ve özel mülkiyet siyasal kurumlardan ayrılır.
4. Doğanın önceden görülmedik biçimde köklü dönüşümüne yol açan bağımsız bir güç olarak sanayileşme. Üretim makineleşir ve manüfaktür üretimi egemen olmaya başlar. Giddens'a göre, emek süreçlerinin bir yerde (girişim içinde, fabrikada) toplanması ve merkezileşmesini kapitalizm değil sanayileşme mümkün kılar (Kaspersen, 2000: 80).

Christopher Dandeker (1994) modern devletlerin birer bürokratik gözetim devleti olduğunu belirtir. Christopher Dandeker modern devletlerde bürokratik gözetimin artmasını üç kurumsal nedene bağlar. Bunlardan ikisi askerî gücün iç ve dış ilişkilerinin yönetiminde oynadıkları rol, üçüncüsü toplumsal asayişte halkın çıkar ve sağlığını korumada polis gözetiminin önemidir. Savaşa hazır olmak (örneğin; güvenilir savunma imkânlarına sahip olmak) bütün ulus-devletlerin bir önkoşuludur ve modern tarih boyunca tekrar tekrar teste tâbi tutulan bir ilkedir. Bu durum ulus-devletlerin bir açıdan nüfusun büyük kesimlerinin modern savaşın girdabında kaybolduğu anlamına gelmektedir. 19. yüzyılda bürokrasi temelinde teşkilatlanan ulus-devletler, yurttaşlarının kamusal alana katılımını ve onlara eşit muameleyi hedefledikleri için nüfus, askere alma, mülkiyet gibi konularda kişisel kayıtlar oluşturdular. Yapılan bu çalışmalar gözetim toplumunun oluşmasına katkıda bulundu. Aynı zamanda eski alışkanlıkların ortadan kaldırılması esnasında meydana gelebilecek hoşnutsuzlukları kontrol altında tutabilmek için de gözetleme etkin bir araç olarak kullanıldı (Lyon, 1997: 48-51).

Eugène Enriquez *Sürüden Devlete* isimli eserinde modern toplumların özelliklerini şöyle sıralar:

1. Şiddet yoluyla doğrudan (fiziki) denetim,
2. Bürokratik aygıt aracılığıyla örgütsel denetim,
3. Ekonomik rekabet yoluyla sonuçların denetlenmesi,
4. Katılımın dışavurumuyla ideolojik denetim,

5. Mutlak özdeşleşme ya da güven duygusu aracılığıyla büyülenme ve baştan çıkarma gibi iki değişkenle birlikte sevgi aracılığıyla denetim altına alma,

6. Bir tek metnin sürekli yinelenmesiyle oluşan doygunluk yoluyla denetim,

7. Bir fişleme sisteminin oluşturulmasına ve her başkaldırı arzusunu yolundan geri çeviren polis aygıtının kullanımına dayanan caydırma yoluyla denetim (Enriquez, 2004: 359).

Modern toplumların Giddens'in vurguladığı modernitenin kurumsal boyutları ile Enriquez'in işaret ettiği özelliklerini bir araya getirdiğimizde modern insanın inşa edilmiş bir alanda yaşadığını söyleyebiliriz. Richard Sennett *Otorite* (2011) isimli eserinde bahsetmiş olduğu gibi modern insan inşa edilen bu alanda yaşamaya çalışmaktadır.

Zygmunt Bauman birçok eserinde modern toplumların karakteristik özelliğini vurgulayarak modern toplum ve gözetim arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Modern toplumun bir 'kişisel' Tanrı'ya, anlamı ve hedefi görebilecek ve kuşkulananabilecek düzen ve plân yapabilecek birine ihtiyacı olduğunu belirten Bauman'a (2000: 27) göre, modern toplumlar birer tasarım toplumlarıdır. Bauman bu noktada modernlik ile birlikte toplumların okunabilirliğini hesaplama yöntemiyle olduğunu belirtir. Modernite bu yüzden müphemlik ve kaosu en alt düzeye indirmeye çalışacaktır. Bunun modern toplumlarda en belirgin örneği aynılık ve farklılık üzerinde yapılan kavramlaştırmalarda kendini gösterir. Sınır çekme modern dönemin en önemli özelliklerinden biridir. Bize burada bulunanın oradakinden ayrılmasının destekleyici perspektifini sunar. Bu şekilde en karakteristik özelliklerinden biri olarak modernitenin denetimini sağlar. Denetim düzenin kendisini var ettiği, onsuz kendine varlık sağlayamadığı toplumsal bir düzen yaratması umulan temel dengeleyicidir (Bauman, 2010: 18). Müphemlik bir nesne veya olayın birden fazla kategoriye sokulabilmesidir. Bu şekilde o dile özel bir düzensizliktir. Bu düzensizliğin temel belirleyicisi, belli bir durumu doğru biçimde okuyamadığımız ve alternatif eylemler arasında seçim yapamadığımız zaman hissettiğimiz kesin rahatsızlıktır (Bauman, 2011: 140). Modernite, yukarıda belirtildiği gibi, düzeni idame ettirebilmek için aklın yol göstericiliğinden yararlanarak bir sınıflandırma arzusu ve arayışında olmuştur. Modernite bu şekilde

en karakteristik özelliklerinden biri olarak denetimi sağlar. Denetim düzenin kendisini var ettiği, toplumda bir düzen yaratması umulan temel dengeleyicidir. Bauman'a göre modernitenin kendisine biçtiği ve aynı zamanda moderniteyi oluşturan pek çok ödev arasında düzenleme önemli bir yere sahiptir. Modern çağda denetimin sağlayıcısı ve düzenin arayıcısı olarak yerleşen 'devlet'tir (Bauman, 2012: 55). Özben'e göre ulus-devlet (iktidar) modern dönemde zaman ve mekân üzerinde tasarrufta bulunabilme hakkını eline geçirmiştir (2012: 164). Ulus-devlet klâsik teorisyenler açısından üstünlük, kalıcılık, kararlılık, mutlaklık ve yargı yetkisiyle tanımlanmıştır. Bu yüzden Bauman modern devletlere bir bahçıvanlık misyonu yükler. Bahçıvan devlet toplumun bütününe hitap etmesi beklenen ve toplumsal bilincin bütün özelliklerini karakterize eden, bir bütün olarak topluma zarar verileceği düşünülen ve bundan emin olunan bütün zararlı durumların önüne bir set çekme görevini kendinde görür. Ve bu doğrultuda yaptığı her şeyi meşru olarak değerlendiren bir güce sahiptir. Bauman'a göre moderniteyi yaratan iktidar –yasa koyucu- bahçıvan modeli üzerine kurulmuştur. Bahçıvancı devlet tüm farklılıkları ortadan kaldırarak toplumları daha kolay yönetmeyi amaçlar. Böylece ulus-devletler yabancı otlardan arındırılmış kusursuz bir toplum yaratabilmek amacıyla hijyen politikalarını devreye sokmuşlardır.

Toplumsal sistemi önceden tasarlanmış bir düzen modeline göre biçimlendirip yönetmek için gerekli kaynaklara ve iradeye sahip yeni bir tür devlet iktidarının ortaya çıkması; hem böyle bir modeli oluşturabilecek, hem de kullanımının gerektirdiği uygulamaları içeren görece özerk, kendi kendini yöneten bir söylemin kurulması[dır] (Bauman, 2012: 8).

Yukarıda anlatılanları sistemleştirirsek, modern toplumda devletin temel özelliği meşru şiddet kullanma tekeline sahip olması, geniş alanlar üzerinde organize olarak etkin denetimi ve kontrol mekanizmalarını kullanabilmesidir. Devletin en büyük toplumsal iktidarı temsil ettiği bu toplum, hem toplumsal ilişkilerin sınırsız genişlikte zamansal-mekânsal mesafelerde düzenli kontrolü anlamında büyük bir organizasyondur hem de kendi içinde sayısız organizasyonlarla işler (Giddens, 2010: 30).

Modern dönem öncesi toplumlarda (Tönnies'in deyişiyle cemaatlerde) iktidarda bireyler de birbirlerini izler, yani gözetlerler (Bauman, 2012: 55). Ancak moderniteyle birlikte herkesin birbirini tanıdığı kapalı cemaat yapısındaki

toplumların yerini son derece hareketli ve ekonomik işleyişin baskın olduğu bir toplumsal yapı almıştır. Geleneksel toplumdaki zora ve tahakküme dayalı sömürünün yerini, modern toplumla birlikte soyut emeğin kiralınmasına dayalı ve şiddet yaptırımı dışında ekonomik temelli zorlamalarla teşhis edilen bir sınıfsal sistemi almıştı (Giddens, 2004: 62). Ekonomik yapıdaki değişimin ilk ve belki de en büyük etkisi, nüfus hareketliliği ya da göçtür. Bu hareketlilik sonucunda geleneksel bağlılık ilişkilerinin kopmasıyla, kalabalık bir –efendisiz– insanlar grubu ortaya çıkmıştır (Bauman, 2012: 53). Aylak, yoksul, serseri gibi adlarla anılan bu insanlar geleneksel cemaat gözetimiyle denetim altına alınamıyorlardı. Bu yapıda merkezî şiddet tekeli eline geçiren modern devlet geleneksel gözetim mekanizmalarının çok üstünde bir gözetim ve denetim sistemi kurarak toplumun kontrolünü sağlamaya çalıştı. Başlangıçta da bunu en kaba şekilde, yani aylak ve yoksulları görünür kılmak için damgalayarak yaptı. Modernleşme süreçlerindeki bu bunalımlı zamanlar merkezîleşerek toplumun bütününde etkin olmaya başlayan modern devleti hukuk eliyle toplumu düzenlemeye yöneltti. 19. yüzyılda pozitif hukuk olarak zirveye ulaşacak olan toplumun devlet eliyle rasyonel bir biçimde düzenlenmesi 16-17. yüzyıllardaki yoğun düzenleme faaliyetleriyle başladı (Bauman, 2012: 55). Rasyonellik modernitenin temel bir niteliğidir. Temelde hayatın bütün alanlarının sekülerleşmesi ve akla dayanılarak düzenlenmesi olan rasyonellik, devlet ve endüstride organizasyonun, hesaplamanın, muhasebenin, çalışma düzeni ve üretim plânlamalarının da esas unsuru hâline geldi. Aslında tabiatdaki düzenlilik fikri ya da olgusu bilimsel devrimle birlikte gündelik hayata da aktarılabılır hâle gelince iki şey ortaya çıktı: tahmin ve denetim (Bauman, 2012: 10). Tabiatın akıl yoluyla elde edilen bilgisini kullanarak hem ona egemen olmak hem de toplumu ya da toplumsal plânlamak veya tasarlamak mümkündür.

Charles Tilly ve Nobert Elias Modern iktidarın/devletin oluşmasıyla birlikte sermaye ve meşru şiddetin merkezileştiğini belirtir. Norbert Elias’a göre şiddet tekeli şiddet araçlarının tekelleşmesinin ve vergi toplama ayrıcalıklarının merkezileşmesinin sonucudur. Elias iki alan üzerindeki tekelleşmenin de aynı anda gerçekleştiğini vurgular. Ona göre ne şiddet araçlarının tekelleşmesinin vergi tekeli doğurduğu söylenebilir ne de mali araçların merkezileşmesinin şiddet araçlarının kontrolüyle sonuçlandığı iddia edilebilir (Elias, 2007:150). Charles Tilly benzer bir vurguyla devletler “tanımlanmış topraklar içinde yoğunlaşmış ama zor araçlarını denetim altında tutan ayrı örgütlenmeler yaratırlar ve bazı bakımlardan bu topraklar içinde bulunan bütün örgütlenmelere göre öncelik sahibi

olurlar” der (Tilly, 2001: 47). Ona göre, modern devletin oluşumu açısından öncelikli olarak belirleyici özellikleri vardır (Tilly, 2001: 170):

- *Devlet-kurma*: Devletin hak iddia ettiği topraklarda rakiplere ve meydan okuyanlara saldırması ve onları denetim altına alması;
- *Savaş-yapma*: Devletin hak iddia ettiği toprakların dışındaki rakiplere saldırması;
- *Koruma*: Toprakların içinde veya dışında olsun, yöneticilerin birincil müttefiklerinin rakiplerine saldırma ve onları denetim altına alma
- *Elde-etme*: Tebaasından devlet-yapma, savaş-yapma ve koruma araçlarını sağlama.
- *Hükmetme*: Tebaanın üyeleri arasındaki uyumsuzlukları çözme otoritesi;
- *Dağıtım*: Tebaanın üyeleri arasında ürünlerin dağıtımına müdahale;
- *Üretim*: Tebaanın üyeleri tarafından mal ve hizmetlerin yaratılmasını ve dolaşımını denetleme.

Hem Elias hem de Tilly askerî ve ekonomik tekelin eşzamanlı ortaya çıkışının ardındaki sosyo-politik oluşum sürecini feodal toprak yapısının çözülmesine ve toprakların yoğun rekabet sonucu giderek tek elde toplanmasına bağlar.

Bizim “egemenlik” olarak adlandırdığımız şey, görece yüksek derecede farklılaşmış bir toplumda belirli işlevlerin, özellikle de merkezi işlevlerin sahiplerine başka işlevlerin temsilcilerine oranla verdiği özel toplumsal güçten başka bir şey değildir. Toplumsal güç ise yüksek derecede farklılaşmış bir toplumun en üst merkezî işlevlerinde de tamamen diğer tüm işlevlerde olduğu tarzda belirlenir: Eğer bu işlevler bireysel olarak miras bırakılabilir bir tekel sahipliği üzerindeki sürekli tasarrufla bağlantılı değillerse, yalnızca karşılıklı bağımlılık içerisindeki çeşitli işlevlerin birbirine olan ihtiyacının ölçüsüne karşılık düşer: Merkezi görevlilerin “egemenlik erkinin” artması, işlev bölümünün büyük olduğu bir toplumda,

bu topluluk içerisindeki başka grup ve tabakaların en üst bir koordinasyon ve düzenleyici organa ihtiyacının arttığının bir ifadesidir. (Elias, 2007:220).

Özdenetim, kendini kısıtlama ve öz-disiplin ya da uygarlaşma –bireyin sahip olduğu– ruhsal kendini zorlama aygıtının oluşumu şiddetin merkezileşmesiyle çok yakından ilişkilidir. Bu tarz bir mekanizmanın kurulabilmesi istikrarlı bir şekilde işleyen tekelci kurumların varlığına bağlıdır. Bireyde bu dışsal baskının içselleştirilerek iç-denetime dönüşebilmesi ve otomatik işleyen bir alışkanlıklar ve davranışlar bütününe dönüşmesi ancak bu sayede mümkün olur (Elias, 2007: 308). Geleneksel devlet yapıları kişiler arası şiddete genellikle kayıtsız kalmıştır. Vergilendirmeyi engellemediği ve genel anlamda bir düzensizliğe yol açmadığı sürece, devlet toplumun hemen her kesiminde ortaya çıkan ve sürekli bir hâl alan şiddet eylemlerine müdahale etmezdi (Elias, 2007: 19). Yani, Giddens'ın deyişiyle geleneksel devletler modern anlamda yönetemezlerdi (Giddens, 2008: 88).

Bedensel şiddetin tekel örgütlenmesi tekil insanı normal şartlarda dolaysız bir tehdit yoluyla zorlamaz. Tekil kişiye uyguladığı, çok çeşitli şekillerde dolayımlanan ve büyük ölçüde öngörülebilir bir zorlama ya da baskıdır. Büyük ölçüde kişinin kendi akıl yürütmesi aracılığıyla işler. Kendisi ise toplum içinde normal şartlarda yalnızca kuvvet olarak, denetim mercii olarak bulunur; fiili zorlama ise, tekil kişinin eylemlerinin bir dizi eylem eklemlenmeleri boyunca yaratacağı sonuçlarıyla ilgili artık sahip bulunduğu bilgi ya da çocukluğunda ruhsal aygıtını şekillendirmiş olan yetişkin jestlerine dayalı olarak kendi kendine uyguladığı bir zorlamadır. Bedensel şiddetin tekelleşmesi, silahların ve silahlıların tek elde yoğunlaşması şiddet uygulamasını öngörülebilir kılar ve pasifize olmuş alanlardaki silahsız insanları ileriye görerek ya da akıl yürüterek kendini tutmaya zorlar; bu insanları daha az ya da daha çok ölçüde zorladığı şey, tek kelimeyle, özdenetimdir (Elias, 2007: 310).

Giddens'ın kontrolün diyalektiği olarak tanımladığı özdenetim mekanizmaları ulus-devlet ile demokrasi arasındaki organik bütünlüğü açıklayan bir ilişki biçimidir 'Yurttaşlık' ve 'çoğulculuk' gibi demokrasinin temel değerlerinin gelişmesi kontrolün diyalektiğinin sonucu olarak görülebilir. Geleneksel devletlerde siyasal merkez ile yerel otoriteler arasındaki ilişkiler belirli

anlaşmalar ya da yükümlülükler temelinde sürdürülmekte ve askerî güç kullanma tehdidine bağlı olarak gerçekleşmekteydi. Modern ulus-devlet ise, kontrolün diyalektiğine bağlı olarak, yöneten ve yönetilen arasındaki karşılıklı ilişkiye dayanır. Geleneksel devletlerin aksine, modern devlette kontrolün diyalektiği yönetilen gruplara hükmedenleri etkilemek için geniş imkânlar sunar (Giddens, 2008: 265).

Micheal Mann (2012) modern iktidarın oluşumunu ilişkisel bir perspektiften inceleyerek dört denetim mekanizması olduğunu belirtir: *İdeolojik, Askerî, Ekonomik, Siyasal İktidar*. Mann'a göre, bu dört iktidar kaynağı birbiriyle hem çatışarak hem de kesişerek varlığını sürdürür. Ayrıca, bu dört iktidar kaynağı devlete amaçlarına ulaşması için yön haritaları sunar. Bununla beraber, Micheal Mann iki ayrı kategoride dört iktidar şekli olduğunu belirtir: *Yaygın ve yoğun iktidar, otoriter ve dağıntık iktidar*. Mann'a göre, *yaygın iktidar* asgari düzeyde istikrarlı bir işbirliğine girmek üzere çok geniş bir alana yayılan topraklar üzerinde yaşayan çok sayıda insanı örgütleme becerisine işaret eder. *Yoğun iktidar* alan veya insan sayısı ne olursa olsun katılımcıları sıkı bir biçimde örgütleme ve yüksek bir mobilizasyon ve sadakat düzeyini kontrol etme becerisini ifade eder. Toplumun temel yapıları yaygın ve yoğun iktidarı birleştirir ve bu sayede yaygın ve yoğun bir işbirliği içine giren insanlara amaçlarını yerine getirme konusunda destek sağlar. Diğer bir kategoride yer alan otoriter ve dağıntık iktidar biçimleri şöyle tanımlanır: *Otoriter iktidar* gruplar ve kurumlar tarafından fiilen amaçlanır. O açık emirler ve bilinçli itaati içerir. *Dağıntık iktidar* nüfus içinde daha kendiliğinden, bilinçsiz ve merkeziz biçimde yayılır, iktidar ilişkilerini bünyesinde barındıran ancak açıkça emredilmemiş benzeri toplumsal pratiklere yol açar. Tipik olarak emir ve itaat değil, aksine bu pratiklerin doğal ya da ahlâkî olduğu veya tartışmasız biçimde ortak çıkardan kaynaklandığı anlayışını içerir.

Bourdieu (2015) *Devlet* isimli eserinde Elias, Mann, Tilly'e paralel bir devletin oluşum sürecini ilişkisel açıdan irdelemiştir. Bourdieu, devletin şiddet araçlarının kontrolü üzerindeki egemenliğini "simgesel şiddet" olarak adlandırdığı bir güce borçlu olduğunu belirtir. Devletin şiddet tekeli olarak varlığı simgesel/sembolik anlam ve düşünce çerçeveleri üzerinde egemenlik kurmasına bağlıdır. Bourdieu, devleti askerî, mali, idari ve yargısal şiddet araçlarının yoğunlaşması veya merkezileşmesine atıfla açıklamaya çalışan sosyolojik modellerin, şiddeti daha çok "fiziksel güç" olarak tanımlama eğiliminde olduklarını vurgulayan Bourdieu'ye göre devlet, fiziksel güç (ordu, polis) sermayesi, ekonomik sermaye, kültürel

sermaye ve simgesel sermayenin yoğunlaşma sürecinin sonucu olarak görülmelidir. Bourdieu'ye göre, simgesel şiddet “toplumsal fail üzerinde kendi suç ortaklığıyla uygulanan şiddet biçimidir” (Bourdieu, 2006:103).

Kurulu düzene itaat, bir yandan kolektif soyuluş (phylogenése) ve bireysel varoluş (ontogenése), diğer yandan –bilişsel yapıların da kendilerine uyarlandığı- dünyanın nesnel yapıları arasındaki uyumun ürünüdür: Devlet buyrukları apaçıklıklarını ve bu yolla kazandıkları gücü, devletin bunların algılanmasını sağlayan bilişsel yapıları dayatmış olmasına borçludur (Bourdieu, 2006:118).

Toparlayacak olursak Bourdieu, Mann, Tilly ve Elias ve Giddens'in iktidar analizini aşağıda yer alan tabloyla özetleyebiliriz:

İktidar biçimleri	Kaynaklar	Paradigmatik kurumlar
Ekonomik iktidar	Maddi ve finansal kaynaklar	Ekonomik kurumlar (ticari girişimler gibi)
Siyasal iktidar	Otorite	Siyasal kurumlar (devletler gibi)
Zorlayıcı iktidar (özellikle askeri iktidar)	Fiziksel ve silahlı güç	Zorlayıcı kurumlar (genellikle askeri, fakat yanısıra polis, hapsedmeyle ilgili kurumlar gibi)
Sembolik iktidar	Enformasyon ve iletişim araçları	Kültürel kurumlar (Kilise, okullar, üniversiteler, medya endüstrileri gibi)

Tablo 1.2: Modern İktidarın Gözetleme Dinamikleri (Thompson, 2008: 36).

Yukarıda aktarılmak istenen her şey muhtemelen en iyi biçimde James Scott'ın (2008) *Devlet Gibi Görmek* isimli eserinde ifade edilir. Scott'a göre modern toplumları modern dönem öncesi toplumlardan ayıran temel özellik toplumsal hayatı 'ölçme' başarısıdır. Ona göre, modern hayatın temelinde standartlaştırma ve iktidarın toplumsal hayatı okuyabilme yeteneği vardır. Scott'a

göre bunun bir örneği bireylere devlet tarafından verilen soyadlarıdır (Scott, 2008: 111). Soy isimleri ile birlikte nüfus soylarının birbirlerine karışmaması sağlanmış ve devletin gündelik hayatı okuyabilme becerisi artmıştır.

Kalıcı soyadları büyük ölçüde bir resmi okunaklılık projesiyse, bunların ilk önce devletin ilk kez ortaya çıktığı toplumlarda görülmesi gerekir. Çin çarpıcı bir örnek sunmaktadır. Yaklaşık olarak MÖ IV. yüzyılda (tam tarihi ve kapsamlılığı tartışmalı olsa da) Qin Hanedanlığı nüfusun büyük bölümüne soyadı dayatmaya ve onları vergiler, zorunlu çalışma ve askerlik amacı ile saymaya başlamıştı. Kelime anlamı olarak “yüz eski soyadı” demek olan, günümüzde Çin’de “halk” anlamını taşımaya başlayan “laobaixing” teriminin kökeni pekala bu girişim olabilir. Bundan önce Çin’deki baba soyuna yönelik efsanevi şecereler hanedanlar ve bunlarla bağlantılı akrabalar arasında kurulmasına rağmen, avam içinde bulunmuyordu. Onların soyadı yoktu, elitlerin bu uygulamasına özenmiyorlardı bile. Ailelere babadan oğula geçen soyadlarının atanması, (erkek) aile reislerinin statusünü yükselten, onlara karıları çocukları ve astları üzerinde yasal yetki veren ve onları bilerek tüm ailenin malî yükümlülüklerinden sorumlu tutan devlet politikasının bir parçasıydı (Scott, 2008: 113).

Ayrıca, Scott modern toplumların temel karakteristik özelliği olarak ulaşım ağlarına özel bir önem verir. Ona göre ulaşım ağları merkezin taşıyıcı kontrol edebilmesini mümkün kılmıştır (Scott, 2008:128). Ulaşım ağlarıyla birlikte iktidarlar hangi bölgede kimlerin yaşadığını belirleyerek sosyal hayatı okuyabilme becerisini geliştirmiştir.

Tüm bu açıklamalar bağlamında modern dönemde gözetim olgusunu ilk olarak kimin ele aldığını sorabiliriz. Şu ana kadar yapılan tüm gözetim araştırmaları incelendiğinde, tarihsel olarak ilk kez gözetim toplumunda yaşadığımızı belirten kişinin Gary Marx olduğu görülür. Bu tez çalışmasında bu fikir reddedilmiştir. Vance Packard ilk kez gözetim toplumundan 1964 yılında yazdığı *Çıplak Toplum*’da bahseder. Packard eserinde modern istihbarat sistemlerinden, tüketiciler üzerinde bağımlılık etkisi yaratmaya çalışan reklâm ve halkla ilişkiler araştırmalarından söz eder. Packard eserinde sadece yaşadığı dönemdeki gözetleme konusuna, aynı zamanda güncel gözetim araştırmalarında çok sık çalışılan reklâmcılık ve halkla ilişkiler konularına ve izleyici emeği

üzerinden şirketlerin bireylerin davranış ve tutumlarını nasıl incelediğine değinir. Dolayısıyla, Packard'ın bu çalışması gözetim araştırmalarında güncelliğini koruyan bir kült eserdir. Fakat yapılan tüm gözetim araştırmalarında Vance Packard'ın bu eseri göz ardı edilmiştir.

Packard eserinde modern dünyada yaşayan bireyler için alarm zillerinin çaldığını belirtir. Ona göre, çalan bu alarm zillerinin nedeni günümüz bireylerinin davranışlarının her an kontrol edilmesinden dolayı mahremiyetin kaybolmasıdır. Bir taraftan devletlerin güvenlik gerekçesiyle gündelik hayatın her alanında yapmış olduğu istihbarat faaliyetleri, diğer taraftan şirketlerin kâr aşkı dolayısıyla bireylerin davranışları ve tutumlarını izlemeleri ve etkilemeye çalışmaları çağımız bireylerin her an gözetim altında tutulmalarına neden olmaktadır. Packard eserinde devletlerinin güvenlik gerekçesiyle üretmiş oldukları dinleme cihazları, böcekler, oluşturulan siyasi erklele bireylerin okudukları kitapların listelenmesi, alışveriş kayıtlarının tutulması, posta iletişimlerinin gözetlenmesi gibi birçok gözetim faaliyetinden bahseder. Bununla beraber, Packard'a göre tüm bu durumların varlığı hepimizin bir suçlu muamelesi görölmesine ve bu yüzden çıplak yaşamamıza neden olmaktadır. Packard eserinde telekulak olgusuna değinerek gözetimin sadece belirli bir zaman ve mekânda değil, herhangi bir zaman dilimi üzerinde yapılacağını belirtir. Dolayısıyla, Packard'a göre iktidara ters düşüldüğu anda bunların basına verilerek özel hayatımızın ihlâl edilebilir. Packard'ın eserinde aktarılan diğer önemli gözetim faaliyeti şirketlerin reklâm ve halkla ilişkiler araştırmalarıdır. Ona göre, şirketlerin kâr tutkusu onları bireylerin özel hayatlarına müdahale ederek tercihlerinin nasıl olması gerektiği konusunda bir bilinç yaratmaya yol açmaktadır. Şirketler pazarlama stratejilerini bireylerin tüketim davranışlarını izleyerek ve onları inceleyip sınıflandırarak belirlerler. Packard'a göre, şirketlerin basmış olduğu broşür ve tanıtıcı kapaklardaki subliminal mesajlar bireyleri neyi tüketmeleri konusunda şekillendirmektedir.

Ayrıca, gözetim ve modernite konusunda akademik olarak ilk yazan kişinin Michel Foucault olduğu belirtilir. Bu tez çalışmasında bu ön-kabul de reddedilir. Akademik olarak ilk kez gözetim ve modernite üzerine yazan kişi James Rule'dur. Rule (1973) *Özel Hayatlar ve Kamusal Gözetim* isimli eserinde toplumsal hayatta avantajlı ve dezavantajlı grupların toplumsal hayatlarındaki gözetim mekanizmalarını inceler. Rule (1973) gözetimi çok geniş bir anlamda bürokrasi kelimesiyle eşanlamda kullanır. Rames Rule bürokrasi ile gözetim

kavramını birleştirerek bütün modern toplumlarda bir gözetim kapasitesini olduğunu belirtir. Rule'a göre dört temel gözetim kapasitesi vardır. Bunlar,

1. Kişilerin doğumundan ölümüne kadar tutulan dosyalar, diğer bir ifadeyle fişler,
2. Merkezî bürokrasinin ortak bir noktadan kontrol edilmesi,
3. Merkezî bürokrasiye gönderilecek enformasyon akışını hızlandırmak için bilişim teknolojilerine başvurmak,
4. İlgi duyulduğunda bireyler hakkında tutulan dosyaların açılarak hayatlarının hem incelenmesi hem de gözetlenmesi (Rule, 1973: 35-40).

Rule'a göre bu dört gözetim kapasitesi tüm moden toplumların ortak karakteristik özelliğidir. Rule bu dört gözetim kapasitesini devletin mutlak gözetimi olarak adlandırarak George Orwell'in 1984 romanına atıfta bulunur. Rule'a göre gözetim toplumunda bireyler toplumsal hayatlarında iki ayrı dünyada yaşamaktadırlar. Bunlardan ilki bireyin gündelik hayatında sıradan kabul ettiği kırtasiyeci devlet anlayışının tezahürü olarak bürokraside evrakların doldurulması ve düzenlemesidir. Bu aşamadaki gözetim bireylere çok fazla etkilemeyecektir. Rule'un ikinci bir dünya olarak kabul ettiği bürokraside belgelerin kodlanarak sayısallaştırılması sınıflandırılması bireylerin hayatlarının gözetlendiğinin farkına varmalarına ve tedirgin olmalarına yol açmaktadır. Rule gözetim konusunu ele alırken, yukarıda belirtildiği gibi, onu bürokrasi kavramıyla aynı görmüştür. Ona göre, modern toplum ne kadar çok büyürse o kadar çok bürokratikleşecektir. Ve bu durum gözetim kapasitelerinin artmasına neden olacaktır.

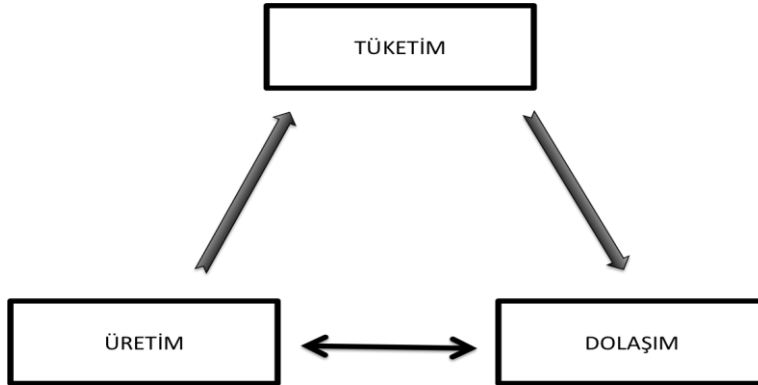
1.4. İlk Dönem Gözetim Teorileri

İlk dönem gözetim teorilerinde sosyal tabakalaşmada asimetric güç ilişkileri kaynakların kontrolü ve dağıtımı, toplumsal mücadeleler, bürokrasi ve sömürü kavramları temelinde ele alınmıştır. Karl Marx gözetimi burjuvazinin proleterya üzerinde uyguladığı tahakküm ve sömürü mekanizmaları olarak alır. Max Weber ise gözetim kavramını gözetim ve bürokrasi arasındaki ilişkiye odaklanarak ele alır.

1.4.1. Karl Marx ve Marksist Teoride Gözetim Olgusu

Tarihsel olarak gözetim kavramını sistematik bir biçimde ilk ele alan kuramcı Karl Marx'tır. Gözetim araştırmalarında Karl Marx'ın gözetim kuramına yaptığı katkı "emek ve sermaye arasında güç mücadelesi" (Lyon, 1997; Ellmer, 1996; Fuchs, 2012; 2014; Allmer, 2015; Dolgun, 2005) bağlamında analiz edilmesine rağmen, Marx'ın gözetim ve denetim analizi çok geniş bir alan üzerinde dinamik bir yapıda inşa edilir. Birçok gözetim kuramcısı sadece Marx'ta üretim sürecindeki gözetim ve denetim süreçlerine odaklanmıştır. Dolayısıyla, Marx'ın gözetim araştırmalarına yaptığı katkıyı bu şekilde irdelemek Marx'ı determinist bir felsefe üzerinden okumaktır.

Marx'a göre kapitalizm proleterlerden daha fazla artı-değer üretebilmek için gözetim ve denetim mekanizmalarına ihtiyaç duymuştur. Karl Marx'a göre gözetim pratikleri burjuvazinin proleterya üzerinde uyguladığı güç mücadelesidir. Alain Touraine'e göre (2002) sanayileşmenin sosyoloğu olan Karl Marx Feodalizmin çözülmesiyle birlikte ortaya çıkan kapitalist sistemin mantığını 'üretim, dağıtım/dolaşım ve tüketim' şeklinde analiz eder. Karl Marx kapitalizmi analiz ederken kurmuş olduğu bu üçlü formülasyonu gözetim ve denetim kavramını analiz ederken de kullanmıştır.

Şekil 1.2: Marx'ın Kapitalizm Analizi

Marx'ın kapitalizm analizinde üretim sürecinde gözetim dinamikleri; üretimin yapıldığı yer olarak fabrikada nüfusun ıslahı, üretim sürecinde daha fazla artı-değer elde edebilmek için emek-gücünün disipline edilmesi ve üretim araçlarına sahiplik üzerinden analiz etmiştir. *Kapital*'in merkezi bölümlerinde onu

ilgilendiren basit nicel sonuçlar (üretim araçları ve paranın artan sermayeleşmesi) değildir. İşçilerin niteliğinin, fabrika disiplininin, kapitalist yönetim ile ücretliler arasındaki uyumsuzluğun, istihdam ve işsizlik (dolayısıyla muhtemel işçiler arasındaki rekabet) oranının evrilme biçimidir (Giddens, 1999: 45).

Kapitalizm, Feodal sistemin çözülmesiyle birlikte emeğin ‘özgürleşmesi’ne paralel olarak mutlak ve nispi artı-değeri maksimum seviyeye ulaştırmak için sürekli gözetim pratiklerine ve buna imkân sağlayacak üretim alanlarına gerek duymuştur. Engels’in sözleriyle,

Burjuvazinin proletaryayı zincirlerle mahkûm ettiği kölelik, hiçbir yerde fabrika sisteminde olduğu açıklıkta ortaya çıkmaz. Burada hukukî ve fiili her türlü özgürlük sona erer. İşçi sabah beş buçukta fabrikada olmalıdır, birkaç dakika geç geldi diye kendisine ceza kesilir; eğer on dakika geç gelirse kahvaltı saatine dek içeri alınmaz ve on iki saatlik işgününün sadece iki buçuk saatini kaçırdığı hâlde günlük ücretinin dörtte biri kesilir. Verilen emirlere göre yemek yemek, su içmek ve uyumak zorundadır. En doğal ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için kendisine mümkün olan en kısa süre verilir. Yaşadığı yerin fabrikadan yarım ya da bir saat uzakta olması işvereni ilgilendirmez. Hükmedici bir zil sesi onu yatağından, kahvaltısından, akşam yemeğinden kaldırır (Engels, 2013: 188-189).

Burawoy’a (1985) göre fabrika sistemi üretim ve emek sürecinin organizasyonu ile bu süreçleri düzenleyen siyasal ve ideolojik araçların birlikteliği doğrultusunda şekillenir. Fabrika sistemi hegemonik rejimler doğrultusunda ortaya çıkmış despotik bir süreçtir. Bu bağlamda fabrika sermayenin hareketlerine karşı emeğin faaliyet alanını daraltır ve savunmasız kılar (Burawoy, 1985). Dolayısıyla, emek-gücü fabrika sistemiyle birlikte üretim sürecinde özne olmaktan çıkmış ve bir nesneye dönüşmüştür (Braverman, 2008: 141).

Kapitalizmin ilk dönemlerindeki ilk fabrikaların kurulmuş oldukları alanlar yeni dönemin zihniyet kodlarını anlamamıza yardımcı olur. Fabrikalar sadece üretimin yapıldığı bir yer değil, aynı zamanda yeni sistemin yaratmak istediği ıslah edilmiş itaatkâr bedenlerin de üretilmeye çalışıldığı bir üretim merkezidir.

Fabrika sisteminde filizlenmekte olan şey, belli bir yaşın üzerindeki çocuklar için üretken işle eğitim ve jimnastiği birleştirecek olan geleceğin öğretim düzenidir ve bu yalnızca toplumsal üretimi yükseltmenin metodu değildir, ayrıca bütün boyutlarıyla geliştirilmiş olacak insanları yetiştirmenin biricik yöntemidir de (Engels, 2013: 248-250).

Fabrikaların ortaya çıkmasıyla zamanın disipline edilmesi proleteryanın zamanını nasıl kullanması gerektiği sorununu ortaya çıkarmıştır. Fabrika sistemi proleterya üzerinde bir baskı mekanizmasının kurulmasını kolaylaştırmıştır.

Disiplin ve düzen konusundaki baskılar, bir yandan fabrikadan, öte yandan Pazar okulundan kaynaklanıyor ve hayatın her alanına nüfuz ediyordu: boş zaman, kişisel ilişkiler, konuşma, tavırlar. Fabrikaların disiplin ajanlığının yanı sıra, kiliseler, okullar, resmi daireler, askerî kuruluşlar, yarı-askerî örgütler de düzgün ahlâkî davranışların infazı için kurulmuştur (Thompson, 2004: 490).

Marx için, Kapitalizmin tarihi önemli ölçüde emek-gücünün üretim süreçlerindeki kontrolünden giderek yabancılaşmasının, başka deyişle kendi üretim araçlarından koparılması ve sonuçta emeğini piyasada satmak zorunda kalmasının tarihidir. Böylelikle üretim sürecinde emek ilişkilerini düzenleyen yönetim felsefesini de ortaya çıkarmıştır.

Kapitalist sistem, geleneksel toplumlarda çoğu kez emekleri üzerinde çok daha büyük ölçüde denetim sahibi olan işçileri disipline etmenin yeni yollarını uygulamaya soktu. Eski dönemde işçilerin bir toprak sahibinin veya başka işverenin hâkimiyeti altında olduğu yerlerde, itaatsizlikle başa çıkmak için fiziksel zorlama biçimleri kullanılabilirdi. Feodalizm kesinlikle zor kullanırdı. Fakat seçimin gerçekleştiği koşullar ne olursa olsun, işçilerin kendi işgüçleri üzerinde kendi seçtikleri şekilde tasarruf hakkına sahip olduğu kabul edildiği zaman, insanları işte tutmanın başka araçları bulunmak zorundaydı. Bunlardan biri elbette ki doğrudan doğruya zorunluluktaki. Bir işverenin verebileceği ücretten başka hiçbir geçim aracının bulunmadığı koşullarda hayatta kalma ihtiyacı. Diğer de gözetimdi; çalışmanın zamanlaması, yerleştirilmesi, gözlenmesi ve sınanması aracılığıyla, öncelikle fabrikada görülen gözetim (Lyon, 1997: 55).

Sidney Pollard, *Modern Yönetimin Kökeni* (1969) adlı kitabında, çalışanlar daha önce de gözetlenmesine rağmen, kapitalizmle birlikte başarıya ulaşmasının nedenini yönetim felsefesinde yaşanan değişikliğe bağlar.

Eski Mısırlılar piramitlerini ya da Çinliler duvarlarını inşa etmediler mi, ya da yakın zamanda XIV. Louis Fransa'da görkemli bir anayol inşa sistemini resmen başlatmadı mı? Çok sayıda insanın denetimi söz konusu ise, generaller çağlar boyunca en büyük sanayi kuruluşunun yöneticisinden bile çok daha fazlasını denetlemediler mi? ... Tüm bu gelişmelerin sanayi devriminden yaklaşık birkaç bin yıl önce yaşandığını itiraf etmek gerekir ve sanayi devriminin girişimci ve yöneticilerinin işlerinin şu ya da bu yönünü onlardan öğrendikleri de aynı ölçüde doğrudur. Burada yatan yenilik ve zorluk, onsekizinci yüzyılın ortalarından sonra İngiliz ekonomisindeki büyük sanayi birimlerini işletmeye başlayan insanların farklı bakış ve yöntemleri bir araya getirmek zorunda olmalarıydı. Onlar – eski generaller gibi– çok sayıda insanı denetlemek, ancak bunu şiddet kullanmadan gerçekleştirmek zorundaydılar: gerçekte, özgür olmayan emeğin yasal olarak zorlanamayışı, yalnızca yeni kapitalizmin belirgin niteliklerinden biri değil, aynı zamanda en ufuk açıcı fikirlerden biriydi (Pollard, 1969: 7; akt. Giddens, 2000: 146).

Kapitalizmle birlikte ‘özgürleşen’ emeğin üretim süreçlerinde kontrol altında tutulabilmesi için karşılıklılık ve borç ilişkisi ilkesine dayanan iş sözleşmeleri ortaya çıkmıştır.

İşgücü geçimini sağlamak üzere işverenle sözleşme yaptı. İşverenler de işçilerin faaliyetlerini yakın gözetim altında tuttular; izleme disipline etmenin bir aracıydı. Önce yaptırımlarla kabul ettirme ve sonra mali teşvikler sunma denetimlerini garantiledi. İşçilerin çıkarı kendi tercih ettikleri konumda kendi emek güçlerini elden çıkarmalarındaki biçimsel özgürlükte yatar. İşverenlerin yararı, gözlerinin önündeki üretken ve uysal emek-gücüydü (Lyon, 1997: 169-170).

Karl Marx kapitalist üretim tarzını bir askerî sisteme benzetir. Marx üretim süreçlerinde proleterleri bir köle veya askere, yöneticileri subaylara, denetimi sağlayan ustabaşılarını astsubaylara benzetir. Marx’a göre, subaylar ve astsubayların ana görevleri proleter üzerinde denetim ve gözetimi sağlamaktır.

Sermayesi gerçek kapitalist üretime başlamasına elverecek asgari bir miktara ulaşır ulaşmaz, ilk önce kendini el işinden kurtarmış olan kapitalist, şimdi de, tek tek işçilerin ve işçi gruplarının doğrudan doğruya ve devamlı şekilde kontrol edilmesi görevini özel bir türdeki ücretli işçilere bırakır. Aynı sermayenin emri altında bir arada çalışınlan bir işçi kitlesi, askerî bir ordu gibi, sınaî subaylara (yöneticiler) ve astsubaylara (ustabaşları, nezaretçiler) ihtiyaç duyar; bu kimseler emek süreci boyunca sermaye adına komutanlık yapar. Denetim ve gözetim işi bunların tek işlevi olarak yerleşiklik kazanır (Marx, 2011: 323).

Marx'ın kapitalist sistemi formüle ederken yaptığı ikinci ayırım dağıtım/dolaşım kaynaklarıdır. Marx için dolaşım/dağıtım kaynakları sermayenin piyasada uygun üretim araçlarını bulup satın alarak mülkiyet kurmak ve bu üretim araçlarını kullanabilecek emek-gücünü bulmaktır. Gandy'ye (1993) göre, iş başvurularında işçiler tasniflenerek istihdam edilecek kişiler dikkatli bir gözetim süzgecine tâbî tutulur. Gandy'ye göre, işçilerin eğitim geçmişleri, detaylı sağlık taramaları, sosyal hizmet bilgileri, alışkanlıkları, hukukî geçmişleri, iş tecrübeleri detaylı bir kontrol mekanizmasına tâbî tutulur.

Marx'ın kapitalizm analizinde kullandığı diğer bir unsur tüketimdir. Marx için tüketim alanında gözetim aracılığıyla üretilen metaların satılabilmesi için bireylerin tercihlerinin bilinmesi veya tüketim alışkanlıklarının üretilen metalara göre inşa edilmesi gerekmektedir. Bu konu tezin panoptik olmayan gözetim yaklaşımları ve sinoptikon gözetim bölümlerinde detaylı olarak irdelenecektir.

Frederick Winslow Taylor 20. yüzyıl başlarında geliştirdiği Bilimsel Yönetim İlkeleri kapitalist üretim sürecinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Frederick Winslow Taylor 'Bilimsel Yönetim İlkeleri'ni üretim süreçlerinde daha fazla verim elde edebilmek için geliştirmiştir. Gramsci'nin emeğin militarizasyonu olarak adlandırdığı bu yönetim felsefesine göre, örgütsel verimliliği artırabilmek için üretim süreçlerinin parçalara ayrılması gerekir. Taylor geliştirdiği hareket ve zaman etütleri ile bir işin en kısa sürede nasıl yapılabileceğini hesaplamaya çalışmıştır.

Taylor'a göre toplumsal refaha ancak maksimum faydayla ulaşılabilir (Taylor, 2003: 6).

Taylor (2006: 23) Bilimsel Yönetim anlayışını dört ayrı süreçte inşa eder:

- İşin organizasyonun sorumluluğunun işçiden alınıp yöneticilere verilmesi ve işçinin tek sorumluluğunun verilen tanımlanmış görevi yerine getirmek olması.
- Bir işi yapmanın en iyi ve en verimli yolunu bulmak için bilimsel yöntemlerin kullanılması.
- Tasarlanan işi en iyi yapabilecek kişinin seçilmesi.
- İşçilerin işin tasarımına uygun olarak talimatlara göre işi yapmak üzere eğitilmesi.

Nalbantoğlu'na göre Taylorizm 19. yüzyılın pozitivist ve teknobilimsel rasyonalitesinin vücuda gelmiş hâlidir. Nalbantoğlu Taylorizmin dört ayrı amacı olduğunu belirtir. Bunlar (2007: 19):

1. Çalışmaya ilişkin daha önceki yol gösteren ilkelerin yerine bilimsel araştırmalarla elde edilen verilere göre düzenlenmiş ilkelerin geçirilmesi.
2. İşçilerin kendi kendilerini eğitmesinden ziyade, bilimsel olarak seçilmeleri, eğitilmeleri ve yeteneklerinin geliştirilmesi.
3. Bilimsel ilkelerin uygulandığından emin olmak amacıyla çalışanlarla işbirliği yapılması.
4. Yöneticilerin bilimsel idarî ilkeleri uygulayabilecek plânlar yapmasını, işçilerin de kendilerine verilen görevleri yerine getirmesini sağlayacak bir işbölümünün gerçekleştirilmesi.

Taylor'ın Bilimsel Yönetim Anlayışı işçilere işin yapılacağı genel koşulları yönetimin kabul ettirmesini somut bir zorunluluk olarak görür (Braverman, 2008: 96).

işçilerin eleştirisi, anlayış, algılama yetileri ne kadar azalırsa ya da yok olursa olsun daima sermaye için belirli bir derecede tehdit olarak kalır. Ayrıca işçiler üzerindeki baskının sürekli olması için kapitalist üretim modeli sürekli yenilenmektedir. Bu nedenlerle, işçileri kapitalizm koşullarında çalışma biçimine alıştırmaya ve hızla değişen teknolojinin yoğunlaştırdığı doğal direnme biçimlerini aşma zorunluluğu, uzlaşmaz sosyal ilişkiler ve kuşakların birbirinin yerini alması “emeğin bilimsel örgütlenmesi” ile sona ermemekte, fakat kapitalist toplumun geleceği hâline dönüşmektedir (Braverman, 2008: 139-140).

Emeğin denetimi ve gözetlenmesini Marksist açıdan akademik olarak ilk yazan kuramcı Harry Braverman'dır. Harry Braverman *Emek ve Tekelci Sermaye* (2008) isimli kitabında kapitalist sistemin yönteminin Taylorizm olduğunu belirtir ve onun üretimde vücut bulmuş hâlini Fordizm olarak niteler.

Braverman'a göre Taylorizmin emek sürecinin denetimi konusunda üç temel ilkesi vardır: emek sürecinin işçilerin becerilerinden ayrılması, zihin ve kol emeğinin birbirinden ayrılması ve bilgi üzerindeki yönetim tekelinin emek sürecinin her aşamasını denetlemek için kullanılması (Braverman 2008: 112-121). Taylor bunu işçilerin sistematik olarak işin ne kadar hızda yapılabileceğini yönetimden saklamasına bağlar (Braverman, 2008: 98). Braverman'a (2008: 85) göre, Taylorizmin özü işçileri vasıfsızlaştırarak üretim süreci üzerindeki denetimlerini ortadan kaldırmak ve üretim sürecine sermayenin gerçek denetimini hâkim kılmaktır. Bu yönetim felsefesiyle: “Genel talimatlar ve genel disiplin kuralları ile denetlenmeye çalışılan işçiler asla yeterli düzeyde denetlenemezler, çünkü onlar üretim süreci üzerinde gerçek denetime sahiplerdir” (akt. Necef, 2002: 99).

Amerikan Marksist geleneğin önemli bir ismi olan Michael Burawoy Harry Braverman'ın *Emek ve Tekelci Sermaye* adlı eserine eleştirel yaklaşır ve Braverman'ın yaklaşımının kaba bir yönetsel analiz olduğunu öne sürer:

İki tür klâsik vardır: Hatırladıklarımızla unuttuklarımız. Tekrar tekrar döndüklerimiz sürüp gitmekte olan esin kaynakları olarak varlıklarını devam ettirirler. Kalıcı olmaya yetecek kadar derin ve yeni yorumlar sunmaya yetecek kadar çok değerli ve çok katmanlıdır. Böyle yapıtlar nadirdir. Daha olağan olansa tekil ve bu yüzden de daha gelip geçici bir

etkiye sahip olan klâsiklerdir. Belirli bir alanı dönüşüme uğrattılar ancak daha sonra özümsemiş ve aşıldılar. Harry Braverman'ın *Emek ve Tekelci Sermaye* kitabı bu ikinci türdendir. Kitap hem katmanlaşma teorisini hem de endüstri sosyolojisini bir araya getirip yeniden yapılandırmış ve politik sosyolojide yansımalar yaratmıştır. Ama bu yapıt dönüp dolaşıp hacca gider gibi başvurduğumuz bir Mekke değildir. Katkıları geleneksel bilgelik hâline dönüşmüş, bu alanda yeni gelişmeler yaşanmış... Böylesine basit, hatta orijinal olmayan bir tez, nasıl olup da sosyoloji alanını dönüştürebildi (Burawoy, 1978: 296-299).

Burawoy'a göre, Braverman'ın tezi duygusal öznellikten hareketle yazılmış ve üretimdeki yapılar doğal, değişmez tarih-dışı şeyler olarak inşa edilmiştir.

[Braverman'a göre] işçiler ne rasyonel ne de rasyonel dışıdır, bunun yerine, öznellikten bütünüyle yoksun bırakılmışlardır. Emeğin nesnelere, makinenin uzantıları, bir başka üretim aracı yönetimin kavramlaştırılmalarının uygulamacıları hâline dönüşmüşlerdir (Burawoy, 1978: 275).

Burawoy'a göre Taylorizm, bir üretim plânlaması olmanın yanı sıra, kapitalist sistemin bir ideolojisidir. Burawoy'a göre Taylorizmin temel amacı, üretim sürecinde işçilerin üretim bilgilerini zayıflatarak geleceğe dönük umutsuzluğa kapılmalarını sağlamak ve üretim maliyetlerini düşürmektir. Ona göre, burjuvazi üretim süreçlerindeki tüm bilgileri kendisinde toplayarak işçiyi pasif konuma itmiştir (Burawoy, 1985: 61-63).

Burawoy (1985), kapitalizmin farklı tarihsel dönemlerinde farklı denetim mekanizmalarının ortaya çıktığını öne sürer. Buna göre, kapitalizmin gelişim sürecinin hızlandığı 19. yüzyıl ortalarından Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde hem kapitalizmin kaotik yapısı hem de emek sürecinin teknik organizasyonu fabrikada despotik bir denetime yol açmıştır.

Burawoy üretim sürecinde hem değersizleştirilenin hem güç biriktirenin, hem parçalanmanın hem birleşmenin, hem örgütsüzlüğün hem örgütlenmenin alanı olarak nasıl kavramlaştırılacaklarını sorar. Ona göre bu paradoksun çözümü emek sürecinin üretimin politik aygıtlarından ayrılmasından geçmektedir. Emek süreci bu anlamıyla baskı ve parçalanmanın alanı olduğu

kadar, direniş ve mücadele alanıdır. Bu dönemde işçilerin grevi önemli bir mücadele biçimi olarak sık sık kullanmaları, aynı zamanda beraberinde üretim sürecinde teknik buluşların hızlandırılmasını getirmiştir. Bütün bu gelişmelerin temelinde yatan ihtiyaç kapitalistlerin işçilere olan bağımlılıklarını azaltmaya çalışmak olmuştur. Ancak artı-değer üretebilen biricik gücün işçinin emek-gücü olması teknolojinin geliştirilerek işçilere olan bağımlılığın azaltılmaya çalışılması çabalarını derin bir çelişkiyle karşı karşıya bırakmıştır (Aydoğdu, 2011: 48).

Burawoy'a göre, erken kapitalizmin baskısının rızaya üstün geldiği despotik rejimler yerini rızanın hüküm sürdüğü, ancak hiçbir şekilde baskının dışlanmadığı hegemonik fabrika rejimlerine bırakmaya başlamıştır (Burawoy, 1979: 158). Hegemonik fabrika rejimlerinde yönetim emek süreci üstündeki egemenliğini iki şekilde kurar. Teknik ve bürokratik denetim mekanizmalarıyla baskı ortaya çıkarken; ideolojik denetim uygulamalarıyla rızanın yaratılması, yani işçilerin onayının alınması söz konusudur.

Burawoy (1979) bu durum karşısında işçilerin tamamen çaresiz davranışlar sergilemediklerini ve yeni dönemin yönetim felsefelerine uygun olarak pasif direnişler geliştirdiklerini belirtir. Burawoy bu pasif direniş durumunu işçilerin çalışıyor gibi yaparak oyun oynamaları anlamında "making out" ifadesiyle açıklar. Üretim yapılan yerde yürütülen mücadele bireysel meta üretimi süreci tarafından "oyun oynamaya" dönüştürülmüştür: "Oyun kültürel olarak yaratıcı olabilir. Ancak bunun nihai sonucu işçinin emeği, ürünü, üretim süreci ve denetimi arasındaki ilişkinin siyaset dışına, üretimin politikasının dışına çıkmasının sürmesi olmaktadır" (Burawoy, 1979: 98).

Harry Braverman'ın üretim sürecinde işin parçalanarak emeğin vasıfsız bir konuma indirildiği emek sürecinde denetim mekanizmalarını açıklamaya çalışması birçok Marksist kuramcı tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin başında Braverman üretim sürecinde denetim mekanizmalarından ziyade kapitalist yönetim zihniyetinin emeği kontrol altına aldığı yönetim felsefesi üzerine gelmektedir. Friedman'a (1977) göre Taylorist sistemin temel görevi işçinin direniş koşullarının engellenmesidir. Bu yüzden, emek sürecindeki denetim mekanizmaları işçinin çalışmış olduğu işyerinin yapısal koşullarına göre farklılık göstermektedir. Friedman'a göre, sermaye sahipleri işçilerin direnişlerini engelleyebilmek için onlara üretim süreçlerinde görece özerk alanlar tahsis etmiştir. Friedman'a göre sermaye grupları işçilere sendikal faaliyetlerine izin

vererek hem onlara görece özerk hemde sermaye gruplarına direniş göstermelerinin önüne geçmiştir. Dolayısıyla, Friedman'a göre işçilere üretim sürecinde verilen görece özerk alanlar aslında üretim ilişkileri karşılığında doğan bir denetleme mekanizmasıdır (Edwards, 1977: 42).

Friedman'a göre, işçilere verilen görece özerk alanlar işçilerin hem işyerine olan sadakati artırmakta hem de işçilerin kendi kendilerini denetlemelerini sağlayan bir mekanizma kurmasını sağlamıştır. Friedman'a göre sermaye sahipleri bu yönetim felsefesi ile birlikte hem işçilerin gözetlenmesi ve denetlenmesi için ayrı bütçe veya kaynak ayırmadan tasarruf yapmakta, hem de işçilerin denetleme faaliyetleri zamandan tasarruf sağlamaktadır. Sermaye grupları görece özerk alanları üretim sürecine de yayarak oluşturulacak küçük üretim grupları ile işçilerin birbiriyle sürekli rekabet ettiği gruplar oluşturacaklardır. Bununla beraber, işçi grupları sürekli birbiriyle rekabet halinde olarak sermaye gruplarına direniş göstermeyerek sermaye birikimine katkı sunacaklardır. İşçiler kurmuş oldukları gruplarla işyerinde görece bir alan kazanarak grubun faaliyet gösterdiği üretim sürecindeki yeri kendi işyerleriymiş gibi benimseyerek sürekli olarak öz denetim mekanizmaları uygulayacaklardır (Friedman, 1977: 60). Ayrıca, sermaye grupları tarafından uygulanan görece özerk alanlar işyerinde uygulanan denetim mekanizmalarına karşı uygulanacak olan değişiklikte hiçbir direnişe sebep olmayacaktır. Çünkü oluşturulan gruplar ile yönetim erkinin üretim sürecinde devamlı olarak görüşmeleri uygulanacak olan denetim mekanizmalarında yönünü belirtmektedir. Bundan dolayı görece özerk alanlarla denetim mekanizmaları tabana yayılarak başarıya ulaşmaları sağlanmıştır.

Edwards *Çekişmeli Bölge* (1979) adlı eserinde Taylorizm temel mantığının üretim süreçlerinde uygulanamayacağını, bunun sadece kapitalist kâr güdüsünü belirten bir ütopya olduğunu belirtir. Edwards'a göre Taylorizm ancak sendikaların olmadığı çok küçük işletmelerde ve küçük manifaktür üretim süreçlerinde uygulanabilir. Ona göre modern üretim süreci farklı amaçlar ve konumlara sahip sınıfların çekişmelerinden oluşmaktadır. Edwards'a göre işyerinde işçilerin sermaye gruplarıyla kurmuş oldukları her türlü iletişim, işçilerin sahip olduğu beceri ve işgal etmiş olduğu konumlar, üretim sürecinde yaptıkları işler işyerlerini birer çekişmeli bölge hâline getirmiştir (Edward, 1979: 21). Bu yüzden Edwards'a göre modern işletmelerde denetim mekanizmaları karmaşık bir yapıda ve her an değişebilecek bir yönetim stratejisine sahiptir. Edwards'a göre üretim sürecinde denetim mekanizmalarının temel hedefi sermaye gruplarının

görevlendirmiş olduğu yönetici sınıflar vasıtasıyla emek-gücü üzerinden maksimum faydayı sağlamaktır. Bu yüzden modern işletmelerde denetim mekanizmalarını kolaylaştıran üç faktör bulunur: Yönetmelik, ölçme ve disiplin. Yönetmelik üretim sürecinde bir işin hangi sürede nasıl yapılacağını belirtirken; ölçme üretim sürecinde işçilerin üretim süreçlerine hangi katkıyı ne kadar sürede yaptıklarını ve hangi oranda başarılı olduklarını gösteren bir faaliyettir. Denetim ise yöneticilerin yönetmelik ve ölçme parametlerinin sonucunda işçilerin bu kurallara ne kadar uyup uymadığını kontrol eden bir mekanizmadır. Denetim süreci işçilerin uygulanan yönetim felsefesine ne kadar uyup uymadığını kontrol ederek işçi üzerinde bir tahakküm mekanizmasını kurmasına neden olmaktadır. Bu yüzden Edwards modern işletmelerin birer bürokratik gözetim alanları olduğunu belirtir.

Edwards bununla beraber modern işletmenin işçiden üç şey istediğini belirtir:

1. İşletmenin istemiş olduğu şartlara uygun davranış ve istekte bulunma
2. İşletmeye karşı güven
3. Yönetim felsefesinin içselleştirilmesi (Edwards, 1979: 155).

Edwards'a göre işçiler bu üç yönetim istediğini uygulamadığı takdirde yedek işgücü, dolayısıyla emek-gücü piyasaları tarafından kontrol altında tutulduğunu belirtmektedir (Edwards, 1979: 180). Edwards'a göre modern işletmelerin denetim mekanizmaları uygulamasında yedek işgücü önemli bir yer işgal etmektedir. Ona göre, emek-gücü piyasalarında önemli bir baskı unsuru oluşturan sendikaların varlığı yöneticilerin uyguladıkları denetim mekanizmalarını hafifletecektir. Fakat sendikaların yer almadığı işletmelerde sermaye grubu emek piyasalarında ki yedek işgücü kozunu kullanarak işçilerin yönetime tam itaatini ve uygulamış olduğu denetim mekanizmalarına karşı dirençsizliği ortaya çıkarmaktadır.

1.4.2. Wax Weber ve Weberci Teoride Gözetim Olgusu

İlk dönem gözetim kuramcılarında biri de Alman sosyolog Wax Weber'dir. Weber'in gözetim analizi modern toplumların temel karakteristik özelliği olarak gördüğü bürokrasi kavramı etrafında şekillenmiştir. Weber'in

analizinde biricik bir kurum olarak askerî kurumlar en iyi derecede örgütlenmiş bürokratik kurumlardır. Weber'in gözetim analizindeki temel argümanlarından biri kuşkusuz rasyonalitedir.

Batı Avrupa'daki değişimin esası, özü ve disiplini rasyonalite paralelinde evrimleşmiştir. Manastır ve ordulardan çıkarak tüm topluma yayılan disiplin ve rasyonelleşmeyle birlikte dünya –büyüsünden arındırılmış– giderek rutinleşerek seküler bir nitelik kazanmıştır. Ordularda başlayan bu yayılma, 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren atölyelere sıçramış ve yüksek bir verimlilik getirmiştir.

Ordulardan yayılan bu disiplin, toplumun damarlarında sosyal disipline, devlette rasyonel bürokrasiye (Weber, 2008: 257), atölyelerde ise artık yüzlerce işçiye ulaşan kapasitelerde, hem işçilerin birbirlerini gözetlemesini ve denetlemesini hem de işbölümünü sağlayan fabrika disiplinine dönüşür. Ordu disiplini, bürokrasi ve fabrikalar için mükemmel bir modeldir (Foucault, 2005: 147). Ama aynı zamanda gelişen endüstrinin yoğun üretimi eliyle ordular daha da büyüyerek rasyonel ve disiplinli devasa organizasyonlara dönüştüler. Tıpkı askerlerin ast-üst hiyerarşisi içinde, düzenli talim ve egzersizler yoluyla nitelik kazanmaları gibi, işçiler de belli bir çalışma disiplini ile rutinleştirilmişlerdir. Bu sayede üretim hesaplanabilir hâle gelmiştir. İşçi ve üretim araçları arasındaki bağ koparılarak üretim kişisellikten çıkarılmıştır. Üretim araçları ve ham maddeler üzerinde kapitalistin kurduğu denetim sonucunda, emek sıkı bir disiplin altına alınarak üretimin hızı belirlenebilir ve üründe standartlaşma sağlanabilir. Ürünün standartlaşmasını ve niceliksel olarak artışını sağlayan çalışma disiplini ve toplu olarak belli bir yerde çalışma, ilk kez 16. yüzyılda görülür. Küçük atölyelerdeki bu disiplin, teknik yeterlilik, koordinasyon ve insan dışındaki güç kaynaklarının yoğun kullanımıyla birleştiğinde modern fabrika karşımıza çıkar. Bu noktada disiplinin kazandığı anlamları ayırt etmek yararlı olabilir. Belli bir kurum içinde ve organizasyonu temin eden temel bileşen olarak disiplin, itaati ortaya çıkarmıştır. Ordulardan çıkan disiplin, buna en yakın haliyle fabrikalarda ve bürokraside görülür. Bir adım sonrasında ise bu disiplin, sosyal disiplin olarak tüm toplumsal hayata geçmiştir. Toplumda bunu ölçmemizi sağlayacak aygıt ise 'bürokrasidir'. Bürokrasi, rasyonel bir yapı içinde, kişisellikten ve duygulardan arındırılmış, hesaplanabilir kurullarla kendi ekseninde pratikleşmiştir. Bürokrasi, bir kez kuruldu mu memurlardan ve yöneticilerden bağımsız bir mekanizma olarak çalışır (Weber, 2008: 352). Artık onu harekete geçiren memur değildir; o memuru

harekete geçirir. Tıpkı bir makine gibi işleyen bürokrasi, modern devletin rasyonel örgütlenmesinin bel kemiğidir. Bürokrasinin bel kemiği ise disiplindir:

Bürokrasinin disiplini, kamu sektöründe olsun, özel sektörde olsun, resmi görevlilerin her zamanki çalışmaları içinde mutlak itaate yönelik bir tutumlar yumağına sahip olmaları anlamına gelir. Bu disiplin giderek her türlü düzenin temeli hâline gelir; disiplin, yönetimin dosyalanmış belgelere dayanılarak yürütülmesinin büyük pratik öneminden bile önde gelir (Weber, 2008: 353).

Weber'e göre, temelinde bireyler hakkında bilgi toplama yatan bürokrasi, *“inşa edildikten sonra yıkılması çok güç olan bir toplumsal sistemdir”*(Weber, 2008: 326).

Tam gelişmiş bürokratik bir aygıt, tıpkı mekanik olmayan üretim tarzlarına sahip bir makine gibi, kesinlikle diğer organizasyonlara benzer. Kesinlik, hız, netlik, dosya bilgisi, süreklilik, derinlik, birlik, kesin itaat, anlaşmazlıkların ve personel maliyetlerinin azaltılması kesin kurallara bağlı bürokratik bir organizasyonda optimum düzeye çıkar (Weber, 2008: 978). Bürokrasinin yüksek düzeyde geliştiği eski Mısır gibi toplumlarda, bürokratik memuriyet kontrolünü kesintisiz sürdürmüş ve sadece tüm toplumsal düzen yıkıldığında gücünü yitirmiştir. Patrimonyal organizasyonlardakinden daha yüksek bir rasyonel uzmanlaşma düzeyinin karakterize ettiği modern bürokrasi kendi gücünü zayıflatma girişimlerine çok daha dirençlidir (Giddens, 2009: 286).

Weber'den sonra birçok düşünür bürokrasinin oligarşik eğilimlerini sıkça vurgulayarak bürokrasiyi bir kurum tipi olarak değil de daha çok hâkimiyet ve güç bağlamında analiz etmeye başlamışlardır. Bu analizler kaynağını bürokrasideki içsel demokrasi probleminden alır. Weber'e göre, bürokratlara verilen kurumsal güç, sadece söz konusu örgütteki personele yönelik baskıya dönüşmekle kalmaz, demokrasi için de bir tehdit haline gelebilir. Hiyerarşik kontrol bireylerin teşebbüs gücünü ve yaratıcılığını engelleyebilir. Çünkü hiyerarşik yapı gereği astlar üstleri gibi düşünmek ve üstlerinin emirleri doğrultusunda hareket etmek zorundadırlar (Bahar, 2005: 49). Giddens'a göre, demokrasi ve bürokratikleşmenin yakın ilişkisi modern kapitalist düzende en kapsamlı gerilim kaynaklarından biridir. Demokrasi ve bürokrasi arasında temel bir karşıtlık vardır. Bürokratik organizasyon, bütün halk tabakalarının konumlara, eğitsel niteliklere göre kişisel olmayan bir temelde

seçilmesini gerektiren demokrasi sayesinde gelişir. Ancak bu, bizzat konumları ve ayrıcalıklı bireyler veya grupların dış etkilerinden bağımsız olması nedeniyle, öncekinden daha geniş idari güce sahip bir memurlar tabakası yaratır (Giddens, 2009: 283). Bürokrasinin dışsal demokrasi problemi ise bireysel girişimciliğe dönük baskısı ile ifade edilir. Bürokratikleşmenin artıp demokratikleşmenin azalması devletin müdahalesine bağlanabilir. Fakat bu durumu kapitalist ekonomik sistemin içsel dinamiklerine bağlayanlar da vardır. Bu görüşe göre kapitalist sistemdeki teknolojik değişim, pazara hâkim olan ve her tür rekabeti yok eden devasa şirketlerin oluşumunu gerektirmektedir. Bu şartlar altında ekonomik güç “devlet içinde devlet” olan birkaç tekelcinin elinde toplanır (Mouzelis, 2001: 45-46). Buradan ulaşılabilecek sonuç, bürokrasinin sadece ayrıcalıklı bir baskı grubu değil, gerçekte ne sosyalist, ne kapitalist, ne de yeni bir rejimi karakterize eden bir sınıf oluşturduğu olabilir.

Weber’in bürokrasi kuramını çağdaş toplumlarda inceleyen George Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması* (1998) adlı eserinde bürokratikleşme ve rasyonelliğin izlerini sürdü. Ritzer, *Toplumun McDonaldlaştırılması* adlı kitabında, uzun yıllardır bürokrasinin rasyonelleştirilmenin nihai biçimini temsil ettiği inancını daha öteye götürecek fikirler ortaya atmış ve kitap yayımlandıktan sonra McDonaldlaştırma kavramı geniş çevrelerde kendine yer bulmuştur. Max Weber’in rasyonelleşme ve bürokratikleşme tezlerinden etkilenen Ritzer bu kavramların çağdaş dünyada nasıl zuhur ettiğini açıklamaya çalışmıştır. Buna örnek olarak da küresel bir güç olan McDonalds ölçeği üzerinde ölçmeye çalışmıştır. McDonalds’ta işin yapılma biçimi nasılsa, toplum da benzer usuller ve işleyiş ilkelerine göre düzenlenmiştir. Etkinlik, verimlilik, öngörülebilirlik, rasyonellik, kârlılık vs. genel toplum için de temel parametrelerdir. Üstelik özel hayat, sosyal ilişkiler, kamusalılık, politika, eğlence, üretim, tüketim vb. tüm süreçler, McDonaldlaştırmanın bir tür uzanımı mahiyetindedir (Aytaç, 2005: 275). McDonaldlaştırma tezi yalnızca örgütsel yönetim modeli değil tüm hayatın içerisine sinmiş bir yönetim paradigmasıdır. Weber’e göre rasyonelliğin en iyi modeli bürokrasidir. Ritzer’e göre ise günümüzde rasyonelliğin en iyi modeli fastfood restoranı olan McDonaldlaştırma’nın paradigmasıdır (Ritzer, 1998: 48-50).

Bu rasyonelleştirme ortamları benliğin sınırlandığı, duyguların denetlendiği, ruhun boyun eğdiği yerlerdir. Diğer bir deyişle, insanların insan gibi

davranmadığı, insan olmaktan çıkarıldığı ortamlardır. Ritzer'in çalışanların denetimiyle ilgili tespiti ilginçtir (Ritzer, 1998: 38):

McDonald's çalışanlarını, insanların yerini alacak insansız teknolojiyi kullanmakla tehdit ederek ve sonunda kullanarak denetim altında tutar. Çalışanlar ne kadar programlanmış ve denetlenmiş olurlarsa olsunlar, sistemin işleyişini bozabilirler. Yavaş bir işçi bir Big Mac'in hazırlanmasını ve teslimini verimsiz hâle getirebilir. Kurallara uymayı reddeden bir işçi salatalık turşusunu ya da bir hamburgerin özel sosunu koymayarak öngörülemezlik yaratır. Dalgın bir işçi kutuya çok az patates koyarak büyük boy patates siparişinin az görünmesine neden olur. Teknoloji şirketin işçiler üzerindeki denetimini artırır. Dolayısıyla McDonald's, müşterilerine çalışanlarının ve hizmetin tutarlı olacağını garanti eder.

Birçok gözetim teorisyeni (Zureik, 1996; 2003; Kahn ve Kellner, 2003) Max Weber'in gözetim araştırmalarına katkısını Karl Marx'ın gözetim analizine karşı anti tez olarak açıklamaya çalışmıştır. Zureik'e göre (2003: 8-11) Marksist fikirlerden çıkarılan ilk yaklaşım, gözetimin hamle ve güdüsünün her zaman daha yüksek kâr için kapitalist güdü ile birleştirilmesindedir. Kapitalist firma ve hükümet bürokrasisi benzer özelliklere, bu bakış açısına göre kapitalizmin kendi iç dinamiklerine indirgenemeyen özelliklerine ışık tutmaktadır. Gözetim, bir kurumun sürekli işlemesini sağlama almak için bir yoldur ve bu sadece kapitalist hedeflerin peşinden gidildiği anlamına gelebilir veya gelmeyebilir. Lyon ve Zureik'e göre Weberci yaklaşım bazen -hatalı olarak- teknik değişim üzerine sebepsiz bir önemle ilişkilendirilir. Rasyonalizasyon motifini ifade eden teknik gelişimler bazen gözetimi anlamının merkezi olarak ele alınır. Bu bakış açısı gözetimi, "teknolojik determinizm" ile eş tutma tehlikesini taşımaktadır. Kellner ve Kahn'a göre (2003) Markist teorisyenler emeğin kapitalist sisteme denetim yoluyla nasıl eklemendiği araştırmaya çalışmışlardır.

Buraya kadar ilk dönem sosyal teorisyenlerin gözetim araştırmalarına yer verilmeye çalışılmıştır.

2. PANOPTİKON MERKEZLİ GÖZETİM ARAŞTIRMALARI

1975 yılında Michel Foucault'nun *Surveiller Et Punir*¹ isimli eserinin yayınlanmasından sonra gözetim konusu birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. David Lyon'a göre Michel Foucault'nun çalışması çok kapsamlı ve karmaşık olmasına rağmen, birçok araştırmacıyı teşvik ederek gözetim araştırmalarına neden olmuştur (Lyon, 1997: 20-21). David Murakami Wood (2003: 230) gözetim araştırmalarının Foucault'yla başladığını belirterek, onun yazmış olduğu *Surveiller Et Punir* sayesinde gözetim araştırmalarında bir mihenk taşı olduğunu belirtir. Google Akademik (2015) verilerine göre *Surveiller Et Punir* 562.356 kez alıntılanmıştır. Son bir yıl içerisinde ise 20.583 kez alıntılanmıştır². Dolayısıyla, hem Lyon'un hem de Wood'un belirttiği gibi Michel Foucault'nun *Surveiller et Punir* eseri gözetim araştırmalarında merkezî bir öneme sahiptir.

Genel hatlarıyla panoptikon merkezli gözetim araştırmalarının ortak yanlarını şöyle açıklayabiliriz:

- ❖ Panoptikon merkezli gözetim kuramcıları gözetim konusunu ele alırken sosyal tabakalaşmada ekonomik ve siyasal gücü elinde bulunduran bir iktidar mekanizmasına göndermede bulunmaktadırlar.
- ❖ Gözetim ve iktidar arasındaki ilişkiye sadece panoptikon merkezli olarak bakmışlardır.
- ❖ Gözetim kavramını olumsuz, baskıcı, kontrol ve denetim mekanizmalarıyla birlikte ele almışlardır.
- ❖ Gözetim kavramını ele alırken onu 'güç'ü elinde bulunduran bir iktidar mekanizmasına gönderme yaparak analiz etmişlerdir.
- ❖ Gelişen iletişim ve enformasyon teknolojileriyle birlikte her an iktidarların bireyleri gözetim altında tuttuklarını belirtmişlerdir.

---

¹ 1977 yılında İngilizceye *Discipline and Punish*, 1992 yılında Türkçeye *Hapishanenin Doğuşu* olarak çevrilmiştir.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız; <https://scholar.google.com.tr/citations?user=AKqYlxMAAAAJ&hl=tr>

Bu bölümün genel amacı panoptikon merkezli gözetim araştırmalarını kategorize ederek açıklamaya çalışmaktır.

2.1. Bentham'dan Foucault'ya Panoptikon Metaforu ve Kapatma

Gözetim kavramı hakkında en etraflıca analiz Michel Foucault tarafından yapılmıştır. Foucault Jeremy Bentham'ın geliştirdiği Panoptikon isimli hapisane modelini kullanarak onu gözetim araştırmalarının merkezine yerleştirir. Foucault modern toplumları birer 'disiplin toplumu' olarak açıklayarak gözetimi merkezî bir konuma oturtmuştur (Foucault, 2006: 94). Buna rağmen, Panoptikon kavramının mimarı, kardeşi Samuel Bentham'ın tasarladığı hapisane modelini geliştiren İngiliz filozof Jeremy Bentham'dır³.

İngiliz pragmatist felsefenin önde gelen isimlerinden olan Jeremy Bentham 1787'de hapisane düzeninin inşası için tasarladığı "her an gözetim altında" anlamına gelen Panoptikon merkezî bir kule etrafında bir dizi hücrenin inşa edilmesi prensibine dayalıdır. Fakat Panoptikon, bir hapisane dizaynından öte, bireyler üzerinde kesintisiz gözetime dayalı sürekli bir kontrol ve denetim mekanizması sağlayan disipline edici bir özelliğe sahiptir (Foucault, 2006: 295):

Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını katetmektedir; bunların biri içe bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğer de dışa bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezî kuleye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hücrelerin içine kapatılmış küçük silüetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne

---

3 1789 yılında Samuel Bentham tarafından tasarlanan Panoptikon, merkezî denetim ilkesine dayanarak, daha çok işçinin gözetim altında tutulmasını sağlayan bir yapı olarak düşünölmüştür. Samuel Bentham esasında bir gemi inşaat mühendisidir. Samuel Bentham Büyük Katherina'nın gözdesi olan Prens Potemkin için çalışmak üzere 1870'te Potemkin'in Rusya'nın, Cricheff kentindeki malikânesine gider. "Bir mucit ve mühendislik dehası" olan Samuel Bentham, burada emri altında çalışan işçileri denetim altında tutabilmek için "merkezi denetim ilkesine dayanan ve bu sayede çok sayıda işçinin denetim altında tutulmasını sağlayan" Panoptikon'u tasarlar (Peasea, 2015: 78). Panoptikon terimi 'pan' ve 'opticon' olarak bilinen iki farklı kelimedenden türetilmiştir. İngilizcede 'pan' kelimesi bütün, 'opticon' gözetlemek anlamına gelmektedir. Kısacası, Samuel Bentham 'Bütünü Gözetlemek' anlamına gelen Panoptikon terimiyle görmenin disipline edici etkisinin farkında emri altındaki işçileri tasarladığı bu yapı ile gözetleyerek disiplin ve denetim altına almaya çalışmıştır.

kadar kafes varsa o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi-kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak tersyüz edilmektedir; bunlardan yalnızca birincisi korunmakta, diğer ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve gözetmenin bir bakışı aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır. Görünürlük bir tuzaktır.

Her hücre hem dışarıya hem içeriye baktığından gözetleme faaliyeti tüm görme alanlarına nüfuz etmektedir. Bu mimaride tüm alanlar kuledeki gözetleyen bakış açısına girmiştir. Foucault'ya göre gözetlenenin gözetleyeni görmesi bir görünürlük tuzağıdır. Görünürlük sadece sembolik olduğu için, görünürlük aldatmacasına düşenler aslında kendi gözetlenmelerini gözetleyenlerin emrine vermiş durumdadırlar (Lyon, 2013: 44). Panoptikon'da gözetlenen gözleyen olarak sadece kuleyi görebilmektedir ve gözetleyen kim olduğunu hiçbir zaman bilemeyecektir (Foucault, 2003: 292-298). Staples (1997: 28) O Panoptikon'da denetleyicinin bulunduğu kuledeki tek yönlü ayna sayesinde gözetleyicinin o anda içeride olup olmadığı ya da nereye baktığı belli olmadığını belirtmekte ve bu nedenle Panoptikon'un bir disipline edici simge olduğunu vurgulamaktadır. Bu kulede gözetleyen görünmediği için, aslında kulede gözetleyen biri olmasa bile gözetlenenlerin gözetlendiklerinin bilinçaltında yer etmesi sağlanır (Sucu, 2011). Mattelart (2012: 11-13) Bentham'ın oluşturduğu gözetim anlayışının o zamana kadar örneği olmayan, zihin üzerinde iktidarı ele geçiren yeni bir yöntem olarak görür. Bauman ise panoptikonun amacının farklılıkların önüne geçmek olduğunu belirtir: “Panoptikon'un ana amacı disiplini sağlamak ve yurttaşlarının davranışını tek bir kalıba sokmaktır; panoptikon her şeyden önce farklılık, tercih ve çeşitlilik karşısında bir silâhtir” (Bauman, 2010: 60). Bu yüzden, panoptikon mimarisinin temelinde disiplin faktörü ortaya çıkmaktadır. Bröckling disiplinin sadece bireysel yatkinliklerin geliştirilmesi olarak algılanmaması gerektiğini şöyle belirtir:

Disiplinlerin tarihsel anı, yalnızca becerilerin gelişmesi ya da bağımlılığın ağırlaştırılması değil, aynı zamanda onu aynı mekanizma içinde daha fazla yararlı hâle getirdiği ölçüde daha da fazla itaatkâr kılan (ve tersine) bir

ilişkiyi oluşturmayı hedefleyen bir insan bedeni sanatının doğduğu andır. Bu andan sonra, artık beden üzerinde bir çalışma, onun unsurlarının, hareketlerinin, davranışlarının hesaplı kitaplı bir manipülasyonu olan bir baskılar siyaseti oluşmaktadır. İnsan bedeni, onun derinlerine inen, eklemlerini bozan ve onu yeniden oluşturan bir iktidar mekanizmasının içine girmektedir (Bröckling, 2001: 38).

Diğer bir ifadeye, disiplini ıslah etme olarak algılayabiliriz.

Birini nasıl gözetlemeli, davranışını, tavrını, becerilerini nasıl denetlemeli, performansını nasıl pekiştirmeli, yeteneklerini nasıl çoğaltmalı, en yararlı olacağı yere onu nasıl yerleştirmeli: Benim anladığım disiplin işte budur (Foucault, 2006: 150).

Foucault'ya göre Bentham'ın Panoptikon'u bir toplum ve bir iktidar türünün ütopyasıdır. Foucault Panoptikon'da hücre ilkesinin farklılaştırıldığını söyler. Hücrenin üç işlevi vardır ve bunlar kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamaktır. Fakat Panoptikon'da kapatmak ilkesi korunurken diğer ikisi kaldırılmaktadır. Foucault'ya göre, tam ışık altında olma ve gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha yakalayıcıdır. Bu nedenle Bentham bu mimarî tasarıma Eski Yunan'da göz önündeki yer anlamına gelen Panoptikon adını koymuştur (Rigel, 2005: 133).

Panoptikon mimaride gözetleyen ile gözetlenen (mahkûm- gardiyan) arasındaki iletişim sese dayalı olarak konuşma kanallarıyla gerçekleşir. Bu yüzden, gözetleyen kendisini asla belli etmez. Gözetlenenler sesleri duyabilir fakat gözetleyen kim olduğunu asla bilemezler. Dolayısıyla, bir mahkûma yapılacak ikazı diğer mahkûmlar da duyacağı için bir denetim mekanizması oluşur. Bozoroviç'e (1995: 12-19) göre, Panoptikon bundan dolayı hapishane içerisinde sesin öznesizleşerek, kimsenin kimseye sırtını dönmediği, kimsenin duymadım gibi bahane üretemeyeceği tam kontrol mekanizması üzerine kurulu mükemmel bir sistemdir. Bu durumda gözetlenen için tek bir yol vardır: itaat etmek (Lyon, 1997: 93). Her an gözetlendiğini zanneden mahkûm herhangi bir kontrol mekanizması olmamasına rağmen davranışlarını kontrol ederek toplumsal yaşama tâbî olacaktır. Görünmeden gören iktidar toplumun bilinç yapısını 'göz'ün baskısıyla tahakküm altına alır (Çoban, 2008: 112). Foucault (2006: 297) bu

gözetleme mekanizması sayesinde bireylerin davranışlarını kontrol ederek değiştirmenin ve bireyleri disipline etmenin mümkün hâle geldiğini belirtir.

Panoptikon, görüldüğü gibi, pragmatist bir mimarî anlayıştan çok daha öte bir şeydir. Gücü elde etmede “aklın akla olan üstünlüğünü” ifade etmektedir (Bozovic, 1995: 17). Panoptikon Foucault tarafından bir hapishane mimarisinin de ötesinde, bir disiplin mekanizması olarak sunulmuş ve modern zamandaki sosyal kontrol örneğini popülerleştirmiştir (Lyon, 2006: 14).

James W. Bernauer panoptikonun etkisinin “sahip olunan bir şey değil uygulanan bir şey” olmasında yattığını belirtir (Bernauer, 2005: 234). Panoptikon toplumsal reform amacı taşıyan bir mimarî sistemdir. Bu mimarî sistem toplumsal hayatta maksimum fayda amacıyla dizayn edilmiştir. Toplumsal hayatta sosyal mobilizasyona uğrayan tüm kesimleri gözetim altında tutarak maksimum fayda sağlanmaya çalışılmıştır.

Panoptik sistem şimdiye kadar hiçbir örneği olmayan miktarda iktidar elde etmenin, “yeni ve büyük bir yöntem aracı” elde etmenin bir biçimidir; mükemmelliği de uygulandığı her kuruma sağlama yeteneğine sahip olduğu büyük güçten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, panoptik sistemle uygulanmak istenen, gözetim altındakilerin iktidarı benimsemeleri ve aykırı olan, istenmeyen, arzu edilmeyen davranış biçimlerinden –sakıncalı, hastalıklı, patolojik vb.– belli tanılardan hareketle kendi rızalarıyla vazgeçip kendi kendilerini sınırlandırmalarıdır. Foucault’ya göre, modern insan bilginin hem nesnesi hem de öznesi hâline gelmiş, bastırılmayıp bilimsel-disipliner mekanizmaların içerisinde şekillendirilmiş ve belli bir güçle uygulanan bir beden tekniğine göre özenle imâl edilmiş ahlâkî, hukukî, tıbbî ve cinsel bir varlıktır (Best ve Kellner, 2011: 71). Bu durumu “gözetim asimetrisi” olarak tanımlayan Bauman (2000: 60-61), panoptikon mantığıyla oluşturulan kurumların gözetimi toplumda bir iktidar aracı olarak uygulayan ilk kurumlar olduğunu belirtir. Artık çoğunluk, kendilerini izleyenlerle yer değiştirme imkânı olmayan “izlenenler” pozisyonundadır. Asimetrik gözetimin görevi izlenenlerin davranış biçimlerini yeniden şekillendirmektir.

Panoptikon’un en önemli özelliklerinden biri de “gözetimin içselleştirilmesidir”. Bu bir dönüşüm sürecidir. İlk başlarda bir otoritenin gözetimiyle şekillenen hareketlerin yerini bir süre sonra bireyin kendi kendini

kontrol etmesi alacaktır (Kesim, 2011: 190). Bu hâliyle formal bir sosyal kontrol süreci olarak başlayan disipline edici uygulama zamanla bireyin davranışlarını kendisinin kontrol etmesiyle sonuçlanan yeni bir duruma neden olmaktadır. Bu yeni durum informal sosyal kontrolün farklı bir görünümünün ortaya çıkması olarak değerlendirilebilir. Fiziksel cezalandırmanın yerini alan hapsetmenin amacı, “daha az” cezalandırmak yerine “daha iyi” cezalandırmaktır. Hapsetme pratiğiyle artık mahkûmun bedeniyle birlikte “ruhu” da cezalandırılacaktır. Böylece mahkûm eskiden olduğu gibi fiziksel şiddete maruz kalmadan kurumsal bir gözetim sayesinde disipline edilebilecektir (Staples, 1997: 14). Modern toplum da suça karşı acımasız kanlı cezalar yerine disipline edici uygulamalar, toplumsal kurallar ve rasyonel olarak düzenlenmiş bir toplumsal hayat anlayışı ile toplumsal düzeni sağlamayı amaçlamıştır (Lyon, 1997: 20). Bu bağlamda Panoptikonun etkisi sadece ceza ve şiddet kullanmadan ‘uysal bedenler’ yaratmayı mümkün kılması değildir. Aynı zamanda bu düşünce sayesinde ortaya konan birçok prensiple birlikte önemli tartışmaların ve yeni sosyal kontrol tekniklerinin de önü açılmıştır. Panoptikon hâlâ modern disiplin teknolojilerinin ve güncel gözetim pratiklerinin önemli bir sembolü olma özelliğini sürdürmektedir (Staples, 1997: 29).

Tarihin her döneminde gücü elde etme veya keşfetme merakının sonucu olan bilgi insana iktidar alanları sunar, hayata ve doğaya egemen olma, onları dönüştürme gücü verir. Güce sahip olma arzusundaki siyasal iktidarın bilgiyi toplumsal hayatın her aşamasını kapsayacak şekilde değerlendirmesi, bilgiye ayrıcalık tanınması ve elde edilmesine öncelik vermesi söz konusudur. Bilgi iktidarlar tarafından kontrol mekanizması olarak kullanılır ve iktidarların bütün yaptıklarını meşrulaştıran, haklılaştıran bir işlev görür. Bilgi ve iktidar arasındaki ilişki sürekli bir etkileşimin varlığını gösterir. İnsanoğlunun sınırlı kapasitesi ve gücüyle doğaya ve ötekilere egemen olma şansını arttırması için bilgi önemli bir güç ve yeterliliğe sahiptir. Bu güç ve yeterliliğin kullanımı iktidar mekanizmasının oluşmasında itici bir etkidir. Hem doğa hem de toplumlar üzerinde egemen olmak bilgi gücünü etkin bir biçimde kullanmaya bağlıdır. Bilgi bir söylem ürünü olarak bağımsız, bağlantısız değildir, o iktidar bütününe işleyişinin ayrılmaz bir parçasıdır (Barrent, 2004: 20-23). Bilgi gücünün iktidarın egemenliğini feda ettiğini dile getiren Foucault (2006) iktidar ve bilgi arasındaki ayrılmaz ilişkinin altını çizer.

İktidarın bilgiye, bilginin iktidara sürekli eklenildiği kanısındayım ve ben bunu ortaya çıkarmayı denedim. İktidarın falanca keşfe, filanca bilgi

biçimine ihtiyaç olduğunu söylemekle yetinmemeli, iktidarın işleyişinin bilgi nesnelere yarattığı, bunları ortaya çıkardığı, enformasyon biriktirdiği ve kullandığı da söylenmelidir... İktidarın işleyişi sürekli olarak bilgi yaratır ve aksi yönde, bilgi de iktidar etkilerine yol açar (Foucault, 2006: 218).

Bilgi ve iktidar arasında girift bir ilişki vardır. Toplumsal hayattan kültürel hayata, iktisadî hayattan eğitim alanına, sağlık alanından hukuka, aile hayatından bireysel hayata kadar birçok düzenlemenin gerçekleştirilmesinde bilgiye duyulan ihtiyaç iktidarın bilgiyi önemli bir konuma yerleştirmesine neden olur. İktidarın sahip olduğu hassas mekanizmalar bilgi ve bilgi araçları olmadan işleyemez. Bilgiye sahip olan iktidar güçlenir. Bu nedenle iktidarın bilgiye ihtiyacı vardır. Bilgi ise “iktidara meşruluk ve etkinlik kazandırır. Bilgiye sahip olmak iktidar olmaktır” (Bauman, 2012: 62). Bütünsel müdahalelerle toplumsal bir beden yaratmak panoptikonun en önemli sonucudur. Bu anlamda panoptikon modern devletin de (hapishane dışında okullar, hastaneler gibi kurumlarda uygulanan) temel yönetim paradigmasıdır. Panoptikon sistem Bourdieu'nün habitus olarak nitelendirdiği zihinsel kodların oluşumunu sağlayan temel iktidar mekanizmasıdır (2006: 117). Mevcut ideolojiler kapsamında yeni bireyler yaratma teorilerine kapıyı açan bilgi iktidarın daha rahatça idare etmek istediği bir toplumsal yapının inşa edilmesinde önemli bir faktördür.

İktidarın bilgi ürettiğini (ve bunun yalnızca bilgiyi yararlandığı için teşvik ederek veyahut da yararlı olduğu için uygulayarak yapmadığını), iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini; bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmadan iktidar ilişkisi olamayacağını, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilginin ve bilgi alanının olamayacağını kabul etmek gerekir (Foucault, 2006: 220).

Bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi birçok kuramcı ele almıştır. Althusser (2008) *Devletin İdeolojik Aygıtları* kitabında eğitim kurumlarının iktidarın tahakkümünde olduğunu belirtir. Ona göre, eğitim kurumları –temel eğitimden yükseköğrenime kadar– devletin istediği ideolojinin oluşmasına ve meşrulaştırılmasına imkân sağlar.

Poulantzas'a göre bu durumun temelinde kapitalist devletin oluşumu ve yapılanma süreci yatmaktadır (Poulantzas, 2004: 74). Ona göre, devlet ekonomik

alanın bir eklentisi veya basit bir uzantısı olarak görülemeyecek bir kerte olmanın da ötesinde, bir yapıyı oluşturan düzeyleri bir arada tutan, söz konusu bütünü yeniden üreten ve kapitalizmde hâkim sınıf olan burjuvaziyi örgütlü bir siyasal güç hâline getiren merciidir.

Gramsci *Hapishane Defterleri*'nde (2011) bilgi ve iktidar arasındaki bağlantıyı kendi kavramlaştırdığı 'hegemonya'⁴ kavramıyla açıklar. Gramsci'ye göre, hegemonya üst sınıfların alt sınıflara uyguladığı tahakküm pratikleridir. Ona göre, hegemonyanın kurulmasında etkin rol oynayan iki sınıf vardır. Bunlardan birincisi 'organik aydın', diğeri 'modern prens' olarak adlandırdığı siyasal örgüttür. Gramsci'ye göre her sosyal sınıf siyasal ve toplumsal alanda bir aydınlar topluluğu yaratır. Bu aydınların sosyal sistem içerisindeki görevleri, toplumsal hayata etkin bir biçimde katılarak mensup oldukları sınıfa siyasal, ekonomik ve kültürel olarak bağlı bir bilinç sunmaktır. Gramsci hegemonya kavramıyla herhangi bir sınıfın hâkimiyet kurmasının, sadece zorlamaya dayalı değil rızaya da dayandığını belirterek, iktidar ve bilgi arasındaki ilişkiye daha derin bir anlam yükler (Thomas, 2010: 149).

Sonuç olarak, Bacon'ın ifade ettiği gibi "bilgi güçtür". Bilgi hem iktidarlarını sürdürmek isteyenler hem de toplumu ve hayatı dönüştürmek isteyenler için vazgeçilmezdir. İktidarın yeni bilgi nesnelere ortaya çıkmasına yol açması ve hatta onları yaratması bağlamında düşünülmesi gerektiğini vurgulayan Foucault bilginin iktidarın sonuçlarına canlılık kazandırdığını düşünür. Bilgi olmadan iktidar ve iktidar olmadan bilgi üretimi imkânsızdır (Sarup, 1997: 94).

Foucault'nun (1993; 2013) gözetim araştırmalarında yaptığı diğeri önemli analizi pastoral iktidar ve yönetim zihniyetidir. Foucault, modern dönem öncesi iktidarların gözetim tahakkümünü adlandırmak için pastoral iktidar analizini kullanmıştır. Foucault'ya göre pastoral iktidar tanrının egemenliğine dayanmaktadır. Ona göre pastoral iktidar kul olmaktan gelen bir boyun eğmeyle varlığının tartışılmadığı iktidar biçimini ifade eder. Foucault'nun özne ve iktidar arasındaki ilişkinin analizinde kullandığı pastoral kavramı, İngiltere'de "papaz,

---

⁴ Hegemonya kavramının kökeni, Grekçe'deki *hegemonia* kelimesine dayanmakta ve sistem içerisindeki bir elemanın diğerilerinden daha üstün veya baskın olduğunu belirtmektedir. Kavramın 'dominance' yani egemenlik kelimesine dayandığı ve bir milletin diğeri üzerindeki üstünlüğü anlamına geldiği de ifade edilmektedir.

çoban” anlamına gelen *pastor* kelimesinden türetilmiş olup, “papazlara ait olan, çobanlara ait olan, doğal olan” anlamında kullanılmaktadır. Foucault da bu anlam üzerinden pastoral iktidarın toplumsal bir ağa yayılan, her yerde varolan bir iktidar şeklinden ziyade bireyselleştirici olduğunu vurgular. Pastoral iktidar kendilik bilgisi veya vicdan vasıtasıyla kendi kimliğine bağlayan, bağlılık ve kontrol aracılığıyla birilerini bireyselleştiren bir iktidar şeklidir (Foucault, 2006: 66). Pastoral iktidarda yönetimin amacı bir çoban olarak sürüye bakmaktır. Hem bir bütün olarak sürüyü hem de sürünün her bir üyesinin davranışlarını kapsamlı ve detaylı bir düzenlemeyle denetlemek ve desteklemektir (Foucault, 2013: 113). Pastoral iktidar çobanın sürü üzerindeki denetleyici, gözetleyici iktidarındır. Böylece Foucault pastoral iktidar kavramıyla modern denetimin dayanaklarını ortaya koymaya çalışır (Foucault, 1993: 102). O pastoral iktidarın bir yol göstericinin varlığına ihtiyaç duyduğuna işaret eder. Hıristiyanlığa göre bu yol gösterici papazdır. Belli bir otoriteyle donatılmış olan papaz maddî dünyada bireylerin bedenlerini kontrol ederek onlar üzerinde egemenlik kurar. Foucault açısından modern iktidara karşılık olarak kullanılan bu iktidar biçimi, insanların zihinlerine, ruhlarına, sırlarına nüfuz etmeden uygulanamayacağından dolayı, Tanrısal bilgi ve bunu uygulayabilme gücü, iradesi ve yeteneğini gerekli kılar. Bu iktidar biçimi (siyasal iktidara zıt olarak) kurtuluşa/selâmete yöneliktir. (Hükümranlık ilkesine zıt olarak) kendini adayıcıdır; (hukukî iktidara zıt olarak) bireyselleştiricidir; yaşamla eşkapsamlıdır ve yine yaşamla süreklilik taşır; bir hakikat –bireyin kendisi hakkındaki hakikat– üretimiyle bağlantılıdır (Foucault, 2006: 66).

Pastoral iktidar Foucault için çoban-sürü metaforundan hareketle koşulsuz itaate işaret eden bir zihniyet tahakkümüdür. Başka deyişle, pastoral iktidar çobanın dediklerini sürünün itaat erdemi gereğince sürekli canlı tutar ve varlığının devamlılığını korur. Pastoral iktidar-siyasal iktidar ayrımı da bu temel ilkeler üzerinden yapılmaktadır. Hıristiyanlığın bedenler üzerinde işleyen iktidar algısı karşısında ‘devlet’ olarak isimlendirilen siyasal iktidar olgusu Aydınlanmanın getirdiği düşünceler ışığında yeni bir içerik kazanmıştır. Foucault bu anlayışı “çobanları Tanrı olunca, insanlar siyasi bir anayasaya ihtiyaç duymuyorlardı” şeklinde belirtir (Foucault, 2006: 35).

Aydınlanma dönemiyle birlikte bireysel deneyim ve vicdani bir rehberlik ve bunların uygulamaya geçirilme becerisiyle orantılı olan, etrafında Tanrı ve Tanrı’nın kurumsal simgesi olan Kilisenin yönetim tarzını ifade eden pastoral

iktidar anlayışı yerini farklı bir anlayışa bırakmıştır. Diğer bir ifadeyle, o yerini modern iktidarın ‘ölçme’ aşkını ortaya çıkaran yönetim zihniyetine bırakmıştır. Modern iktidar, ruhanî egemenliğin ya da kurumsallaşmanın ötesine geçerek, hayatın her anına müdahale edip toplumsal hayatı okunabilirlik üzerinden inşa ederek ölçmeye çalışmıştır. Bu yeni iktidar modeli sadece beden üzerinde tahakküm kurmakla kalmayıp tüm bireylerin zihinleri, arzuları, beklentileri kadar her anını da kontrol altında tutmaya çalışmaktadır (Foucault, 2003: 49). Artık pastoral iktidarın kurtuluş/selâmet anlayışı yerini dünyevi kurtuluş anlayışına bırakmıştır.

Bu iktidarın amacında bir değişiklik gözlemleyebiliriz. Sorun artık insanları öteki dünyadaki kurtuluşlarına götürme değil, daha ziyade aynı kurtuluşu bu dünyada sağlamaktır. Bu bağlamda kurtuluş sözcüğü farklı anlamlar kazanır. Sağlık, refah (yani, yeterli ölçüde servet, yaşam standardı), emniyet, risklere karşı korunma vb. geleneksel pastoralliğin dinsel amaçlarının yerini bir sürü ‘dünyevî’ amaç almıştır (Foucault, 2006: 67).

Michel Foucault’ya (2013) göre pastoral iktidarda olduğu gibi insanların iç dünyasına girmek, bedenlere doğrudan hükmetmek söz konusu değildir. Burada kullanılan araçlar gözetlemek, disiplin altına almak, raporlar tutmaktır. Böylece siyasal iktidar merkezde olan, hiyerarşik bir erk olarak kategorileştirilen, mutlak anlamda bir özne değildir. Çeşitli ağlara sahip bir ilişki bütünüdür. Bunun nedeni, modern iktidarın her şeyi ölçerek ve gözetim altında tutarak, her alanı doldurarak kendi varlığını tehlikeye sokacak her türlü etkiyi en aza indirmeye çalışmasıdır. Foucault’ya göre bu yeni iktidarı bireylerin üzerinde yer alan, onların ne olduklarını, hatta varlıklarını görmezden gelerek gelişen bir şey olarak değil; tam tersine bireylerin tek bir koşulla dâhil edilebileceği –bu bireyselliğe yeni bir biçim verilmesi ve bir dizi spesifik örüntüye tâbî kılınması koşuluyla– çok gelişmiş bir yapı olarak görmeliyiz (Foucault, 2006: 70).

Michel Foucault’nun gözetim analizinde kullandığı diğer bir analiz biçimi de biyo-iktidardır. Biyo-iktidar Foucault tarafından ortaya atılan ve modern dönemdeki egemen iktidarın (devletin) bedenlere hükmetmek için sayısız ve farklı teknikleri uyguladığı bir düzenleme pratiğine verilen addır. Foucault’ya göre iktidar artık devlet kurumlarıyla veya aslında herhangi bir kurumla sınırlanamaz. İktidar toplumsal ağların başından sonuna kadar birçok yerin içinden geçen çok yapılı bir güçtür. Bu, toplumun her yerine yayılmış, (farklı yönlerle) dağılmış

merkezsiz bir iktidardır: hapishane, tımarhane ya da psikiyatri veya cinsellik gibi çeşitli münevverlerin ve söylemlerin içerisine geçmiştir. Foucault'nun sözleriyle “İktidar her yerdedir” (Newman, 2006:133).

Foucault'dan sonra gelen düşünürlerin kullandığı biyo-politika terimiyle yakın ilişkisi olan biyo-iktidar kavramı bir iktidar teknolojisini ifade eder. Biyo-iktidarla biyo-politik arasındaki fark, biyo-iktidarın bireyin bedenine etki eden disiplin düzenine bağlı olarak işlemesidir. Liberalizmin doğuşuyla ortaya çıkan biyopolitik ise yine beden üzerinde ancak bireylerin bedeninde değil, Foucault'nun nüfuslar yönetimi adımı verdiği şeyin bedeninin üzerinde işler (Revel, 2005: 144). Biyo-iktidar, insan bedenini disipline eden, yeteneklerini geliştiren ve ekonomik denetimle bütünleştiren disiplinci bir iktidar olmanın yanı sıra, insan bedenini doğal tür olarak görüp nüfusu ölçmek ve denetlemek isteyen bir yapıdır. Foucault'ya göre biyo-iktidar kapitalizmin temel unsurlarından biridir. Ona göre, üretim sürecinde uygun emek gücünün bulunması ve bu emek gücünün istenilen şekilde dönüştürülmesi ve nüfus olaylarının ekonomik süreçlere göre ayarlanmasıyla güvence altına alınması söz konusudur (Macey, 2005: 111). Böylece insan bedeni her an korunması ve ölçülmesi gereken bir değer hâline gelmiştir.

İktidara göre ölüm dışıdır: Ölüm iktidarın tasarruflarının dışına düşendir ve onun üzerinde iktidar yalnızca genel, küresel olarak, istatistiksel olarak söz sahibi olacaktır. İktidarın üzerinde etkide bulunduğu şey ölüm değil ölüm oranıdır. Ve bu ölçü içerisinde, ölüm artık özel olanın, en özel olanın alanına ait olur... İktidar artık ölümü tanımaz. Sözcüğün tam anlamıyla iktidar ölüme boş verir (Foucault, 2011: 254-255).

Biyo politikalarla üreme, soy, kan, aile, kalıtım, normallik gibi bütün boyutların hesaplandığı çözümlenmeler yapılır. Foucault biyo-iktidarda insan hayatının, insan türüne ilişkin biyolojik süreçlerin ele alınmasının ve bunlar üzerinde disiplinleştirici değil de düzenleştirici bir etkinin söz konusu olacağını öne sürer (Urhan, 2010: 82). Foucault en genel anlamıyla biyo-iktidarı “bireylerin kendi vasıtalarıyla ya da başkalarının yardımıyla kendi bedenleri, ruhları, düşünceleri, hareketleri ve varolma tarzları üzerinde belli sayıda işlemi, sonuçta kendilerini belli bir mutluluk, sofuluk, bilgelik, kusursuzluk ya da ölümsüzlük hâline erişebilmek için dönüştürmelerini sağlayacak şekilde gerçekleştirmelerine izin veren” pratikler olarak tanımlar (Kellner, 2010: 84).

Antonio Negri, Foucault'nun *Cinselliğin Tarihi ve Hapishane'nin Doğuşu* adlı eserlerinden aldığı biyo-iktidar kavramıyla çağdaş toplumlarda disiplin ve denetim pratiklerini incelemeye çalışır (Hardt ve Negri, 2011: 69). Emek piyasasının hâkim ögesi olan endüstriyel emeğin, 1970'lerden itibaren üretim içerisindeki nicel yoğunluğundaki azalma maddî olmayan emeğin diğer emek biçimleri üzerinde baskın olma eğilimini ortaya çıkarmıştır. *Maddî üretim* televizyon, araba, giysi, gıda gibi malların üretime endekslenmiş toplumsal hayatın araçlarını sağlarken; *maddî olmayan üretim* iletişim, enformasyon, bilgi ve simgenin üretimi yoluyla toplumsal hayatın kendisini üretmektedir (Hardt ve Negri, 2004: 162). Negrinin biyo-politik üretim biçimi olarak adlandırdığı süreç bu maddî temele dayanmaktadır. Kapitalist üretimin biyo-politik hâle gelmesi disiplin toplumundan kontrol toplumuna, biyo-iktidardan biyo-politik iktidara doğru bir geçiş olduğunu göstermektedir. İlki modern egemenliğin hâkim olduğu dönemin, ikincisi ise emperyal egemenliğin hâkim olduğu dönemin ortaya çıkışıyla ilişkilidir. Disiplin toplumu “toplumsal komuta mekanizmalarını, (âdetleri, alışkanlıkları ve üretici pratikleri üreten ve düzenleyen) yaygın dispozitifler ya da aygıtlar şebekesi yoluyla kurulduğu toplumdur” (Hardt ve Negri, 2003: 47). Kontrol toplumu ise komuta mekanizmalarının daha fazla demokratik bir hâl aldığı, bireylerin bedenleri ve beyinleri üzerinden hareket eden toplumdur. Bu yönüyle çağdaş kapitalizm toplumsal alanın tümünü kuşatacak bir iktidar rejimi ortaya çıkarmıştır.

Disiplincilik bireyleri kurumlar içinde sabitliyordu, ama onları üretim pratikleri ve üretici toplumsallaşma ritimleri içinde tamamen kuşatmayı başaramamıştı; disiplin toplumu bireylerin bilinçleri ve bedenlerine tamamen nüfuz etme noktasına; bireyleri eylemlerinin bütünlüğü içinde ele alma ve örgütlenme noktasına erişememişti. Disiplin toplumunda, demek ki, bireyle iktidar arasındaki ilişki statikti: iktidarın disiplinci yayılması bireyin direnişiyle karşılaşılıyordu. Buna karşılık, iktidar bütünüyle biyo-politik hâle geldiğinde, bütün toplumsal bünye iktidar mekanizması tarafından ve onun virtüelliği çerçevesinde gelişir. Bu ilişki açık, nitel ve duygulanımsaldır. Toplumsal yapı ve gelişme süreçlerinin sınır uçlarına kadar erişen bir iktidar altında toplum tek bir bünye gibi tepki verir (Hardt ve Negri, 2003: 48-49).

Disiplin toplumunda bireyler kurumsal pratikler aracılığıyla denetlenmektedir. Her bir kurum bireyi disipline edecek farklı işlevleri yerine getirmektedir. Bireyler bu kurumsal yapıların dışına çıkabildikleri ölçüde denetim pratiklerinin dışında kalabilirler. Kontrol toplumunda ise mekânın anlamını yitirmesi, bireyleri denetleyecek iktidar stratejilerinin gündelik pratiklere, üretim biçimlerine, kültürel kodlara yani hayatın tümü üzerinde hâkimiyet kuracak biçimde yayılmasını mümkün kılmıştır.

Biyo-politika tartışmalarına yeni bir ivme kazandıran Giorgio Agamben de modern biyo-politik toplumla toplama kampı arasında bir ilişki kurar. Ancak Agamben'in düşüncesi Michel Foucault'nun çalışmalarından önemli ölçüde farklılaşır. Agamben'e göre biyo-politika Foucault'nun belirttiği gibi moderniteye özgü bir durum değildir ve kökleri Antik topluma kadar uzanır: "Egemen iktidarın ortaya koyduğu ilk etkinlik, biyo-siyasal bir beden yaratmaktır" (Agamben, 2013: 15). Agamben'e göre modernitenin yönetim paradigması 'istisna hâli'dir ve bu paradigmanın cisimleştiği yerler hapishaneler, hastaneler ve tımarhaneler değil kamp'tır (Lemke, 2013: 80). Biyo-politik egemenliğe hâkim yönetim paradigması olarak istisna hâli egemenin "istisna hâline karar veren kişi" olduğu düşüncesine dayanır. Modern toplumu yöneten egemen iktidarın istisna hâlinde yarattığı durum, hukuk ve hukuk-dışı arasında belirlenemezlik eşliğinin oluşturulmasıdır. Egemen iktidar çıplak hayatı bu belirsizlik eşliğinde tutarak işler (Agamben, 2006: 6). İstisna hâli, görünüşte kuralın askıya alındığı bir olağanüstü durum olsa da, kuralla ilişkisini devam ettirir ve kuralın istisna üzerindeki bu geçerliliği sayesinde istisna bir kurala dönüşür. Agamben'e göre istisna ve kural arasındaki ayrımın yol açtığı bu radikal kriz sonucunda siyasal alanda istisnanın her an her yerde uygulanabildiği bir durum doğar ve bu sayede hayatın her alanı kamp gibi yönetilebilir. Zira "olağanüstü halin, kural ile kusursuz bir şekilde örtüştüğü ve uç-durumun bizatihi gündelik hayatın ideal durumu hâline geldiği yerdir Auschwitz". Toplumsal hayat üzerinde toplama kampının yönetim zihniyetiyle egemenliğini sağlayan modern devletin şiddetinden hiçbir birey kurtulamaz (Agamben, 2010: 50).

Modern toplumlarda kapatılmayla ilişkili yazan bir diğer kişi Erving Goffman'dır. Goffman'a göre bireyin sahip olduğu özellikler ve yatkinlikleri ile toplumun genel normları arasında bir çatışma meydana geldiğinde kişiler damgalanır (Bakacak, 2002:46). Damgalanan bu kişiler Goffman'ın total kurumlar

olarak adlandırdığı müesseseler vasıtasıyla kategorize edilir. Goffman'a göre beş tür total kurum vardır (2014: 34):

1. Sosyal hayatlarını devam ettirebilmeleri için yardıma muhtaç kişiler için oluşturulmuş kurumlar: Engeliler, yaşlılar ve yetimler için oluşturulan kurumlar,
2. Taşınmış olduğu özellikleri dolayısıyla hem yardıma muhtaç hemde toplumda güven ortamını bozan kişiler için oluşturulmuş kurumlar: Akıl hastaları, verem ve cüzamlı hastaların bakımı oluşturulmuş kurumlar,
3. Toplum kasıtlı tehlikelerden korumak için kurulmuş olan kurumlar: Hapishaneler, ıslahevleri, savaş esirlerinden oluşan toplama kamplarıdır.
4. Mesleki bilgi ve becerilerin gelişmesi için oluşturulan kurumlar: Yatılı okullar, askerî barakalar, gemiler, çalışma kampları, koloni yerleşkeleri, hizmetçilere ayrılan bölümlerde yaşayanlar açısından bakıldığında büyük malikâneler.
5. Dinsel mekânlar: Kilise ve manastır gibi kurumlar.

Goffman'a göre tüm total kurumlarda hiyerarşik bir yapılanma söz konusudur. Dolayısıyla, bu kurumlar güç unsuru üzerine inşa edilmiştir. Goffman'a göre modern toplumların ana özelliği gündelik hayatta yapılan her işin rasyonel bir plan ve program dâhilinde gerçekleştirilmesidir. Goffman'a göre total kurumlarda çalışma disiplini dört farklı şekilde işler:

- ✓ Yapılan faaliyetlerin bir otoritenin emri altında yapılması,
- ✓ Yapılan her çalışma süresinde her üyenin eşit bir muamele gördüğü toplu çalışma,
- ✓ Yapılacak her çalışmanın daha önceden programlanmış olması ve her üyenin buna sıkı bir biçimde itaat etmesi,
- ✓ Yapılan her işin rasyonellik üzerine inşa edilerek kurumun amaçları etrafında gerçekleştirilmesi (Goffman, 2014: 35).

Goffman'a göre tüm süreçler bloklar hâlinde bürokratikleşmeyi ortaya çıkaracaktır. Bununla beraber, herkesin yapmış olduğu tüm faaliyetler diğer grup üyeleri tarafından gözetime açık bir hâle gelecektir. Goffman'a göre gözetimin buradaki işlevi verilen görevin yapılıp yapılmadığını denetlemektir.

Gözetleme, herkesin kendisinden açıkça istenmiş olanı yapması; hatta bunu, diğerlerinin itaatlerinin görünürde olduğu ve sürekli incelendiği bir ortamda, bir kişinin ihlâlinin bunların karşısında apacık durabileceği bir koşulda yapmasıdır. Hangisinin daha önce geldiği, idare edilen büyük bir blok insan mı yoksa küçük bir grup denetleyici çalışanlar mı, bu noktada önemli değildir; esas mesele bunların birbirleri için yaratılmış olmalarıdır (Goffman, 2014: 36).

Goffman'a göre total kurumlar toplumsal düzenin sağlanması amacıyla kurulmuş, içerisinde denetim mekanizmalarını barındıran kurumlardır. Total kurumlar, içerisinde oluşturulan bürokratik sistemlerle modern hayatı standartlaşma adı altında üretilen boğucu sistemlerdir.

Modern dönem gözetim pratikleri ve Foucault'nun panoptikon metaforunu birleştirdiğimizde ortak bir unsur ortaya çıkmaktadır: Görmek. Modern iktidarın her şeyi ölçme ve okuyabilme arzusu göz metaforunu gözetim çalışmalarında önemli konuma getirmiştir. George Bataille *Gözün Hikâyesi*'nde içsel deneyimlerdeki temel dış gerçekliği yaratan özne olarak gözü ele alır. Beş duyu organı içinde birincil gerçeklik algısını üstlenen göz aynı zamanda düşünsel sorunsalların da gizemini taşır (akt. Rigel, 2006: 7). Antik Yunan düşünürlerinden itibaren birçok düşünür göze vurgu yapmıştır. Aristo ve Porphyry gözü askeri savaş sanatları en önemli unsur olarak kabul etmiştir. Göz bir asker için en temel silâhtı, onu zihinsel süreçlerde algılayıp harekete geçiren görme ise bir saldırı anının en önemli stratejik hamlesiydi (Sendres, 1999: 30). Tarihsel olarak göz kimi zaman toplumsal hayatın düzenlenmesi için bir Tanrı, kimi zaman piyasa ilişkileri düzenleyen adalet dağıtıcısı, kimi zaman gerçekliğimizin farkına varmamızı sağlayan bir duyu organı, bazen de gerçekliği çarpıtan bir nesne olarak ele alınmıştır. Platon'un mağara ve ışık metaforu tarihsel olarak gözün önemini en iyi anlatan tasvirdir. Platon'a göre göz ile algıladığımız birçok şey ona yüklediğimiz anlamlarla farklı bir boyut kazanmaktadır (Sontag, 1999: 19).

Ortaçağ'ın bitiminden bu yana egemen olan anlayış, gözü dünyanın efendisi konumuna getiren ve ona dünyanın ve bu dünyanın ardında yatar görünmezliğin temsilini bahşeden görüştür. Yeniçağa özgü görme biçiminde ilk aşama, kaçınılmaz olarak perspektiftir. Bu sanatsal yöntem Kartezyen egemenliğin uzantısıdır. Onun sayesinde dünya ehlileştirilmekte, karşıdan bakılabilir ve denetlenebilir bir uzama dönüştürülmektedir. Ehlileştirilen bu uzama gözün karşısında ve gözün nesnesi olarak konumlandırılan 'beden' de dâhildir (Sayın, 2011: 10).

Sennett *Gözün Vicdanı* isimli eserinde Eski Yunanlıların hayatın zorluklarını gözleriyle görebildiklerini belirtir. Sennett'e göre Antik kentlerin tapınakları, pazaryerleri, oyun alanları, toplantı yerleri, duvarları, sokaktaki heykelleri; dinde, politikada ve aile yaşamında kültürel değerleri simgeliyordu (Sennett, 1999: 13). Her imgede bir biçimin olduğu belirten Berger (1995: 10) görmede ona anlam yükleyen öznenin öneminden bahseder. Sennett'e göre Eski Yunanlıların aksine modern dünyada göz iç ve dış mekân üzerinden inşa edilmiştir (Sennett, 1999: 14). İç mekânda sadece bizim görmek istediğimiz mahrem alan yer alırken, dış mekân herkesin 'göz'ünün görmek istediği yer olarak tasvir edilmiştir (Sennett, 1999: 15). Deleuze'un belirttiği gibi, her tabaka veya tarihsel oluşum, kendi kendisi üzerinde eyleyen, görünür ve dile getirilebilir olan şeyin bir dağılımını ima eder; öte yandan bir tabakadan diğerine geçerken dağılımda bir değişim yaşanır, çünkü görünen şeyin kendisi biçimsel olarak değişirken, ifadelerin sistemleri de değişir (Deleuze, 2013: 48).

Sartori *Görmenin İktidarı* kitabında modern dönemle birlikte insanın göz ile gördüğünü konuşma fonksiyonu ile sürekli tekrarlayan bir hayvan olarak tanımlamıştır (Sartori, 2006: 18). Ona göre teknolojik gelişmelerle birlikte sadece insan sadece görme duyusunu kullanmaktadır. Jonathan Crary *Gözlemcinin Teknikleri* (2010) isimli kitabında modern dönemde bilimsel gelişmeler arzusu ile bireylerin sadece göstergelere yoğunlaştığını belirtir. Diğer bir ifadeyle, göstergeler teknolojik gelişmelerle birlikte enformasyon bolluğuna neden olmaktadır (Virilo, 2003).

Son olarak, Foucault'nun gözetim anlayışı birçok kuramcı tarafından eleştirilmiştir. Giddens, Foucault'nun gözetim kavramını kullanırken, onun düşüncesinde hem teorik hem de öze ilişkin bazı temaların tartışmalı olduğunu ileri sürer. Giddens'a göre, her şeyden önce Foucault'nun post-yapısalcı

anlayışından kopmak gerekmektedir. Çünkü o post-yapısalcı bir bakış açısıyla ‘öznesiz tarih’ anlayışını geliştirmiştir.

Öznesiz tarih, sosyal yaşamdaki bireylerin etkinliklerini düzenleyen olayların tamamen farkında olunmayan güçler tarafından belirlendiği anlamı taşıdığı, dolayısıyla da bireyi tümüyle yok saydığı için kabul edilemez varsayımlara sahiptir (Giddens, 2010: 272).

Giddens’a göre öznesiz tarih anlayışı Foucault’nun hapisane ve klinik hakkındaki analizlerinde açık bir biçimde somutlaşmıştır. Foucault cezalandırma, disiplin ve özellikle iktidardan genellikle tarihin gerçek faileri gibi bahsetmektedir. Oysa hapisaneler, klinikler ve hastaneler onları yaratan bireylerin tasarımları ve etkinliklerinden ayrı şeyler değildir. Gözetim ve denetleme kurumu olan hapisane sisteminin yeniden düzenlenmesiyle moderniteyle birlikte büyüyen kentlerde toplumsal yaptırımların işlerliğini sağlamak amaçlanmıştır (Giddens, 2010b: 275). Giddens’ın Foucault’nun düşüncesine diğer itirazı, onun hapisane ve fabrika arasında kurduğu analogiyi abartılı bulmasıdır. Giddens açısından hapisane ve fabrika arasında önemli farklılıklar vardır. Hapisane total bir kurumdur, ancak işyeri anlamında fabrika bir total kurum değildir.

Giddens’ın Foucault eleştirisine benzer bir eleştiri biçimi Green tarafından yapılmıştır. Green’e göre Foucault iktidar kavramını ele alırken direniş kavramını dikkate almamıştır, çalışmasında sosyal tabakalaşmada gözetim ve denetim faaliyetlerinde gücü elinde bulunduran kesimi net olarak tanımlayamamıştır.

Foucault’nun incelemesinde direniş ve haricilik ulaşılmaz olan tanımlardır. Gözetimi sadece kontrol yoluyla uygulanır ve hedefine ulaşır olarak açıklayamayız. Burada bireyin yansıtılmayan yönü, kimin iktidarı elinde bulundurduğu ya da neye sahip olduğuyla ilgili belirsizlikler bulunmaktadır. Hatta yapısal eşitsizliği açıklamada ciddi becerisizlikler söz konusudur (Green, 1999: 38).

Foucault’nun panoptikon benzetmesini reddeden Green, iktidar mekanizmalarını Foucault’nun nüfus ve felâket yönetimi kavramlarını ele alarak incelemeye çalışır. Ona göre, nüfus ve felâket yönetimi diyalektik bir sürecin unsurudur (Green, 1999: 35). Sosyal tabakalaşma sermaye ve işçi sınıfının piyasada koşullarında birbiriyle

eklenmiş olmalarına rağmen, aralarında bir güç eşitsizliği vardır. Ona göre, Foucault'nun panoptikonu sadece gözetlemenin standartlaştırma özelliği olmasına rağmen, iktidarın ölçme işlevini barındırmaz. Nüfus ve felâket yönetimi heterojen olan toplumların sınıflandırılmasında kullanılmaktadır. Green'e göre, bu sınıflandırmada sosyal dışlanmaya maruz kalanlar sosyal tabakalaşmada gücü elinde bulunduranlar için her zaman bir risk teşkil etmektedir. Bu yüzden, bazen toplumsal hiyerarşide üst konumda olanlar risk olarak adlandıkları grubun kendilerine direniş göstermemeleri için onlara karşı soylulaştırma ve güçlendirme politikaları yürüteceklerdir. Fakat risk kategorisinde yer alan bu gruplar kendi direniş mekanizmalarını oluşturabilirler. Bunlar bazı tüketim mallarını boykot ederek, giyimlerine özen göstererek, sağlıklı bir hayat sürdürerek toplumda risk unsuru oluşturmadıklarını ispatlamaya çalışacaklardır (Green, 1999: 56).

Fakat Robert Castel (1991) nüfus ve felâket yönetimi konusunda Foucault'ya paralel düşünceler ortaya koyar. Castel gözlemlenebilirlikten sonuç çıkarımına kayan bir gözetim biçiminden bahseder. Yönetim felsefesinin pratikleri artık tehlikeden çok riske odaklandığını belirtir. Castel risk unsurunu nüfusu gruplarının gözetimi ve sınırlandırılmasıyla ilişkilendirilir. Fakat risk gözetleyenin gözlem alanında olmayan insanların profillerini oluşturmak için kullandığı istatistiksel tekniklere dayanır. Yani riskte istatistiksel tekniklerle kişi yeniden oluşturulur. Böylece gözetim gözlem altındaki öznelerin temsili ya da bağlantısı olmadan uygulanır (Castel 1991: 290).

Doğruyu söylemek gerekirse gözleme maruz kalan süje sınıflandırma ve toplumsal düzenleme yoluyla yeniden oluşturulur. Aslında artık bir özne olmadığı için özneyle olan bir ilişki de yoktur. Önleyici yeni politikalar artık bireylere değil faktörlere ve heterojen unsurların istatistiksel olan bağlantılarına hitap etmektedir. Bu politikalar müdahalenin somut öznesini yeniden oluştururlar ve risk üretebilen etkenlerin kombinasyonunu sunarlar (Castel 1991: 290).

Gözetim araştırmalarında Foucault'nun yeri yadsınamaz; fakat Foucault gözetimi açıklarken içinde bulunduğu dönemin teknolojileriyle düşünmüş ve kitle iletişim araçlarının gözetimin işleyişindeki yerine değinmemiştir. Bu durum tezin sinoptikon bölümünde daha detaylı olarak tartışılacaktır.

2.2. Modernite ve Teknoloji

Modern toplumlarda iktidarların toplumsal hayatı okuyabilme arzusu modernite ve teknoloji arasındaki ilişkiyi sorgulamamıza neden olmaktadır.

Martin Heidegger, *Tekniğe İlişkin Soruşturma* (1998) isimli eserinde teknoloji kelimesinin kökeni şöyle açıklar:

Sözcük Yunanca'dan gelmektedir. Technikon, techneye ait olan anlamına gelmektedir. Bu sözcüğün anlamı konusunda iki şeye dikkat etmemiz gerekmektedir. Bunlardan biri, techne'nin yalnızca zanaatkârların faaliyetleri ve becerilerine verilen bir ad değil, aynı zamanda akıl sanatları ile güzel sanatlar için de kullanılan bir ad olduğudur. Techne, meydana getirmekle [açığa çıkarmakla], yani poiesis ile ilgilidir; poetik [poietic] bir şeydir (Akt Ardut, 2014:25).

Heidegger'e göre teknoloji bir keşif şeklidir. Heidegger 'techne' kavramı, pasif bir hâlde gözden uzak olan bir potansiyelin açığa çıkması, bağımsızlaşması olarak ifade ederken, bu hâlin gerçekleşmesi sırasında yer alan olguların insana bağımlı yapısına dikkat çeker.

Tekhne aletheuein'in bir şeklidir. Aletheuein kendini öne çıkarmayan, değişik yollardan giden ve bizden önce henüz bulunmamış olanı açığa çıkarır. Bu nedenle teknolojinin, günümüzde bir araç ve insan edimi olarak kavranışı, teknolojinin araçsal [enstrümantal] belirlenimidir... Modern teknoloji de sonuca ulaşmak için gerekli bir araçtır. Bu nedenle teknolojinin enstrümantal algısı, insanı teknolojiyle doğru bir ilişkiye sevk etmeye yönelik her girişimi şart koşmaktadır. Her şey bizim teknolojiyi bir araç olarak, doğru şekilde manipüle etmemize bağlıdır. (Akt Ardut, 2014:26-28).

Dolayısıyla, Heidegger teknolojinin kaynağının insanın keşfetme güdüsü olduğunu belirterek insan ve teknoloji arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. Sosyal teoride birçok kuramcı teknoloji ve toplum felsefesi arasındaki ilişkiyi analiz etmeye çalışmıştır. Birçok Aydınlanmacı düşünür toplumsal ilerlemenin temelinde teknik gelişmenin olduğuna inanmaktaydı. Babbage Tanrı'nın şefkatine yaklaşmak için çok daha fazla çalışılması gerektiğini düşünüyordu. Babbage'a göre, üretim sürecinde bireyin doğuşunda varolan tembellik güdüsünü kontrol

altına alabilmek için üretim sürecinde makineleşmeye gerek vardı. Makineleşmeyle birlikte daha fazla üretim yapacak olan insanlık Tanrı'nın insanlara verdiği aklı en iyi şekilde kullanmış olacaktı (Witthoford, 2004: 6). Babbage gibi klâsik iktisadın öncü düşünürlerinden olan Ure, sermayenin bilimin gelişimine katkıda bulunması gerektiğini belirtir. Ure'ye göre, böylece sermaye disiplinsiz çalışan emeği kontrol altına alacaktır.

Karl Marx kapitalizmi eleştirdiği *Kapital* ve *Grundrisse* adlı eserlerinde klâsik iktisadın bu iki düşünürünün görüşlerine yer vererek kapitalist zihniyet ve makineleşme arasındaki ilişki irdeler. Marx'a göre 1830'dan itibaren tüm teknolojik gelişmelerin ana amacı üretim sürecinde proleterin denetim altında tutulmasıdır. Marx Londra'da zanaatkâr işçilerin meslekî becerilerinin makineler tarafından ele geçirildiğini iddia eden makine kırıcı isyanı (Luddist hareketi) yakından izler. Ona göre üretim sürecinde makineleşme emeğin sermaye tarafından kontrol altına alınmasıydı (Witthoford, 2004: 7). Marx buradan hareketle sınıf çatışmasının temelini artık işçilerle makineler arasındaki bir güç mücadelesine dönüştüğünü belirtir (Witthoford, 2004: 7). Marx ayrıca üretim sürecinde kullanılan teknolojik ürünlerle insanlığın tarihsel gelişimini açıklamaya çalışır. Marx'a göre insanı diğer canlılardan ayırarak 'tarih'i yapmalarını mümkün kılan şey insanın teknolojiyi kullanma becerisidir. Marx'a göre insan teknolojiyi kullanarak yaşadığı çevreyi, diğer ifadeyle dünyayı değiştirme imkânına kavuşmuştur (Turner, 2010: 147). Marx'a göre üretim sürecinde kullanılan teknoloji insanoğlunun yaşadığı sisteme adını vermektedir. Marx'ın ünlü aforizmalarından "Dokuma tezgâhlarının feodal lordu yaratması gibi, buharlı makine de kapitalist efendiyi yaratmıştır" sözü onun insanlığın gelişimini açıklarken teknolojiye verdiği önemi gösterir.

Lewis Mumford (1996) *Makine Efsanesi* isimli eserinde 14. yüzyılda masum bir keşif olarak üretilen saat teknolojisinin modern iktidarlar tarafından nasıl standartlaştırıldığından bahseder. Mumford'a göre, saatin icadıyla gündelik hayat zaman dilimlerine bölünerek insanın günün hangi saatinde nasıl yaşaması gerektiğini belirlenmektedir. Saatin bulunmasıyla insanın günün hangi saatinde uyuması, hangi saatte çalışması ve eğlenmesi gerektiği belirlenmiştir. Saatin icat edilmesiyle iktidarın bireyi kontrol edebilmesi daha kolay hâle gelmiştir. Saatle birlikte iktidarlar emeği disipline etmenin ya 1 sıra, zaman kavramını ölçerek riski asgari düzeye indirmiştir.

2 Ocak 1496. Yarın sabah erkenden deri kemeri bitireceğim ve bir deneyeceğim... Her bir saatte, yüz sefer dörtyüz iğne bitecek; bu, bir saatte kırkbin, iki saatte dörtyüzseksenbin iğne demek. Dörtbin taneye, bin tanesi beş sodi desek; yirmibin sodi eder: Her bir iş günü için bin lira. Ayda yirmi gün çalışırsam, yılda atmışbin duka (Mumford, 1996: 279).

saatin icadı ve tekamülü kesin olarak kontrole yönelik bir hareketti. Çünkü saat diğer birçok otomatik makina için esas model oldu ve onsekizinci yüzyıl kronometresinde, diğer teknolojik incelikleri için bir standart oluşturan bir mükemmellik derecesine ulaştı. Elektrikli saat icat edilinceye dek saatin yoksun olduğu bir unsur –otomatik bir güç kaynağı– daha bayağı kullanımlar için erken bir safhada yel değirmenlerince ihdas edilmişti: De Re Metallicada Agricola tarafından gösterilen otomatik maden pompalama teçizatı ile 1607’de Zonca tarafından ‘Novo Teatro dei Mucitine Edifici’ adlı eserinde resmedilen çok makaralı otomatik makinalar dizisinin geç kalmış örnekleriydiler ki, önceki makinalar tümüyle otomatik sayılmaları için yalnızca bir sibernetik düzenleyiciden yoksundular (305-306).

Mumford’a göre saatin icat edilmesi birçok teknolojik ilerlemenin ana kaynağı olmuştur. Mumford’a göre birçok mekanik felsefesinin savunucusu saatin icadıyla birlikte felsefelerini bunun üzerine inşa etmiştir. Mumford’a göre bunun en örneği Descartes’tır:

Descartes dönemin iltifat edilen makinaları, saat ve matbaa, bilimsel akıl üzerinde maalesef öylesine derin bir iz bıraktı ki ve Descartes’ın aldatıcı metaforu çok daha kompleks, öznel bir biçimde şartlanmış olan organik davranışın ‘mekanik’ (varsayımsal olarak teleolojik olmayan) bir açıklamasının rasyonel olarak kabul edilmesini öylesine kolaylaştırdı ki, bu eski ve köhne model, sanki karşı çıkılamazmış gibi, bazı güzide bilimadamları tarafından verilen tanımla çelişse dahi, hâlâşirin gösterilmeye çalışılmaktadır. Sherrington gibi katı ve dikkatli bir araştırmacı, birleştirici bir övgünün daimi surette her bir ayrı fizyolojik aktiviteye nezaret ettiğini ispatladı. Fakat işleyiş dışında görülemeyen bu plâtonik mekanizma kavramıyla ilişkilendirilmesinde zerre kadar bir anlam kazanmaz. Bundan sonra tüm bunların açığa kavuşması gerekir (Mumford, 1996: 171).

Neil Postman (2004) *Teknopoli* adlı eserinde Mumford'a paralel düşünceler benimser. Postman kapitalizmin ortaya çıkışıyla teknolojik ilerlemenin temelinde sermaye sınıfının daha fazla kâr elde etme güdüsünün yer aldığını belirtir. Postman teknopoliyi Antik Yunan'dan itibaren devraldığımız bir zihniyet süreci olarak görür. Onun teknopoli olarak ele aldığı süreç insanın hayatının teknolojiyle rahata kavuşacağı inancıdır.

Teknopoli bir kültür ülkesidir. Aynı zamanda bir akıl ülkesidir. Teknopoli teknolojinin tanrılaşmasından ibarettir: Kültür salahiyeti teknolojiye aramaktadır, doyumu teknolojiye bulmaktadır ve teknolojiden emir almaktadır. Bu durum, geleneksel inançlarla ilişkili olan birçok şeyin çözülmesine yol açacak yeni bir tarz toplumsal düzenin ve gereksinimin gelişmesine ihtiyaç duymaktadır. Teknopoli'de yaşayanlar arasında kendini en konforlu hissedenler teknik ilerlemenin insanlığın en büyük başarısı olduğuna ve teknik ilerleme sayesinde en büyük çıkmazlarımızın çözüme kavuşacağına ikna olmuş insanlardır Teknopoli'yi tarif etmenin bir başka yolu da, enformasyon furyasına karşı olan savunmanın çökmesi durumunda topluma neler olacağından bahsetmektir. Kurumsal hayat çok fazla enformasyonla baş edemediğinde ne olur? Teknoloji tarafından idare edilen enformasyon tarafından alt edilen bir kültür teknolojinin kendisini belli bir istikamet ve insanî bir amaç temin etmek için kullanırsa ne olur? Kültürün bu çabalarda genelde kaybetmeye mahkûmdur. Bir hastalığın kendisini o hastalığın tedavisi için kullanmak bazen mümkün olsa da, bu ancak hastalığı kontrol altında tutacak yöntemin tamamen farkında olduğumuz zaman mümkündür (Postman, 2004: 79-80).

Postman teknopoliyi teknokratların diktatörlüğü olarak tanımlar. Ona göre teknolojinin ilerlemesini elinde bulunduran sınıf olan teknokratlar sermaye sınıfıyla işbirliği yaparak toplumsal hayatı ve zihinleri inşa etmektedir (Postman, 2004: 57).

Postman'ın teknoloji ve toplum arasındaki ilişkisi konusundaki yaklaşımına benzer bir görüş Thorstein Veblen tarafından paylaşılır. Veblen (1964) *Çalışma Dürtüsü ve Endüstriyel Zanaatların Durumu* adlı eserinde teknolojik âlet kullanma becerisi olan toplumların doğayı tahakküm altına alabilme kapasiteleri yüzünden kendilerine aşırı güven sahibi olacaklarını belirtir. Ona göre teknoloji kullanma becerisi olan toplumlar elverişli tarım toprakları

olmayan toplumlardır. Bu toplumlar zaman içerisinde doğayla mücadele edebilmek için geliştirecekleri teknolojiler sayesinde geleneksel toplumun din, büyü gibi metafizik güçlere merakını önemsizleştirecektir. Bu da bu toplumların modern hayata karşı daha güvenle, hatta diğer toplumlara karşı önyargıyla bakmalarına neden olacaktır.

Jacques Ellul *Teknoloji Toplumu* adlı eserinde teknolojilerin modern toplumlarda gelişmesini dört farklı süreç üzerinden ele alır. Bunlardan ilki Aydınlanma dönemi ve öncesinde toplumun teknolojik gelişmelerle ilerleyeceğini varsayan mekanik düşünce sistemidir. İkincisi devletin büyüyen nüfusu kontrol altında tutma ve büyüyen nüfusun ihtiyaçlarını karşılama beklentisidir. Üçüncüsü ekonomik güç gösterisidir. Ellul'un en önemli süreç olarak tanımladığı dördüncüsü toplumsal hayatı şekillendirme ve belirlemedir. Ellul'a göre, teknolojik ilerlemeler bireylerin toplumsal hayatlarını birbirine benzeştirmekte ve aynı zamanda geleneksel otoriter kurumlardan olan dinin toplumsal hayatta yok olmasına neden olmaktadır (Ellul, 2003: 55-59). Ellul teknolojik ilerlemeleri kümülâtif bir bakış açısıyla ele alır. Benzer bir bakışa sahip George Basalla bu hususu *Teknolojinin Evrimi* (2000) isimli eserinde işler. Basalla'ya göre bilimsel gelişmeler teknolojilerin gelişmesine toplumun ihtiyaçları yol açmıştır.

Ayrıca, teknolojiyi Batı'yla özdeşleştiren birçok oksidentalist teknolojinin Batı tarafından Doğu'ya karşı bir tahakküm silâhı olarak kullandığına dikkat çeker. Chandra Muzaffar (1992) alternatif toplumsal hareketlerin temelinde seküler bir dünya talebinin karşılığında teknolojinin insanoğlunun varlığına sunulabilecek bir metafizik iddia taşımakta olduğunu belirtir. Fakat bu iddiaların temelinde Allah'ın yeryüzünde halifesi olan insanın kulluğunun yatmadığını belirtir (Muzaffar, 1992: 13). Ali Şeriati (1992) ise birçok Doğulu düşürün Batı'ya teknolojik gelişmeleri dolayısıyla hayran kaldığını belirterek, bu düşünürler tarafından Batı'dan ithal edilen teknolojik düşüncelerle Doğunun sömürgeleştirildiğini öne sürer (Şeriati, 1992: 23-24).

Yukarda teknoloji, modernite ve toplum arasındaki ilişkiyi birçok kuramcının görüşleri ışığında analiz etmeye çalıştık. Böylece teknolojinin toplum için ne ifade ettiğini ve ona nasıl yaklaşılması gerektiğini sorabiliriz. Burris'e (1998) göre, teknolojinin toplum üzerindeki etkisini anlayabilmemiz tüm ideolojik ön-kabullerden sıyrılmamız gerekir. Sosyal bilim felsefesinde birçok kuramcı teknoloji ve toplum arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Grint ve Woolgar (1997)

literatürde ki çok geniş bir alana yayılan teknolojinin incelenmesine getirilen baskın yaklaşımları analiz etmeye çalışmışlardır. Grint ve Woolgar bu yaklaşımları şu şekilde sınıflandırır: teknolojik determinizm, sosyoteknik sistem, toplumsal oluşumların ve sosyoteknik uyum, yapı-fail kuramı ve özcülük karşıtı yaklaşımlar.

Grint'in ve Woolgar'ın tercih ettiği özcülük karşıtı yaklaşım hermeneutik gelenekten yararlanır. Hermeneutik gelenekte araştırmacı teknolojiyi (dizaynı ve kullanımını) incelerken teknolojiyi açık bir metin olarak ele almalıdır. Liker de (1999: 589) bu yaklaşımı Grint ve Woolgar'a paralel bir çalışmada 'etkileşimci perspektif' adı altında önerir. Taylor ve Van Every de (1993) toplum ve teknolojik innovasyonla ilgili incelemelerinde özcülük karşıtı bir tutum sergiler. Bu yaklaşım yapı/fail düalizminden kaçınır ve teknolojiyi kullanan toplumu bir metin olarak görür.

Fakat teknolojinin bir metin olarak görüldüğü inşacı yaklaşım tepkisiz kabul edilmemiştir. Hutchby'a (2001) göre teknolojiyi hermeneutik bir felsefeyle anlayamayabiliriz. Ona göre, teknolojiyi kullanan ve onu üreten/yeniden-üreten özne için teknolojinin ne anlama geldiğini bilmeden yorum yapamayız: *Tabancadan çıkan merminin tabancanın parçaları olan kemik ve et üzerinde etkileri vardır ve toplumsal oluşum bu etkileri değiştiremez* (Hutchby, 2001: 440). Hutchby'a göre öznelere farklı imkânlar sağladığı için, teknolojiyi eylemi gerçekleştiren öznenin sergileyebileceği farklı davranışları bilmeden anlayamayız (Hutchby, 2001: 445).

2.3. Elektronik Panoptikon, Süper Panoptikon ve Dataveillance

Gary T. Marx enformasyon alanında meydana gelen gelişmelerin yeni bir gözetim tipini ortaya çıkardığını öne sürer. Ona göre, bilgisayarlı teknolojiler "niteliksel olarak gözetimin doğasını değiştirmiş, onu alışkanlık hâline getirmiş, genişletmiş ve derinleştirmiştir" (Marx, 1998: 206-208).

Mark Poster günümüzün panoptik mantığını şöyle açıklar:

Disiplin teknikleri artık Foucault'nun düşündüğü şekilde insanları belli bir alanda düzenleme yöntemlerine ihtiyaç duymaz. Elektronik çağda mekânsal sınırlamalar hiyerarşileri kontrol etme üzerindeki sınırlar olarak artık aşılmıştır. İhtiyaç duyulan tek şey davranışların izleridir; kredi kartı

işlemleri, trafik biletleri, telefon faturaları, kredi başvuruları, sosyal güvenlik dosyaları, parmak izleri, gelir işlemleri, kütüphane kayıtları, vs. Bu izleri takip ederek, bir bilgisayar, bir insanın bireysel hayatının şaşırtıcı şekilde tam bir resmini verecek bilgileri toplayabilir (Poster, 2008: 109).

Mark Poster 1990 yılında yaptığı *Enformasyon Tarzı: Post-Yapısalcılık ve Toplumsal Bağlamlar* başlıklı çalışmasında günümüzde artık gözetleme pratiklerinin dönüşüme uğradıklarını, panoptikon enformasyon teknolojileri ile süper panoptikona geçiş sağlandığını belirtir. Poster enformasyon teknolojilerini Foucault'nun Panoptikon modeline eklemeyerek, bilgisayar veri tabanlarını Süperpanoptikon olarak tanımlar. Poster'ın vurguladığı bu yaklaşımla gözetim pratiği enformasyon teknolojilerinin katkısıyla Bentham'ın Panoptikon hapishanesinin dışına çıkmıştır (Farinosi, 2011: 63). Enformasyon teknolojilerinde yaşanan değişimler ve enformasyon teknolojilerinin sahip olduğu veritabanları, panoptikonu değişime uğratarak, herhangi bir somut göstergesi bulunmayan bir evreye evrilmiştir. Artık panoptikon hafızalarımızda yer edindiği gibi bir gözetim kulesine sahip değildir (Poster, 1990: 88-91). Gözetim teknolojilerindeki nicel ilerlemeler iktidarın mikro-fiziğinde nitel bir değişimi amaçlamakta; gündelik hayattaki rutinlerde sessizce, sürekli ve otomatik olarak izlenen insanlar katılımcısı oldukları bir gözetim sürecinde disipline edilmektedir (Poster, 1992: 93).

Poster'a göre (1990) günümüzde yaşanan enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki dönüşümlerle birlikte gözetim artık rızaya dayalı hâle gelmiştir. İletişim ve sosyalleşmek için kullanmış olduğumuz Internet teknolojileri bizi her gün panoptikonun kısıncasına sokmaktadır. Bauman'a göre, Süperpanoptikon'un Panoptikon'dan tek farkı "depoya veri sağlayan gözetim altındakilerin, gözetimin birincil ve gönüllü unsuru" olmalarıdır (Bauman, 2010: 60). Bu bağlamda Bauman, Süperpanoptikon'u "*Panoptikon'un sibermekâna taşınmış güncel bir versiyonu olarak*" görür. Ona göre Panoptikon'un ana amacı, disiplini sağlayarak Panoptikon hapishanesindeki mahkûmların davranışlarını tek bir kalıba sokmaktır. Dolayısıyla, Panoptikon "her şeyden önce farklılık, çeşit ve çeşitlilik karşısında bir silâh"tır; ancak Süperpanoptikonda durum daha farklıdır (Bauman, 2010: 60). Bauman iletişim teknolojilerinde yaşanan gözetim pratiklerindeki dönüşüm sonucunda gözetimin artık bir rızaya dayandığını ve eğlenceli bir hâl olarak hareket özgürlüğü sağladığını belirtir. Bauman, yukarıda bahsedildiği gibi, panoptikonu farklılığa ve ötekine karşı silâh olarak görürken, süperpanoptikonu

iktidarın gözetleme pratiklerindeki değişimle açıklar. Bauman'a göre, günümüz bireylerinin gözetim radarlarına veri ya da tabanlarına yakalanmaları kendilerini daha değerli hissetmelerine yol açmaktadır:

veri tabanlarının oluşmasında en büyük etkisi olanlar, kredi ve pazarlama şirketleridir. Kayıtları kayda geçirilen insanların, “inanırlıklarını”, müşteri ve seçen olarak güvenilirliklerini doğruladığından ve seçmekten aciz olanların zararsız ziyansız ayıklandığından emin olmak isterler; aslında veri tabanına dâhil edilmiş olmak “kredi verilmeye değer olma”nın birinci koşulu, bu yüzden de “eğlenceye” giriş biletidir... Panoptikon'un temel işlevi, sıkı korunan mekânın dışına hiç kimsenin kaçmamasını sağlamaktır. Veritabanının temel işlevi ise uygun vasıfları taşımayanların sahtekârlık yoluyla o alana girmemesini temin etmektir. Veritabanı hakkınızda ne kadar çok enformasyon içeriyorsa, o kadar çok hareket özgürlüğünüz vardır (Bauman, 2010: 61).

Poster'ın gözetim ve toplumsal denetim mekanizmalarının yeni biçimi olarak nitelendirdiği Süperpanoptikon, bilginin veri tabanlarında depolanmasını sağlayarak ona hareketlilik ve farklı zaman ve mekânlarda yeniden değerlendirme imkânı sağlar. Poster'a göre “dijital olarak kodlanan bilgi aracılığıyla yapılan gözetim veri tabanlarında kullanılan dille yeni özneler yaratır” (Lyon, 1997: 265). Poster'a göre yeni dönemin panoptikonunda bedenlerimiz ipe dizilmiş gibi network teknolojilerinde asılı hâldedir. İktidarlar tarafından bedenlerimiz sayısallaştırılıp kodlanarak her an gözetim altında tutuluyoruz. Poster'a göre enformasyon toplumunda kullanmış olduğumuz her bir kredi kartı harcamamız, cep telefonu görüşmelerimiz, caddede yürürken önünden geçtiğimiz binlerce MOBESSE kamerası bize ayrılan veri tabanlarında yerini almaktadır. Dijital olarak kodlanan bilgi aracılığıyla yapılan gözetimde veri tabanlarında kullanılan dille yeni özneler oluşturulmakta ve sapkınlar tanımlanmaktadır (Poster, 1992: 94-96).

Bununla beraber, Süperpanoptikon Panoptikondan çok temel bir noktada farklılaşmaktadır. Süperpanoptikonu tanımlayan “katılımlı gözetim”, özünde panoptikondaki kişilerin kendi gözetimlerinin taşıyıcısı kılınmasından önemli ölçüde farklıdır. Her ikisinde de gözetlenenin “katılımı” vardır; ancak bunlar temelden farklı mekanizmaları tanımlamaktadır. Önceden belirtildiği gibi, panoptikonun erdemi “görünmez gözlemcilerin sürekli ve sistematik gözlemi”

değildir; kuşkuya yer bırakmayacak şekilde her an izleniyor olunabileceği hissini tesis etmek ve denetimi bu yolla sağlamaktır. Süperpanoptikon’da ise, her an izleniyor olma olasılığının yarattığı özdenetim ile kendi gözetiminin taşıyıcısı haline ge(tiri)lme değil; kişinin, gözetleniyor olduğunun bilgisinden (ki burada insanlar, gözetimin nesnelere olduklarını ender olarak bilmektedirler) ya da böylesi bir şeyin gerçekleştiriliyor olma olasılığının endişesinden bağımsız olarak, kendi gözetiminde gönüllü bir unsur haline ge(tiri)lmesi söz konusudur.

Birçok gözetim kuramcısı Foucault’nun ardından gözetimin boyutlarının gelişerek değiştiğini ileri sürmüştür. Roger Clarke, ‘dijital kişi’ terimi ile, ağ tabanlı bilgi işlemin kişisel veri toplama, depolama ve analizinden oluşturduğu bir ‘birey modeli’ne işaret eder. Clarke (1998), dijital kişinin aynı zamanda haklarındaki veriler aracılığıyla insanları izlemedeki (dolayısıyla muhtemelen denetlemedeki) kullanımına bağlı olarak, tehdit etme, küçük düşürme ve sosyal anlamda zarar verme potansiyeli barındırdığını öne sürer. Haggerty ve Ericson’a göre (2000), veri ikizi sadece denetlenecek olan beden bütününde değil, aynı zamanda, bedenden çıkan veri parçalarında da gözetimin çıkarlarına uygun olarak ortaya çıkar. Beden fotoğraflardan kimyasallara ve incelenebilen diğer kimliklere kadar “bir dizi soyut işaret akışına ayrılır”. Bowker ve Star’a göre (1999), elektronik kodlarda dondurulan veri ikizi kişinin bir temsili değildir; aksine kişinin gündelik, somut hayatı üzerinde etkileri bulunan ikizidir. Aslında, belirli koşullarda veri ikizinden gelen bulgular cisimleştirilmiş bireyden daha önemlidir. Kimlik hırsızlığı olaylarında, örneğin, kredi kartı hesapları başkaları tarafından kullanılan kişinin güvenilir bir müşterisi olduğu bankayı, kredi firmasını veya diğer kurumları buna inandırabilmesi yıllar alabilir. Veri ikizinin sanal hayatı, pratik nedenlerden ötürü, hikâyesini anlatmaya çalışmaktan bıkmış olan kurbanın fiziksel hayatından daha gerçekçidir. Mark Poster (1996) bu gibi durumlar üzerine birtakım tespitler yaparak post yapısal teorinin veritabanlarını ‘söylemler’, veri kopyalarını ise eşzamanlı bir şekilde bağımsız ve bağımlı öğeler olarak görmemize nasıl yardımcı olduğunu gösterir.

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin gözetime katkısını vurgulayan Lyon (1997), bu yeni gözetim teknolojileri nedeniyle Foucault’nun ortaya attığı Panoptikon metaforunun artık günümüz gözetim anlayışını karşılayamadığını belirterek “Elektronik Panoptikon” kavramını geliştirir. Günümüzde bireyler elektronik gözetleme sistemleri aracılığıyla kategorilere ayrıştırılmakta, fişlenmektedir. Şirketler, devlet kurumları gibi birçok kesim bu elektronik

gözetleme sistemlerini kullanarak bireyleri kayıt altına almaktadır (Lyon, 1997: 79).

Gelişen enformasyon ve iletişim teknolojilerinin gözetim üzerindeki etkisini daha detaylı bir biçimde inceleyen Oscar Gandy *Panoptik Düzen: Kişisel Enformasyonun Ekonomi Politikası* isimli eserinde panoptik tasnif kavramını kullanır. Oscar Gandy eserinde panoptikon tasnif kavramını şirketlerin daha fazla satış gerçekleştirebilmek için bireylerin tüketim tercihlerini kontrol altında tutmalarını ifade etmek için kullanır. Gandy bunun yanında bireylerin sistematik olarak kayıt edilen bilgilerinin sadece şirketlerin maksimum kâr arayışları için ihtiyaç duyulduğunda bürokrasi mekanizması tarafından kullanılacağını belirtir. *Panoptik tasnif*, “bireyler ya da grupların günlük yaşamlarında bir vatandaş, çalışan ya da tüketici olarak haklarında bilgilerin toplanması, işlenmesi ve dağıtılmasını işaret eden karmaşık bir teknolojidir”. Gandy’ye göre panoptik tasnif tanımlama, sınıflandırma ve değerlendirme olmak üzere üç aşamalı bir süreçten oluşmaktadır (1993: 15-17). Gandy enformasyon teknolojilerinde bireylerin herhangi bir nedenle paylaştıkları kişisel bilgilerin tasniflerini şöyle açıklar (1993: 56-58).

1. Kimlik ve Tanımlama İçin Kişisel Bilgiler: Nüfus cüzdanı, ehliyet, pasaport, oy pusulaları, araç ruhsatları, okul kayıtları, evlilik cüzdanları
2. Finansal Bilgiler: Banka kayıtları, yatırım hesapları, banka ve kredi kartları, vergiler, borsa hesapları
3. Sigorta Bilgileri: Sağlık, ev, iş sigortaları, araç kaskoları
4. Sosyal Güvenlik Bilgileri: Sosyal güvenlik bilgileri, sağlık bilgileri, yardımlar
5. Kamu Hizmeti Bilgileri: Telefon, elektrik, gaz, kablolu televizyon, ısınma, çöp, güvenlik
6. Gayrimenkul Bilgileri: Alım-satım ve kiralama bilgileri
7. Eğlence Bilgileri: Seyahat bilgileri, otomobil kiralama bilgileri, rezervasyonlar, uçak ya da gemi yolculuk bilgileri, eğlence biletleri, gazete ya da dergi üyelikleri, televizyon reytingleri
8. Tüketim Bilgileri: Kredi kartları, hesaplar, kiralamalar, satın almalar, üyelikler, elbise, pantolon, şapka bedenleri
10. İş Bilgileri: Başvuru bilgileri, sağlık testleri, referanslar, performans değerlendirme kartları, CV’ler
11. Eğitim Bilgileri: Okul başvuruları, akademik kariyer, okullardaki kulüp ya da eğitsel kol faaliyetleri, ödüller, cezalar
12. Resmi Bilgiler: Mahkeme kararları, gazete raporları

Tablo 2.1: Gandy’nin Kişisel Bilgileri Gruplandırma Süreçleri

Gandy'nin *Panoptik Düzen: Kişisel Enformasyonun Ekonomi Polisiği* (1993) isimli eserinde belirttiği gibi, satın alma alışkanlıkları ve tercihleri temelinde farklı tüketici sınıfları arasında ayırım yapmayla ilişkili 'panoptik sınıflandırma'da, 'kategorik şüphe' değilse de, 'kategorik baştan çıkarma' söz konusudur. Mutlak anlamda birbirinin muadili olmamalarına, bütünüyle farklı mecralarda işlev görmelerine rağmen, kişisel veri analizleri ve algoritmalarını kullanarak gruplar ve bireyleri hedefleme çabaları arasında ciddi benzerlikler söz konusudur. Potansiyel tüketici, tıpkı potansiyel suçlu gibi, belirli özellikleri dolayısıyla bir grubun parçası olarak tanımlanmış olduğundan, dikkatle diğerlerinden ayrılır (Lyon, 2013: 266). Gandy'ye göre günümüzde insanlar panoptik tasniflere göre ayrılarak hem bürokrasinin hem de şirketlerin açık hedefi hâline gelmiştir.

Son dönem gözetim araştırmalarının önemli bir ismi olan Mark Andrejevic (2013; 2012; 2007; 2003) kapitalizmin günümüzde bir zihniyet dönüşümüne uğradığını belirtir. Andrejevic'e göre günümüzde piyasa egemenliği (marketocracy) olarak adlandırdığı veri gözetimine dayalı veri-gözetimi (dataveillance) hâkimdir. Andrejevic'e göre, kapitalizm artık tüketici davranışlarını her an kontrol ederek insanları gözetim altında tutarak kendisini yeniden üretmektedir. Buna imkân sağlayan şey, son yıllarda işletmelerin ürün geliştirme, reklâm ve pazarlamada kullandığı veri madenciliğidir. Günümüz işletmeleri müşteri davranışlarının değiştiği sürekli gelişen bir pazarla karşı karşıyadır ve veri madenciliğinin varlığı tüketici davranışı tahminlerinin kesinliğini artırmıştır (Chena, Chiu ve Chang, 2005: 1). Tarihsel olarak büyük verinin kökeni aslında Internet tabanlı arama motorları, sosyal ağ siteleri ve çevrimiçi ticaret sitelerinin kullanıcılarından gelen karmaşık verilerin derin analizlerine dayanmaktadır. Ancak manyetik depolama teknolojilerinin ucuzlaması ve Internet erişim hızının artmasıyla birlikte, yeni veri analizi teknikleri ve öğrenen makine sistemlerini çeşitli endüstriler, hükümetler, üniversiteler ve bilim insanları da kullanmaya başladılar (Bollier, 2010: 3). Bu durum bireylerin her an dijital gözetim altında tutulduklarını göstermektedir. Dijital gözetim, analog yöntemlerle karşılaştırıldığında, onun gerçek zamanlı ve her tarafa yayılan bir gözetim türü olduğu görülür (Graham ve Wood, 2003: 228).

18 yaş ve üstü her Amerikalının oy vermek üzere nerede kayıtlı oldukları, kendilerini belli bir partiyle ne ölçüde özdeşleştirdikleri, ne gibi konuların dilekçe vermek ya da bağış yapmak için geçerli neden olduğu

gibi siyasi etkinlikler, belgelenmektedir (Graff, 2008; akt. Andrejevic, 2009: 46).

Andrejevic yaşadığımız çağın bir petabit çağı olduğunu belirterek, ‘süper hesaplama ve ölçmenin’ hazzının ‘şeylerin’ kendi adına konuşmasını ve söylemin gerçeği ortaya çıkarmasını kasıtlı olarak atlatmaya çalışan çağdaş buluşmanın bir parçası olduğunu belirtir. Andrejevic buna örnek olarak nöropazarlamayı verir ve tüketicilerin zihinlerine bağlanıp onların tercihlerinin hangi yönde olduğunu ölçmeye çalışan teknolojiler üretildiğini belirtir.

Andrejevic’in altını çizdiği bu nokta toplumu bir fabrika mekanizmasına benzeten birçok otonom Marksist tarafından belirtilmiştir. Terranova (2000) yeni dönemde sömürünün gözetlemeye dayalı olduğunu ve bu gözetleme türünün katılımcılık esasına dayalı olarak isteğe bağlı ortaya çıktığını öne sürer.

Zuboff (1988) *Zeki Makine Çağı* isimli eserinde çalışanların elektronik ortamlarda sürekli olarak takip edildiğini belirtir. Zuboff’a göre işletmelerin kurmuş oldukları teknolojik altyapılar işçileri bir panoptik olarak sarmışlardır. Zuboff işletmelerin işçileri gözetleyerek ulaştıkları bu yeni döneme ‘enformasyon panoptikonu’ ismini vererek sıkı bir gözetim mekanizmasının varlığını ortaya çıkarır.

İlerleyen teknolojik gelişmelerle birlikte çalışma hayatında gözetim biçimleri değişimler geçirmiştir. Küreselleşme ve neoliberalizm sonucunda işletmeler üretim süreçlerinde teknolojik dönüşümler yaşamanın yan sıra, yönetim stratejilerinde de değişikliklere gitmişlerdir. Yeni dönem yönetim stratejileri olarak Toplam Kalite Yönetimi, Kalite Çemberleri, İnsan Kaynakları Yönetimleri, Patronsuz Yönetim gibi birçok yönetim stratejisi uygulayan işletmeler işçilerin kendi kendilerini denetlemelerini sağlamışlardır (Markussen, 1995; Balkız, 2004; 2013).

Kapitalist üretim sürecinin Postfordizme geçişle birlikte üretim sürecinde ve yönetim anlayışında birçok değişiklik meydana gelmiştir. Postfordizm, Fordizmin aksine, kitlesel üretim yerine yalın üretim tarzı, esnek üretim, parça başı üretim, talep edilen anda üretim gibi çok yapıllı bir üretim sürecini ifade etmektedir. David Harvey bu süreci yeni bir kapitalist birikim süreci olarak adlandırır. Harvey’ye göre bu yeni birikim süreci dört farklı özellik içerir.

Bunlardan ilki emeğin üretim araçlarıyla ilişkisinin yeniden belirlenmesi; ikincisi yatırım araçlarının bir plânlama çerçevesinde yeniden oluşturulması; üçüncüsü üretimin piyasa koşullarına göre her an değişebilecek özelliğe kavuşması ve son olarak üretim tarzının kapitalist zihniyete göre tanımlanmasıdır (Harvey, 1999: 143). Dolayısıyla, işletmelerin dönemin yeni zihniyetine karşı yeni yönetim modelleri geliştirmişlerdir. Angelis postfordizmle birlikte çalışma hayatının her anına Bentham'ın vurguladığı gözün girdiğini belirtir. Ona göre iş hayatında artık kimin gözetleyici olduğu ve gözetleyenin konumunun nerede olduğu belli değildir.

Çalışma hayatında yönetim stratejileri değişikliği çalışma hayatında gözetim üzerine yapılan analizlerde değişikliklere yol açmıştır. Birçok kuramcıya göre çalışma hayatında Fordist ve Taylorist yönetim anlayışları dikey birer gözetimdir. Sewell (1998) Post Fordizmle birlikte çalışma hayatında yatay gözetimin ortaya çıktığını öne sürer. Sewell'e göre yatay gözetim işçiye iş süreçlerinde otonomiler tanınarak işçinin güçlendirilerek gözetlenmesidir. Sewell çalışma hayatında bu yeni dönem gözetimin biçimini Foucault'un biyo-iktidar kavramından türettiğini belirtir. Sewell böylece Foucault'un biyo-iktidarındaki gibi bir taraftan bireyin iktidara koşulsuz olarak itaat etmesini dikey gözetim olarak tanımlarken, bireyin iktidarın söylemlerini benimsemesi ve buna göre hareket etmesini yatay gözetim olarak tanımlar. Sewell'e göre bu süreç aslında rıza mekanizmasının üretilmesi sürecidir.

Mason (2000) (sağlık, çağrı merkezleri, bilişim, basın-yayın gibi) çeşitli işkollarında çalışma hayatında gözetimin dinamiklerini çatışmacı kuram ekseninde araştırır. Mason'a göre çalışma hayatında gözetim hem sendikalar ve hem de işçiler tarafından içselleştirilir. Mason'un araştırmasına göre işçi ve işçi sendikalar gözetimin iş doğasında bulunduğunu belirtmişlerdir. Mason'a göre çoğu işçiye iş süreçlerinde gözetim sorulduğunda gülmekte ve "saklayacak bir şeyin yoksa neden korkasın" demektedir. Ona göre, işçilerin büyük bir kısmı yönetim atamalarında ve performansla bağlı ücretlendirmede gözetimin çalışma hayatında gerekli olduğunu belirtmektedir.

Gary Marx (1999) çalışma hayatındaki dönüşümlerle birlikte iki farklı gözetimin ortaya çıktığını belirtir:

- İşyerini korumak amacıyla gözetim
- İşçinin gözetimi

Gary Marx'a göre her bir işçiye ayrılan gözetim havuzu işçi hakkında elde edilen her yeni bilgiyle sürekli olarak güncellenmektedir. Marx bu yeni gözetim türüyle birlikte işçilerin özel hayatlarının tehlike altında olduğunu belirtir.

Regan (1996: 25) işe girişlerde uygulanan biyolojik testlerle işçilerin gözetlenmesine değinir. Regan bu gözetimin türünün kişiye özel olduğunu belirterek, buradaki amacın yapılacak işin niteliğinden ziyade işçinin hayat standartları olduğunu belirtir. İşçilerin yaptırdığı kan testleri alkol, sigara kullanımı, cinsel doyum hazzı, kan grubuna bağlı olarak işçinin davranış biçimleri ortaya çıkmaktadır. Regan'a göre burada amaç işçinin işe girişlerde sorulara doğru cevap verip vermediğini, işçinin işletmenin sahip olduğu değerlere taşıyıp taşımadığını ve ileride yapılacak yönetim atamasında işçilerinin ne kadar uyumlu çalışacaklarını ölçmektir.

Markussen (1995) Postfordist dönemle birlikte çalışma hayatında işçilerin hem güçlendiğini hem de güçsüzleştiğini belirtir. Ona göre Postfordist dönemle üretimde mekân kavramı önemsizleşmiştir. Bu durum işçilerinin sürekli göz önünde olma durumunu ortadan kaldırmıştır. Markussen'e göre Postfordist dönemde üretimde bilgisayarlaşma ve elektronikleşme işyerinin sınırını bulanıklaştırarak işçileri gözetim karşısında güçsüzleştirmiştir. Ona göre artık iş süreçlerinde yapılan gözetim faaliyetleri zaman ve mekânın ötesine geçmiştir.

Gözetim ve yapılan işin ölçülüp değerlendirmesi zaman ve mekânın ötesine geçerek işin niteliği hâline gelmiştir. Performans değerlendirilmesi, işçinin yaptığı iş miktarlarının karşılaştırılması, iş süreçlerinde karşılaşılan problemlerin saptanmasının tamamı artık işyerinin sınırı dışında yapılmaktadır. Güçlendirilmiş işçi rasyonel iş süreçlerinde gözetime karşısında güçsüz bir konuma itilmiştir (Markussen, 1995:190).

Vallas (1999) Postfordizmle birlikte ortaya çıkan toplam kalite yönetimi ve kalite çemberlerinde işyerindeki yatay gözetimi vurgular. Ona göre, Postfordizmle birlikte ortaya çıkan toplam kalite yönetimi işçilerin birbirlerinin faaliyetlerini denetlemelerine ve böylece, Fordist dönemin aksine, gözetleyicilere gerek kalmadan kendi kendilerini gözetlemelerine yol açmıştır. Bu durum Vallas

göre çağdaş işletmelerde sermaye grubuna karşı işçi direnişinin ve örgütlenmenin olmamasının ana nedenidir (Vallas, 1999: 96).

Collinson (1997) çalışma hayatında gözetim olgusunun cinsiyete göre değiştiğini vurgular. Ona göre çalışma hayatında kadına ve erkeğe uygulanan gözetim aynı değildir. Collinson'un sigortacılık sektöründe yaptığı etnografik araştırmaya göre, çalışma hayatı dijitalleşmesine rağmen kadın çalışanlar geleneksel gözetime maruz kalmaktadır. Collinson kadın çalışanların erkek yöneticiler tarafından telefon yoluyla denetleme adı altında sürekli taciz ve mobbinge maruz kaldıklarını belirtir. Kadın çalışanlar çalışma hayatında sürekli olarak dışlanma korkusuyla yaşamaktadır. Bu durumun sonucunda kadın çalışanlar evlerine sürekli iş götürmekte, bu durum kadın çalışanlarda özel alan (ev) ve kamusal alan (iş) ayrımının ortadan kaldırmaktadır.

Rosalind Searle'ye göre (2006) günümüzde çalışma hayatında işletmelerin en fazla uygulamış olduğu denetim türü adaylar tarafından sunulan bilgilerin doğruluğunun kanıtlanmasıdır. Fuchs (2012) teknolojik dönüşümlerle birlikte işletmelerin uyguladıkları gözetim mekanizmalarının değişime uğradığını belirtir. Fuchs'a göre, yeni gözetim teknikleri artık sadece üretim sürecinde değil, iş başvurusu yapıldığı anda başlamaktadır.

Tablo 2.2: Çalışma Hayatında Gözetim ve Denetimin Aşamaları (Fuchs, 2012: 44-45).

Açıklama	Yöntem (örnekler)
Başvurulan gözetim türü: Potansiyel işgücünün gözetilmesi	Sabika kaydı, sağlık veritabanları, banka verileri, istihdam geçmişleri ve diğer veritabanları; eski işveren ve yöneticileriyle görüşmeler yapmak; İnternet üzerinden bilgi arama.
İşgücü gözetimi: Verimlilik gözetimi	Taylorizm: verimliliği artırmak amacıyla, işçilerin faaliyetleri hakkında bilgi toplama, kaydedilen ölçümler, verilerin depolanması ve analizi
Meta gözetimi: Özel mülkiyetin korunması ve sabotaj gibi durumlarının engellenmesi amacıyla yapılan gözetim faaliyetleri	Güvenlik görevlileri, alarm sistemleri, CCTV, erişim kontrol sistemleri, girilmesi yasak bölgeler veya ürünlerin elektronik olarak etiketlenmesi
Tüketici gözetim: İşletmelerin daha fazla kâr elde edebilmek için tüketici davranışları hakkında sistematik bilgi toplamaları	Pazar araştırması, tüketici araştırmaları, elektronik tüketici gözetimi (örneğin özellikle İnternet üzerinden yollanan çerezler, kişiselleştirilmiş reklâm mekanizmaları, casus yazılım, örnekler, istenmeyen posta veritabanları, veri madenciliği, clickstream izleme veri toplama, sadakat ödüllendirilmeleri)
Rekabet gözetimi: Şirketlerin piyasadaki veri ve ürün analizleri toplamalarına uygun teknolojiler, işgücü organizasyon yapıları, rakip firmaların işgücü performansları vb. hakkında veri analizi yapmaları, kâr seviyelerini maksimum seviyeye ulaştırmaları için en iyi veri analiz yöntemlerini kullanarak rakiplerin önüne geçmeye çalışmaları, böylece rekabeti en aza indirmeye çalışmaları.	Pazar araştırması, endüstriyel casusluk, İnternet'ten bilgi toplama ve casus yazılımlarla toplanan verileri analiz etme.

Bu duruma Amerikan Yönetim Birliği'nin ve ePolitika Enstitüsü'nün 2008 yılında, yaklaşık 300 Amerikan şirketinde, elektronik gözetim hakkında yaptığı nicel araştırmalara örnek olarak verilebilir. Buna göre, “şirketlerin % 40'tan fazlası çalışanların e-posta trafiğini gözetlemekte” ve “% 66'sı da çalışanların Internet bağlantılarını sistematik olarak” denetlemektedir. Bu oran giderek artmaktadır (Allmer, 2012: 11). Ayrıca bu şirketler çalışanlarının; “klavye başında geçirdikleri zamanı, bilgisayar kullanırken hangi tuşları kullandıklarını, yazılan içeriğin ne olduğunu, bilgisayarda hangi dosyaların saklandığını ve sosyal ağlarda bu şirketler hakkında neler yazdıklarını” elektronik olarak gözetlemektedir (Allmer, 2012: 88). Bu durum gözetimin ne kadar yaygınlaştığının önemli bir göstergesidir.

Bu yeni dönemi ‘dijital taylorizm’ olarak nitelendiren Robins ve Webster (1998) gözetimin artık çalışma hayatının bir parçası olduğunu belirtir. Christian Parenti (2003) çalışma hayatında gözetimin bu kadar ilerlemesinin temel sebebinin Internetin artık üretim sürecinin bir parçası olmasına bağlar. Manuel Castells *Internet Galaksisi* (2001) isimli eserinde gelişen Internet sistemlerinin sadece devletlerin kontrol mekanizmalarını genişletmeyeceğini, şirketlerin de bu sistemleri kullanarak gözetim mekanizmalarını geliştireceklerini belirtir.

Thomas Allmer (2015) birçok gözetim firmasının işletmeler için aday takip mekanizmaları kurduklarını belirterek; yeni gözetim anlayışının bireylerin sadece iş hayatıyla ilgili olmadığını, hayatlarının geçmiş dönemlerindeki her anın bu sürece dâhil edildiğini belirtir. *Kroll International* ve *Carratu* gibi küresel ölçekli gözetim şirketleri partnerleri olan şirketler adına birçok gözetleme faaliyeti yapmaktadır. Onlar iş takip sisteminden, uygun işgücü bulunmasına, endüstriyel casusluktan çalışan takip sistemine, çalışanların biyografik gözetiminden iş dışında neler yaptıklarına kadar birçok partnerine gelişmiş gözetim stratejisi imkânları sunmaktadır. Kroll ve Carratu özel şirketlerin yanı sıra birçok devlete de hizmet vermektedir. 2014 yılında 1000000000 Amerikan Doları sermayeleri ile 2006 yılından itibaren hem Fortune dergisinin ilk 500 ve hem de Financial Times'in en güçlü 100 şirketleri arasında bulunan Kroll ve Carratu *tüm elektronik tabanlardan* elde ettikleri verileri partnerlerinin hizmetine sunmaktadır. Kroll ve Carratunun hizmetlerinden yararlanmak için sadece Internet sayfalarına girip istediğiniz hizmetin niteliğini belirten mail atmanız yeter. Attığınız bu mail en geç 7 iş günü sonrasında size olumlu ya da olumsuz olarak geri dönecektir.

Türkiye’de işletmelerin yaygın olarak kullanığı Keylogger bilgisayar yazılım programı çalışanların iş süreçlerinde geçirmiş oldukları her anı kaydetme özelliğine sahiptir. Keylogger çalışanların e-posta kayıtları ve yazışmalarını, çalışanların çalışırken çekilen fotoğrafları, ses kayıtları, telefon görüşmelerini web kameralarını gizli kayıt altında tutarak çalışanların her saniyelerini kaydetme özelliğine sahiptir.

2.4. Gözetimin Küreselleşmesi, Banoptikon ve Biyolojik Gözetim

21. yüzyıldaki gözetim araştırmalarının önemli noktalarından bazıları gözetimin konumsal boyutu ve bulunduğu yerlerdeki etki derecesiyle ilişkilidir. Eğer 1990’lı yıllar ekonomik küreselleşmenin, yani tüm dünyadaki sanayileşmiş ulusların da ötesinde bir neoliberal ekonomik düzen biçiminin yaygınlaşma sürecinin yıllarıysa, 11 Eylül sonrasının Dünyanın güvenlik ve gözetiminin küreselleşmesi sürecini daha belirgin hâle getirdiğini söyleyebiliriz. Aslında bu sürecin bir kurum veya kuruluş tarafından plânlanması söz konusu değildir. Özellikle ABD’nin egemen güçleri neoliberal ekonomik düzen biçiminin yaygınlaşmasını desteklemede kullanılmasına veya kullanılacağı tehdidi yaratmasına rağmen, 11 Eylül olayları mevcut biyopolitik hükümet düzeninin sadece askerî güç projelerinden oluşmayan farklı gözetim normları, süreçleri ve teknolojileri sayesinde küreselleşmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Peki, gözetimin küreselleştiğini iddia etmek ne anlama gelmektedir? Gözetimin küreselleşmesi gözetim faaliyetlerinde ki bir ölçek değiştirme, yeniden derecelendirme sürecidir. Küreselleşen şey her ne olursa olsun, süreç her zaman mevcut bir şeyi ya da eskiden küçük ölçekler hâlinde gizli birtakım yerlerde var olmuş bir şeyi tüm dünyada daha geniş ölçeklerde yeniden inşa etme şeklinde işler. Hem seviye hem de yaygınlık açısından eşit olmayan, düzensiz bir şekilde gerçekleşen, sıklıkla ihtilâflı ve de her zaman tartışmaya açık bir süreçtir. Aslında meydana gelen şey bir küreselleşme silsilesidir (küreselden eşzamanlı geri çekilme durumlarıdır) ve her bir sürecin kendi tarihi ve sosyo-mekânsal ilişkileri mevcuttur. Bir olguyu yeniden derecelendirmek sıklıkla tanım sorunlarına yol açar ve hatta küresel gözetimin birçok şekli bazen gözetim kuramcıları tarafından gözetim olarak bile değerlendirilmez.

Monahan (2010) *Güvensizlik Döneminde Gözetim* isimli kitabında “güvensizlik nasıl inşa edildi?” sorusunu sorarak gözetim araştırmalarına farklı bir bakış açısı getirir. Ona göre, gelişen enformasyon ve iletişim teknolojileri

sonucunda artan gözetimin temel nedeni insanları denetlemek değil, artan terörizm ve risk faktörleridir.

Terörizm ve risk... Bu olaylarla güvensizlik inşa edilmiş ve sonrasında güvensizlik bizi inşa etmiştir. Bu da bugün modern yaşamda devlete güvenmeden kendi başının çaresine bakabilen ideal vatandaş profilinin oluşmasında etkili olmuştur. Bu “güvensizlik öznesi” riskleri öngörüp minimize etmekte, potansiyel tehlikelere karşı gerekli tedbirleri almakta, ekonomik eşitsizliğin doğallığına ve sosyal dışlamanın âdilliğine inanmakta, ulusal güvenlik uğruna gönüllü olarak özgürlüklerinden ve mahremiyetlerinden vazgeçmekte, göçmenlere, suçlulara, teröristlere ve yoksullara karşı cezalandırıcı devlet politikalarını desteklemektedir (Monahan, 2010: 5).

Bu durum ülkeler arasında terörizm ve risklerle mücadele etmeye, eş politikalar yürütmeye neden olmuştur. Kuşkusuz terörizmle ve risklerle mücadele etmek kötü bir şey değildir. Burada kastedilen her bireyin bir ‘terörist’ olarak yaftalanması ihtimalidir. Bunun sonucunda küreselleşen bir gözetim mekanizmasıyla karşı karşıya kalmaktayız.

Küreselleşme sürecinin en önemli mimarlarından olan şirketler bu yeni döneme uyum sağlayabilmek için bir dizi uygulamalar geliştirdiler. Allmer, 300 Amerikan şirketinde gerçekleştirdiği elektronik gözetim üzerine nicel bir araştırma sonucunda, şirketlerin % 40’tan fazlasının çalışanlarının e-posta trafiğini gözetlediğini ve % 66’sının da çalışanlarının Internet bağlantılarını sistematik olarak” denetlemekte olduğunu buldu (Allmer, 2012: 11-18). Allmer’e göre, şirketler çalışanlarını denetleyerek hem verimlilik analizleri yapmakta hem de yeni dönemin politikası olarak çalışanlarının kimlerle irtibata geçtiğini öğrenerek terörizm ve ülkelere karşı riskleri asgari düzeye indirmektedirler.

Didier Bigo (2006) akışkanlık, risk, terörizm ve gözetim kavramlarından hareketle yeni bir gözetim kuramı ortaya koydu: *Banoptikon*. Didier Bigo (2008) daha önce Agamben’in toplama kampları analizini gözetimle ve postyapısalcı felsefeyle birleştirerek banoptikon kavramını geliştirdi. Didier Bigo banoptikon kavramını Agamben’in ban (yasak) ve Foucault’un panoptikonun kavramlarını birleştirerek oluşturdu. Bentham’ın panoptikon tanımı tüm yurttaşları refah devleti içerisine dâhil etmeyi amaçlarken, bugünkü yöntemler çok daha kendine özgüdür.

Bigo şüpheli sosyal yardımlarda yanlış bilgi paylaşımı ya da terör şüphelileri gibi belirli grupların salt kategorize edilerek, daha önceki eğilimlerine göre risk profilleri belirlenerek ve her bir bireyin potansiyel davranış biçimi ait olduğu risk kategorisine göre genellenerek, henüz bir şey yapmamışken suçlandıklarını öne sürer (Bigo, 2006: 30). Armand Mattelart'a göre (2012) banoptikon iktidarın kendisine risk teşkil eden gruplara karşı geliştirmiş olduğu bir gözetim mekanizmasıdır.

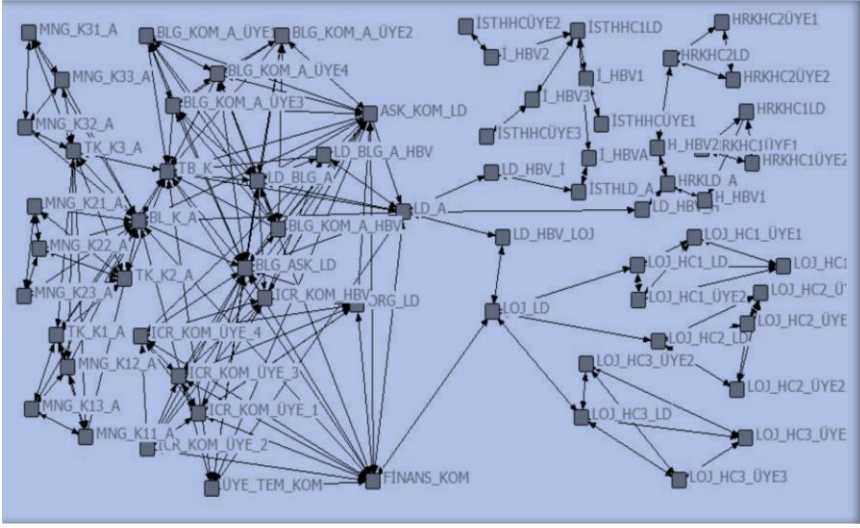
Dünyada artan gelir eşitsizliği refah seviyeleri iyi olan ülkelerin ve kişilerin kendilerinin risk altında oldukları duygularına kapılmalarına neden olmuştur. Bu durum sonucunda devletin yeni güvenlik rejimi geleneksel gözetim anlayışı yerine 'şimdi' nin bağlamından koparılıp gelecekteki riskleri sıfıra indirgemeyi amaçlamaktadır. Bu durum Lyon'a göre geleceğin güven(siz) inşasıdır. Devletin bu yeni risk olgusuna karşı daha önce kişilerden elde etmiş olduğu bilgileri panoptik tasnifleri kullanarak 'kümülatif dezavantajlı' gruplarını oluşturmalarına neden olmuştur (Gandy, 2006). Kümülatif dezavantajlı gruplar bireylerin yaşadıkları coğrafi bölgeler(ülke, il, ilçe, mahalle), sahip olmuş olduğu siyasi fikirler, etnik kimlik, din ve mezhep, alışkanlıkları (alkol, uyuşturucu vb.) cinsel yönelim kimliği (Lgbt) gibi birçok farklı kategorilerden elde edilmektedir. Kısacası Didier Bigo bireylerin profillerinin teknolojiler yardımıyla çıkarması sürecine Banoptikon ismini vermektedir.

Bauman'a (2000) göre akışkan olan bir modern dönemde yaşamaktayız. Sürekli olarak yer değiştirdiğimiz anda birden çok kültürü yaşadığımız gündelik hayatımızda kuşkusuz gözetimin de sabit kalması eşyanın tabiatına aykırıdır. Richard Jenkins'e (2004) göre, günümüzde kimlik sadece etnisiteyle alakalı olmayıp, kredi kartlarımızın seri numaraları da kimliğimizi tanımlayan bir olgudur. Jenkins "Sıradan bir bireyin bile her gün defalarca yer değiştirdiği bir dünyada gözetimin sabit kalması mümkün müdür?" diye sorar. Bigo'ya göre küreselleşen dünyanın güvenlik anlayışı hareket eden her şeyi (meta, sermaye, bilgi, insan) kontrol altında tutmak istemektedir. Lyon Foucault'un güvenlik ve disiplin arasındaki ilişkiye önem vermediğini belirtir (2013: 13). Ona göre disiplinin temel hedefi güvenliği sağlamaktır. Güvenlik ve disiplin iç içe geçmiştir. Lyon'a (2012) göre günümüzde vatandaşlık kimlik kartlarının dijitalleşmesi bireyleri banoptikon kısıncı altına almaktadır.

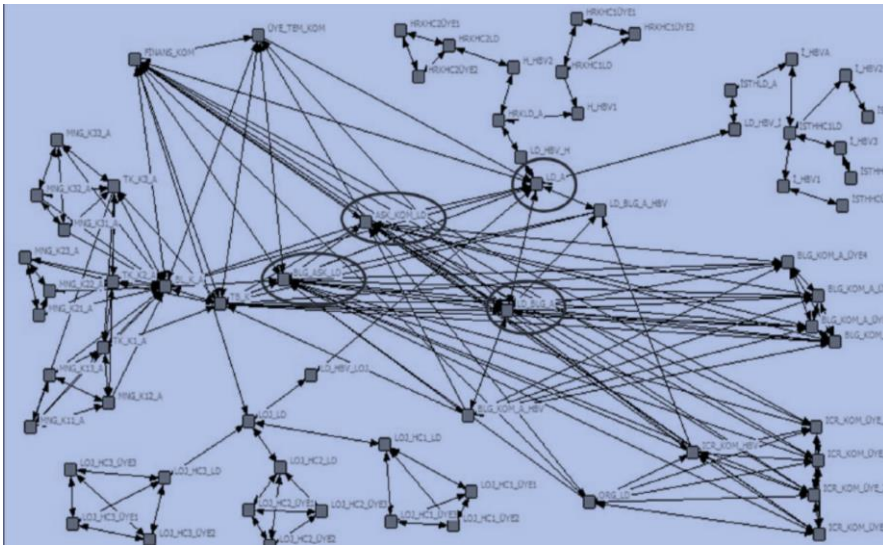
Birçok gözetim kuramcısı (Lyon, 1997; 2002; 2007; 2012; 2013; Webster, 2003; Dolgun, 2005; Fuchs, 2012 vb.) gözetimin küreselleşmesi örneğini Echelon tarzı istihbarat programlarıyla açıklamaya çalışmıştır. Bu kuramcılara göre Echelon bireylerin gündelik hayatlarındaki tüm faaliyetlerinin merkezi A.B.D’de bulunan telekulak ve uydu görüntü sağlayıcıları tarafından kaydedilmektedir. Fakat hiçbir kuramcı Echelon sistemini açıklarken Echelon’nun çalışma sistemini gösteren bir belge, resim veya bir video görüntüsü kullanmamıştır. Bunun yerine Echelon’u gazetelerde çıkan kaynağı belirsiz haberlerle, komplo teorisyenlerden aldıkları alıntılarla, isimleri açıklanmayan eski gizli servis elemanlarının beyanlarıyla somutlaştırmaya çalışmışlardır. Bu çalışmada gözetimin küreselleşmesini sağlayan teknolojik yenilik olarak ispatı mümkün olmayan Echelon’u değil Social Network Analysis Programı’nı aldık.

Birçok devlet Monahan’ın yukarıda belirttiği gibi küresel terörizm riskiyle birlikte birden çok gözetim mekanizması kullanmaktadır. Bunlardan biri kuşkusuz günümüzde tüm devletlerin çok sık kullandığı network analiz programlarıdır. Network analiz programları sayesinde bir kişinin tüm hayatının röntgeni çekilerek sistematik bir gözetim imkânı elde edilmektedir.

Günümüzde dijital teknolojiler bireyler tarafından yaygın bir şekilde kullanılmasıyla devletlerin bu alanı denetleyebilmeleri için çeşitli programlar geliştirilmiştir. Bunlardan biri de Social Network Analysis programlarıdır. Scott’a göre (1994) Social Network Analysis programları bireylerin sadece gündelik hayatlarındaki iletişimleri kayıt altına alarak sınıflandırmamakta, aynı zamanda bireyleri psikolojik, biyolojik ve ırksal olarak tasnifleyerek sürekli gözetim altında tutmaktır. Program devamlı kendini güncelleyerek gözetimi sürekli hâle getirmektedir.

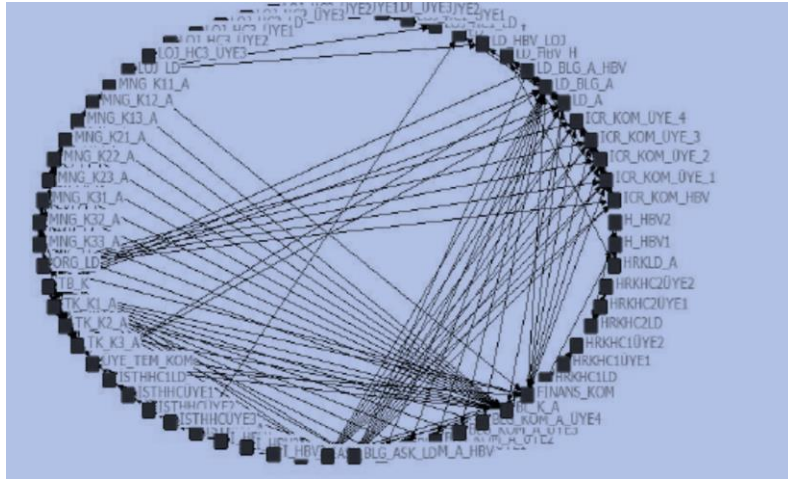
Şekil 2.1: X Bölgesinde faaliyet gösteren network analysis programının çalışma görüntüsü

Şekil 2.2: X bölgesindeki bireylerin ilişkisel bağlantıları

	LD_A	LD_HBV_H	LD_HBV_I	LD_HBV_LOJ	HRKLD_A	H_HBV1	HRKHC1LD	HRKHC1ÜYE1	HRKHC1ÜYE2	H_HBV2
LD_A	0	1	1	1	0	0	0	0	0	0
LD_HBV_H	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0
LD_HBV_I	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
LD_HBV_LOJ	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HRKLD_A	0	1	0	0	0	1	0	0	0	1
H_HBV1	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
HRKHC1LD	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0
HRKHC1ÜYE1	0	0	0	0	0	0	1	0	1	0
HRKHC1ÜYE2	0	0	0	0	0	0	1	1	0	0
H_HBV2	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0
HRKHC2LD	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
HRKHC2ÜYE1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
HRKHC2ÜYE2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ISTHLD_A	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0
I_HBV_A	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ISTHHC1LD	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
I_HBV1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
ISTHHCÜYE1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
I_HBV2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Şekil 2.3: X Bölgesindeki bireyleri sayısallaştırarak elde edilen çeşitli risk dereceleri.

Şekil 2.4: X Bölgesindeki bireylerin ileride hangi siyasal ideolojiye veya hangi terör örgütlerine üye olabileceğinin tahmini.

Şekil 2.1, 2.2 ve 2.3 X bölgesinde yaşayan bireylerin etnik, dini, politik dünya görüşü, eğitim seviyeleri, gelir kaynağı ve durumları, kişisel bağlantılarının sayısallaştırarak oluşturdukları risklere göre bölünmesini göstermektedir.

Şekil 2.4 X bölgesindeki gözetim faaliyetleri sonucunda elde edilen bilgiler doğrultusunda bireylerin hangi ideolojiye mensup olacaklarını veya hangi terör örgütlerine sempati duyabileceklerini göstermektedir.

1	LD_A	1914.698	46.026
66	FINANS_KOM	1352.177	32.504
23	LOJ_LD	1338.867	32.184
3	LD_HBV_I	981.000	23.582
14	ISTHLD_A	888.000	21.346
2	LD_HBV_H	840.000	20.192
15	I_HBV_A	791.000	19.014
5	HRKLD_A	761.000	18.293
52	BL_K_A	736.567	17.706
16	ISTHHC1LD	714.000	17.163
51	TB_K	614.255	14.766
28	LOJ_HC2_LD	363.000	8.726
24	LOJ_HC1_LD	363.000	8.726
10	H_HBV2	363.000	8.726
32	LOJ_HC3_LD	363.000	8.726
50	BLG_ASK_LD	337.560	8.114
55	TK_K3_A	274.000	6.587
4	LD_HBV_LOJ	260.433	6.260
11	HRKHC2LD	246.000	5.913
54	TK_K2_A	212.250	5.102
36	LD_BLG_A	209.823	5.044
49	ASK_KOM_LD	192.594	4.630
6	H_HBV1	186.000	4.471
53	TK_K1_A	144.083	3.464
7	HRKHC1LD	126.000	3.029
17	I_HBV1	125.000	3.005
21	I_HBV3	125.000	3.005
19	I_HBV2	125.000	3.005
65	UYE_TEM_KOM	43.941	1.056
37	LD_BLG_A_HBV	10.000	0.240
48	ICR_KOM_HBV	7.714	0.185
43	ORG_LD	4.841	0.116
47	ICR_KOM_UYE_4	4.841	0.116
46	ICR_KOM_UYE_3	4.841	0.116
45	ICR_KOM_UYE_2	4.841	0.116
44	ICR_KOM_UYE_1	4.841	0.116
57	MNG_K12_A	1.083	0.026
58	MNG_K11_A	1.083	0.026
39	BLG_KOM_A_UYE2	0.167	0.004
38	BLG_KOM_A_UYE1	0.167	0.004
41	BLG_KOM_A_UYE4	0.167	0.004
40	BLG_KOM_A_UYE3	0.167	0.004
35	LOJ_HC3_UYE3	0.000	0.000
29	LOJ_HC2_UYE1	0.000	0.000
27	LOJ_HC1_UYE3	0.000	0.000
12	HRKHC2UYE1	0.000	0.000
31	LOJ_HC2_UYE3	0.000	0.000
26	LOJ_HC1_UYE2	0.000	0.000
9	HRKHC1UYE2	0.000	0.000
42	BLG_KOM_A_HBV	0.000	0.000
18	ISTHHCUYE1	0.000	0.000
30	LOJ_HC2_UYE2	0.000	0.000
20	ISTHHCUYE2	0.000	0.000
34	LOJ_HC3_UYE2	0.000	0.000
22	ISTHHCUYE3	0.000	0.000
13	HRKHC2UYE2	0.000	0.000
25	LOJ_HC1_UYE1	0.000	0.000
58	MNG_K13_A	0.000	0.000
59	MNG_K21_A	0.000	0.000
60	MNG_K22_A	0.000	0.000
61	MNG_K23_A	0.000	0.000
62	MNG_K31_A	0.000	0.000
63	MNG_K32_A	0.000	0.000
64	MNG_K33_A	0.000	0.000
8	HRKHC1UYE1	0.000	0.000
33	LOJ_HC3_UYE1	0.000	0.000

Şekil 2.5: X Bölgesindeki bireylerin kodlanmasıyla elde edilen gündelik hayatlarında risk teşkil eden davranışları.

Şekil 2.5 X bölgesindeki bireylerin gündelik hayatlarında girdikleri Internet siteleri, takip ettikleri haber siteleri, telefon konuşmalarında risk teşkil eden sözcük kullanımları, espionajlık faaliyetleri ile elde edilen tehdit unvanı oluşturan davranış türlerinin sayısallaştırarak elde edilen toplamını göstermektedir. Sean Hier (2003) Kanada’da yaşayan bekâr annelerin Kanada hükümetinin neoliberal ve muhafazakâr politikaları dolayısıyla sürekli takip altında olduklarını belirtir. Hier’e göre, muhafazakâr liberal hükümetler bütçe açığının önüne geçme söylemiyle bekâr annelerin toplum önünde sürekli olarak kayıt altına alındığını belirterek bunun bir banoptikon olduğunu iddia eder. Hier’e göre, Kanada Hükümeti tarafından bekâr annelere verilen toplumsal refah katılım fonlarının âdil bir şekilde dağıtılması ve verilen yanlış beyanların ortaya çıkarılması için bekâr anneler devlet tarafından sistematik bir şekilde gözetim altında tutulmaktadır. Ona göre, bu takip sistemi kimi zaman geleneksel gözetim türündeki güvenlik soruşturmalarıyla (çevre halkla irtibata geçilip bilgi toplamayla) olabilecek çağdaş gözetim sistemleri (Mobesse, Facebook, Twitter gibi sosyal ağlardaki yazışmaları, banka hesaplarında para miktarı ve transferleri) sayesinde takip edilmektedir. Hier’e göre, Kanada hükümetinin amacı sosyal yardımlardaki yanlış bilgiler ve beyanları ortaya çıkarmak değildir. Ona göre, yapılan bu banoptikon gözetimin amacı toplumun ahlâkî normlarını koruma adı altında bekâr annelerin gözetlenmesidir (Hier, 2003: 408).

Alanur Çavlin Bozbeyoğlu, *Türkiye’nin Biyometrik Elektronik Kimlik Kartı Sistemi* adlı çalışmasında, Türkiye’de nüfus sayımlarına dikkat çekerek, bunların “nüfusu etnik köken ve mezhebe göre ayırmada” kullanıldığını öne sürer. Bu yüzden, özellikle T.C. Kimlik Numarası kullanımı ile Türkiye’de bireyler “yaşamlarının her anında ve alanında denetime tâbî tutulmaktadırlar” (Çavlin-Bozbeyoğlu, 2011: 122, akt. Aslantaş & Toktaş ve diğerleri, 2012: 73).

Gözetimin küreselleşmesi bir anlamda biyometrik ve biyolojik sınıflandırmanın geldiği son noktayı göstermektedir. Biyometrik gözetim saç tellerimizden göz retinasına, avuç içinden ses tonumuza kadar birçok özelliğimizi kodlayarak sayısallaştırıp veritabanlarına aktarmaktadır. Türkiye’de 2012 yılında çalışmalarına başlanan tektip kimlik uygulaması ile bireylerin parmak izi, avuç ve damar sistemleri, kan grubu, sağlık hizmetleri ve taramaları, sigorta sicil numaraları, banka hesap numaraları ve kredi kartı bilgileri, pasaport bilgilerine tüm her şeyi kapsayacak şekilde dizayn edilmektedir. Günümüzde bireyler

gözetimin küreselleşmesiyle birlikte iş hayatından seyahatlerine kadar panoptikonun kıskacına girmiştir.

Gözetim araştırmalarında kuramcılar gözetimin küreselleşmesini ele alırken devletin işleyiş düzeyini mekanik bir çerçevede ele almışlardır. Birçok gözetim kuramcısı devletin oluşum süreçlerindeki ilişkisel örüntüleri ve dolayısıyla devletin ‘ölçme’ aşkından kaynaklanan toplumsal dünyayı kategorilere ayırmasını gözardı etmişlerdir. Diğer bir ifadeyle, onlar devletin oluşum sürecini tahayyül etmemişlerdir. Onlar genellikle gözetimin küreselleşmesi konusunu ele alırken uluslararası bankacılık sistemi, e-devlet, havayolu taşımacılığı (Lyon, 2007; 2012; Webster, 2003; Monahan, 2010; Wood, 2012) vb. örneklerle gözetimin küreselleşerek özelleştiiğini, birçok kurum tarafından yapıldığını belirtirler. Hâlbuki buradaki soru gözetim faaliyetlerinin özelleşmesi mi, devletin değişen ‘ölçme’ işlevi midir? Gözetimin küreselleşmesi devletin kendine güvenli alanlar ve güvenli ticarî bölgeler oluşturmasıdır (Neocleous, 2014a: 209). Gözetim araştırmalarında küreselleşmeyle birlikte devletin güvenlik amacıyla yaptığı gözetim faaliyetlerini özelleştirerek özel sektöre bıraktığı belirtilir. Bununla beraber, günümüzde bireylerin küresel şirketlerin kâr hırsları nedeniyle her an gözetlendikleri belirtilir.

‘güvenlik endüstrisi’ fikri güvenlik arzusunun bir şekilde kendiliğinden ve insanların ihtiyaçlarından ortaya çıkan bir şey olduğu ilüzyonunu kısmen zayıflatmayı amaçlar. Fakat aynı zamanda, güvenlik ürünlerinin tüketim için nasıl uygun hâle getirildiğine ve güvenlik endüstrisinin tüketicilerini nasıl daha geniş bir güven(siz)lik kültürüne entegre ettiğine dikkat çeker. Bu bağlamda, güvenlik endüstrisi fikrini güvenliğin bir meta olarak üretimini ve dolayısıyla daha genel olarak güvenlik saldırısında sermayenin rolünü ima etmek için kullanıyorum. Bu kullanım güvenlik ideolojisinin şu ya da bu düşmana karşı devlet stratejisi tarafından olduğu kadar, sermaye birikimi süreci tarafından da nasıl yönetildiğini inceleme fırsatı yaratmaktadır (Neocleous, 2011: 113).

Gözetimin küreselleşmesi her şeyden önce devletin geçirdiği oluşum süreciyle açıklanabilir. İktidarın oluşumunu mekanik değil ilişkisel bir süreç olarak alırsak gözetimin küreselleşmesini daha iyi teorik olarak inşa edebiliriz.

Modern politik tahayyülde, çoğu kez ulusal ile uluslararası ya da yurtiçi ile yurtdışı arasında bir ayırım yapılır: Düzenin “içerisi” ve “dışarı” “uluslararası ilişkiler” üzerine çalışanların yaptığı disiplinci ayırımdaki iddialara bu yansıtılır. Devletin “içerisinde” rasyonel demokratik süreçler işletilebilirken, devletin toprağa dayalı sınırlarının “dışında” rasyonel yönetimin imkânsız olduğu düşünülür. Anarşinin hüküm süreceği söylenir. Toprağa dayalı tahayyül ve burada geliştirilen düzenin coğrafyasına ilişkin açıklama, içerisi/dışarı ayırımında iş görür; aslında toprağa dayalı tasavvur ve düzenin coğrafyası... içerisi ve dışarı arasındaki ayırımın politik bir kurgu olduğuna işaret eder: Sınırlar her zaman doğallığında değişken olarak düşünülür. Fakat bu maddî etkileri olan politik bir kurgudur. Düzenin coğrafyası dışarısına işaret eder, çünkü küresel düzenin toprağa dayalı devlet sistemi yoluyla meydana getirildiğini varsayar. Düzen toprağa dayalı kurulduğu için, şu veya bu nedenle sisteme dahil edilmeyecekler ya da edilemeyeceklerin bir tehdit olduğu düşünülür. Düzenin coğrafyası aynı zamanda içerisi açısından da işler, çünkü iç düzenin bireylerin nerede konumlandığından haberdar devlet tarafından meydana getirildiğini varsayar. Şu veya bu nedenle sabit bir yeri olmayanların böylece eşit ölçüde bir tehdit oldukları düşünülür. Politik kurgunun asıl etkisi bu nedenle düşman figürünün üretilmesidir (Neocleous, 2014b: 185).

Buraya kadar panoptikon merkezli gözetim araştırmalarına yer verilmeye çalışıldı. En genel anlamıyla panoptikon merkezli gözetim araştırmalarını temel argümanlarını bir tablo yardımıyla şu şekilde sıralayabiliriz,

Tablo 2.3: Panoptikon Merkezli Gözetim araştırmaların alışma Alanlarının zeti
(Fuchs, 2012:16-19).

Boyut/Evren	İmkân	Gözetim Pratiği	Gözetime Karşı Direnme Potansiyeli
(1) Mekân	Küresel iletişim ve bilgiye ulaşmada mekânın ortadan kalkması.	Uzaktan izleme modeliyle kişilere ait verilerin eşleştirilerek küresel bir gözetim.	Kişiler kendilerine ait verileri silerek bir direnç gösterebilirler. Fakat Echelon tarzı istihbarat programları verileri geri getirme özelliğine sahiptir.
(2) Zaman	Somut izleme veya istenildiği takdirde farklı zaman dilimlerinde elde edilmiş iletişim verileri.	Somut işleme faaliyetleri, mobil iletişim gözetimi, girilen Internet sitelerinin izlenmesi, gizli kameralar, farklı mekân ve zaman dilimlerinden oluşan birçok gözetim pratiği.	Toplumsal sorunlara karşı duyarlılık oluşturularak sürekli siber aktivizm.
(3) Hız	Verilerin hızlı şekilde ulaştırılması/iletişim i.	Gözetimden ede edilen verilerin yüksek hızlı fiber hatlarla gönderilmesi ve senkronizasyonu.	Artan gözetim faaliyetleri dolayısıyla elde edilen birçok verinin olması gözetimi karmaşık bir hâl almasına neden olabilir. Fakat devlet kurumları ve şirketler bu duruma karşı yeni yazılımlar geliştirmişlerdir.
(4) Büyüklük / Ölçek	Veri depolama sistemlerinin küçülerek chip kullanımının hızlı şekilde artması.	Günümüz dünyasında bireylerin de kullanabileceği gözetim faaliyetlerinde virüslerin piyasalaşması.	Yeni teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan veri depolama alanları gözetlenmeyi daha karmaşık hâle getirebilir. Fakat kurumların teknolojik gözetimi daha etkin kurabilmek için oluşturdukları ARGE faaliyetleri bu handikapı ortadan kaldırmaya çalışmaktadır.
(5) Yeniden Üretim	Bilginin veyahut verilerin dijitalleşmesiyle verilere ulaşım kolaylaşmıştır. Bunun sonucunda verilerimizi silsek bile onları geri getirebilir, onlara ulaşmamız sonsuza dek tekrarlanabilir.	Verilerin dijitalleşmesiyle gözetlemek kolay ve ucuz hâle gelmiştir. Bunun sonucunda verilerin kopyalanabilir olması verilerin gerçekliğinin (orijinalliğinin) sorgulanmasına neden olmuştur.	Bireyler verilerini bilinçli bir şekilde paralayararak ve bölerek kaydederek gözetime karşı direnç oluşturabilir.
(6) Algı Biçimi	Dijital verilerden elde edilen bilgilerin kombinasyonu; ses, görüntü, medyadaki metin paylaşımları, video ve animasyonlardan elde edilen verilerin kombinasyonu.	Birçok dijital platform üzerinden gerçekleştirilen multisensory ve multimodal “duyusal” gözetim.	Ses, görüntü veya videoları stenografiyle kodlayarak gözetlenmeye karşı direnç oluşturulabilir.

Tablo 2.3: Panoptikon Merkezli Gözetim araştırmaların alışma Alanlarının zeti
(Fuchs, 2012:16-19).(devamı)

(7) İletişim Akışı	Birden çok iletişim imkânı bulunur.	Fakat bu faaliyetleri İnternette sosyal ağlar üzerinden yapılması bireylerin mesleki ve siyasal kurumlar tarafından gözetlenmelerine neden olmaktadır.	Toplumsal duyarlılık ve toplumsal hareketlerin siber ağlar üzerinden örgütlenmesi hem kolay hem de bunların koordinasyonunu hızlandırmıştır.
(8) Enformasyon Yapısı	Ağ teknolojileri sayesinde hipermetinlerin koordinasyonu ile oluşan bilgi depoları.	Kişiler arasındaki iletişim bağlarının daha kolay görüntülenebilir olması gözetime neden olmaktadır.	Siber protestolarla gözetim faaliyetlerinin farkında olduğu verilebilir.
(9) Tepki	İnternet kullanıcıları tarafından üretilen bilgi ve bilgi kümelerinin tekrar kullanıcılar tarafından yeniden üretilmesi (üretken tüketicilik)	İnternet kullanıcılarından elde edilen verilerin reklâm ve halkla ilişkiler şirketlerine satılarak sermaye gruplarının kişiselleştirilmiş reklâm faaliyetleri ile sermayenin yeniden üretilmesini sağlayan data gözetimi.	Kullanıcılar bilgilerinin şirketlere satılma ihtimalini göz önüne alarak refleksif gözetimle verilerini kontrol ederler.
(10) Etkileşim ve Toplum salık Modu	İnternet kullanıcıları zaman ve mekândan bağımsız olarak bir araya gelip ortak bilgi kanalları oluşturabilirler.	Fikir ve mülkiyet (patent) hakları yasaları dijital ortamda paylaşılan verilerin kontrol edilmelerinin talep ederek gözetime meşru zemin hazırlarlar.	Bireyler faaliyetlerini bir siyasal söylem üzerinden meşrulaştırmaya çalışabilirler: “Özel mülkiyet hırsızlıktır.”
(11) Bağlam	Bilginin anonimleşmesi.	Bilginin sayısallaştırma yöntemi kullanılarak gözetim faaliyetlerinin bulanıklaşması.	Kişiler şifreleme yöntemini kullanarak gözetime karşı direnç oluşturabilirler.
(12) Gerçeklik	Gerçek ve sanallık sınırlarının bulanıklaşması.	Gündelik hayatın sanallaşması gözetim faaliyetlerinin bu alana kaymasına neden olmuştur.	Verilerin bilinçli bir şekilde yanlış kodlanması ve dezenformasyon yayılarak gözetime karşı direnç oluşturma.
(13) Kimlik ve Duygular	İnternette benliğin inşası bireylere cazip bir ortam sunmaktadır.	İnternette bireyler kodlanarak gözetim faaliyetlerine açık hâle gelmiştir.	Bireyler sahte ve anonim kimlikler kullanarak gözetime karşı tepki oluşturabilirler. Fakat bu durum bireyleri anti-sosyal davranış bozukluğuna iterek hayattan soyutlanmalarına neden olabilir.
(14) Kullanılabilirlik	İnternetin gündelik hayatın her anına girmesi.	İnternetin gündelik hayatımıza girmesiyle birlikte ekonomik, politik, hukuki ve diğer açmazlar için gözetim hayatın her alanına yerleşmiştir.	İnternetin gündelik hayata girmesiyle birlikte, bireyler İnternet üzerinden politik okuma ve tartışma programları düzenleyerek gözetime karşı bilinç oluşturabilirler. Veyahut İnternet üzerinden örgütlenerek protestolar düzenleyebilirler. Fakat günümüzde İnternet polisleri faaliyetleri doğrultusunda hedeflerini bu yöne evrimleştirmişlerdir.

3. PANOPTİKON MERKEZLİ OLMAYAN GÖZETİM KURAMLARI

Gelişen iletişim ve enformasyon teknolojileriyle birlikte gözetim araştırmaları farklılaşmaya başlamıştır. Birçok kuramcı yaşadığımız dönemdeki gözetim anlayışını Foucault'un panoptikon metaforu ile anlayamayacağımızı belirterek gözetim araştırmalarını farklı disiplinlerle birleştirmişlerdir.

Genel hatlarıyla panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmalarının özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Foucault'nun panoptikon analizi günümüzde gözetimi açıklamada yetersiz kalmaktadır.
- Gözetim konusuna gözetim kuramcıları nesnel bir biçimde yaklaşmayarak toplumsal hayattaki gerçeklikleri çarpıtmışlardır.
- Günümüzde gözetim katılımcılık esasına dayalı olup kendisini rıza üzerinden meşrulaştırmaktadır.
- Gözetim birden çok anlama ve çok geniş bir anlam havuzuna sahiptir.
- Birçok panoptikon merkezli olmayan gözetim kuramcısı gözetimi teknik ilerlemeyle açıklamaya çalışmış ve ona her zaman negatif yaklaşılması gerektiğini belirtmişlerdir. Günümüzde gözetim teknolojik gelişmeler sayesinde eğlenceli bir hâl almıştır.
- Günümüzdeki gözetim anlayışı geçmişe oranla değişmiştir. Geçmişte sosyal tabakalaşmada gücü elinde bulunduran gözetleme faaliyetlerinde bulunurkeni günümüzde herkes gözetim teknolojilerine sahiptir.
- Panoptikon merkezli gözetim araştırmaları cinsiyet ve sömürü ilişkisini net bir şekilde açıklayamamıştır.
- Gözetim tekil değil çoğul bir süreç olarak anlaşılmalıdır.
- Gözetim hem kısıtlayıcı hem de mümkün kılıcıdır.

- Günümüzde bireyler teknolojiler içerisinde doğup büyüdüğü için teknolojileri içselleştirirler.

Stanley Cohen *In Visions of Social Control* (1987) isimli eserinde suçlar ve cezaların modern toplumlarda nasıl sınıflandırıldıkları üzerinde durmuştur. Cohen modern toplumların temelinde suç ve suçludan korkma olduğunu belirterek, bireylerin siyasal erklerden toplumsal hayat üzerinde sosyal kontrol sistemleri kurgulamak istediklerini vurgular. Cohen'e göre, sosyal kontrolü günlük hayatımızda nötr ve olumsuz olarak algılamamıza rağmen, siyasal gücü elimize geçirdiğimizde korktuklarımıza yönelik gözetim ve denetim mekanizmaları uygularız. Cohen'e göre her bireyin ideolojik hayali bu yöndedir. Cohen özellikle Marksist literatür ve pratiği inceleyerek modern dünyadaki gözetim ve denetim mekanizmalarını araştırmıştır. Ona göre gözetim toplumun istediği ruh, ötekini dışlamak istediğine dayalı uygulanan kolektif bir iktidar mekanizmasıdır.

Clive Norris and Gary Armstrong *Maksimum Gözetim Toplumu* isimli eserlerinde günümüz dünyasında terörizm ve çevresel riskler nedeniyle gözetlenmenin makul olduğunu belirtirler. Onlara göre günümüz dünyasında en hızlı küreselleşen olgu terörizmdir. Bu yüzden, tüm gözetim pratiklerine Foucaultcu panoptikon perspektifinden baktığımızda günümüzde gözetimin anlamını kavrayamayabiliriz. Sokaklarda ve caddelerde kurulan CCTV sistemlerini (Close Circuit TeleVision -Kapalı Devre Sistemleri) iktidarın gözü veyahut büyük biraderin gözleri olarak algılamak günümüz dünyasında gözetimin neden yapıldığını ve bireylerin neden bu duruma tepki vermediklerini anlayabilmemizi engellemektedir.

Panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmalarında çok önemli bir yere sahip olan Hille Koskela gözetim kavramını birden farklı alanda incelemeye çalışır. Koskela'ya (2003) göre, kentlerdeki gözetim mekanizmaları üzerine çalışan kuramcılar öznenin duygularına önem vermeyerek zihinlerindeki anlayışı meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Koskela'ya göre kentsel hayatta bireyler biçimsel farklılıklarla inşa edilen bir duyarlılığa sahiptirler ve bu yüzden dışarıdaki CCTV'lere tepki vermeyeceklerdir. Ona göre bireyler şu şekilde düşünmektedirler: CCTV'ler sürekli olarak sabit bir noktayı çektiği için önünden geçmezsem beni gözetleyemezler. Koskela'nın diğer bir vurgusu da, günümüzde bireylerin gözetim altında doğup büyüdüğü için gözetimi içselleştirdikleridir. Koskela gözetimin nasıl içselleştirildiğini alışveriş yerlerindeki, evlerdeki,

otobanlardaki, okullardaki, mobil teknolojilerdeki kameraları örnek vererek ifade eder (Koskela, 2000: 250).

Koskela'nın gözetim araştırmalarında üzerinde durduğu diğer bir nokta gözetimin cinsiyetçiliğidir. Koskela cinsiyet konusunun gözetim araştırmalarında ihmal edildiğini veya hiç çalışılmadığını belirterek cinsiyetin gözetimin en hassas noktası olduğunu iddia eder. Ona göre, CCTV teknolojilerdeki kameralar cinsiyetin yeniden üretilmesini sağlarken, evlerde kullanılan webcam cinsiyet eşitsizliğini toplumsal hayatta demokratik yaşam seviyelerine indirger.

Kameralı gözetim, esasen biçimsel olduğu kadar ideolojik olarak da maskülen ve militarize eğilimlerin ağır bastığı bariz bir cinsiyetçi yapılanma göstermektedir. Bu yapılanmada bir tür abartılı görünürlüğün taşıyıcısı olan kadınlar açasından kameralı gözetim, şu koşullarda, kent tecrübesini karakterize eden defansif tutumun kökleşmesine katkıda bulunacak olan bir güvensizliğin üretilmesine ve derinleşmesine hizmet edecektir (Koskela, 2003: 216).

Koskela'ya göre bazı gözetim sistemleri bireye güvence verirken, bazı gözetim sistemlerinin birey üzerinde olumsuz etkileri vardır. Koskela (2006) günümüzde iletişim teknolojileri sayesinde artık hepimizin gözetimin katılımcı üyeleri olduğumuzu öne sürer. Bu etkin gözetim sistemleri bazen bizleri tahakküm altına alırken bazen de toplumsal hayata katılmamızı sağlar. Koskela webcamler aracılığıyla kadınların toplumsal hayata katıldıklarını, ataerkil sisteme webcamler yoluyla direndiklerini belirtir. Bu yüzden kameralar özneleri güçlendirici özelliklere sahiptir (Koskela, 2006: 172). Koskela'ya göre (2002) gözetim altında olmak (başka şeylerin yanı sıra) kişisel bir deneyimdir. Kosela'ya göre bu durum kişide çeşitli duygular uyandırabilir: kızgınlık, mahcubiyet, suçluluk, utanç, korku, ancak aynı zamanda güven ve güvende olma hissi. Bu yüzden, gözetimin içinde gözetimin kararsız doğası yatar; güvende olma hissini arttırabilir, ancak aynı zamanda güvensizlik duygusunu şiddetlendirir.

Koskela, ayrıca, toplumsal hayatta cinsel tacizin yok edilmesinde kameralı sistemlerin faydalı olamayacağını düşünür. Ana-akım kameralı gözetim savunucularına göre, kameralı gözetim sistemi (örneğin Mobesse'lar) sayesinde kadınlar gecenin geç saatlerinde özgürce dolaşabilmektedir. Onlara göre kameralı gözetim kadını daha özgür kılmıştır. Koselaya göre kameralı gözetim kısmen

fiziksel tacizleri ortaya çıkarsa da, sözlü taciz olaylarında aynısı mümkün olmayacaktır.

Doğrusu bir diğer mesele de şudur; gözetim ille de diğer taciz yollarını ortadan kaldırmaz, aksine yeni muhtemel taciz ihtimalleri yaratır. Görsel gözetim özellikle şu üç noktada cinsel taciz ile problemlili bir ilişki içerisindedir: (1) Cinsel tacizi durdurmak için görsel gözetim tespit ve müdahale etmekte aciz kalabilir. (2) Gözetimin kendisi duygusal olarak tacizin bir şekli olarak algılanabilir. (3) Güvenlik kamerası verilerinin kötüye kullanıldığı ortaya çıkan davaların neredeyse hepsi cinsiyet ve cinsellik ile ilgilidir. Video gözetimi görme duyusuna aşırı odaklandığı için daha hassas yorumlama gerektiren durumlarda yetersiz kalır. Kamera operatörleri gözle açıkça görülebilen önemsiz ikinci derece suçları tanımlayabilirken, daha karışık bir durum olan “sözlü” cinsel tacizi genellikle tespit edemezler (Koskela, 2012: 50).

Koskela (2012) günümüzde artan intikam pornoları ve cinsiyetçilik taşıyan gizli pornolar günlük yaşantımızın bir parçası olmasına rağmen, gözetim araştırmalarının cinsiyet konusunu ele almamasını yadırgayarak, gözetimin eril bir anlam taşıdığını belirtir.

Kevin Haggerty ve Richard Ericson (2000), Deleuze ve Guattari'nin felsefi mirasından hareketle gözetimin artık parçalı bir durumda olduğunu belirtir. Onlara göre günümüzde gözetim gelişen teknolojiler sayesinde tek elden değil birden çok koldan yapılmaktadır. Haggerty ve Ericson'a göre, bir zamanlar gizli olduğunu düşündüğümüz sistemlerin günümüzde yakınlaştığını görmekteyiz ve ‘gözetim toplumundan’ ziyade bir tür ‘gözetim topluluğundan’ bahsedebiliriz.

Gözetim topluluğu gövdesel bir yapıdadır ve halka açık ve özel alanlardan oluşan çeşitli veritabanları arasındaki bağlantıları ve veri çiftlemesini yapar. Böylece toplulukların ve gövdesel yapıların bir arada olması birkaç durumu gerçekleştirir. Öncelikle gözetimin merkezinde insan bedenini ele geçirme çabaları vardır. Bu teknolojiler beden hareketlerini çeşitli alanlarda ve bu alanların farklı bölgelerinde izlemeyi sağlar. Bedenin bilginin ikili hanelerinde tekrar yapılandırılması ve makinelerle birleşimi yoluyla oluşan insan ve makine birleşimi yapı insan vücudunu normal

algıladığımızdan daha farklı algılamamızı sağlar (Haggerty ve Ericson, 2000: 550-562).

Onlara göre (2000), Foucault'un vücuda panoptik bir şekilde yaklaşmasının aksine, beden bir bütün varlık hâlinde değil, bilginin gizli parçalarının birikimi hâlinde ele geçirilir. Yani beden, hedef alınan tüketicinin, işçinin, hastanın, vatandaşın ve topluluğun içeriğine bağlı olarak yeniden oluşturulur. Gözetimin panoptik şeklinin disiplin edici doğasının aksine, yeni gözetim teknolojilerinin bireyin elektronik ortamdaki gözetim sistemlerinde bedeni üzerinde cezalandırıcı bir özelliği yoktur.

Simone Browne (2015) *Karanlık Meseleler: Siyahlığın Gözetimi Üzerine* adlı kitabında gözetimin etnisiteyle ve kimlikle ilişkisine dikkat çeker. Browne 18. yüzyıldan itibaren siyah tenlilerin nasıl gözetim ve denetim altında tutulduklarını sistematik olarak araştırır. Ona göre gözetim teknolojileri siyah ve beyaz etnik grupları aynı oranda etkilememektedir. Çağdaş dünyanın temel gözetim teknolojilerinde bile gözetimin ırkçılığı yeniden-üretilmektedir. Browne'ye göre, sokak ve caddeleri koruduğu iddia edilen MOBESSE kameraları caddede bir grup siyah tenli gördükleri anda hedefini bu doğrultuya çevirmektedir. Veya çok açık giyinen birisini gördüğünde radikal görüş potansiyeli olması dolayısıyla, kameralı sistemler dikkatini buraya kaydırmaktadır. Browne aynı gözetim mantığının beyaza ya da muhafazakâr giyimli bir kadına yönelik olmadığını belirtir.

Mason (2000) çalışma hayatında gözetimin çalışanlar üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ona göre çalışanların çoğu işletmelerinde gözetim ve mekanizmalarını savunmaktadır. Çalışanlar işletmelerinde gözetim sistemlerinin etkin olmasıyla atama kriterlerinin liyakata dayalı olacağına inanmaktadır. Ayrıca, çalışanlar gözetim sistemlerinin varlığı sayesinde işyerindeki hırsızlık gibi durumlarda kendilerinin suçlanmayacağına inanmaktadırlar (Mason, 2000: 10-17).

Alder'e (2008) göre gözetim teknolojilerinin işyerlerinde kullanılmasıyla

- çalışanların organizel destekleri artmış,
- kurumlarına daha bağlı çalışmışlar,
- atama kriterlerinin daha âdil olacağı inancını taşımaya başlamışlar,

- yöneticilere güvenleri artmış,
- arkadaşlarının daha iyi kişilerden seçildiğini,
- iş süreçlerinin daha âdil yönetildiği ve paylaşıldığını düşünmeye başlamışlar,
- işçilerin işten kaytarmaları azalmıştır (Alder, 2008: 480-490).

Wurakami Wood (2007) ise Foucault'nun panoptikonla ilişkili yazdıkları az olmasına rağmen, günümüzde gözetim araştırmalarının panoptikon merkezli olmasını eleştirir. Wood'a göre, bu tür gözetim araştırmaları gözetim araştırmalarından ziyade Foucault'nun panoptikon analizidir. Ona göre, bu tür çalışmaları gözetim araştırmaları olarak adlandırmak yerine, paranoyak veya teritoryal gözetim araştırmaları olarak adlandırmak daha isabetli olacaktır.

William Bogard (1996) ise gözetim araştırmalarını Foucault'nun panoptikon metaforu yerine Baudrillard'ın simülasyon kuramı üzerinden analiz eder. Ona göre, gerçeklik ve sanal arasındaki sınır günümüzde giderek kaybolmaktadır, kimin gözetim altında tutulduğu kimin gözetleyen olduğu belirsizdir.

Panoptikon merkezli gözetim kuramcılarının sıklıkla eleştirdiği Anders Albrechtslund (2008) ise gözetim araştırmalarına ilginç bir bakış açısı getirir: Gözetleyerek Eğlenmek. Ona göre, insanlar yalnız kalmamak için sosyal ağları kullanmakta, başkalarını gözetleyerek hem eğlenmekte hem de diğer insanlarla iletişim kurmaktadır. Albrechtslund'un katılımcılığa vurgusu gözetim araştırmalarına farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Albrechtslund gözetimde panoptikon ve kontrol unsurlarını reddetmeyerek, bireylerin değişen gözetim anlayışlarını açıklamaya çalışır. Anders Albrechtslund 2008 yılında yayınladığı "Katılnalı Gözlem Olarak Online Toplumsal Network" başlıklı makalesinde, sosyal medya aracılığıyla gözetimin daha '*sosyal*', '*eğlenceli*' ve '*katılımcı*' hâle geldiğini öne sürer. İnternet ve sosyal medyada bireyler gönüllü olarak kendileri hakkında bilgi, fotoğraf, görüntü paylaşmakta, bu sayede hem kendilerinin hem de arkadaşları ya da takipçilerinin dijital kimliğinin oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca bu iletişim aracı bireylerin diğer bireylerle gönüllü olarak ilgilenmesini, gözetleme yoluyla onlar

hakkında bilgi toplamasını ve bu bilgileri diğer arkadaşlarıyla paylaşmasını mümkün kılmaktadır. Dolayısıyla, bu iletişim aracının gönüllü katılımcılık esasına dayalı olduğunu, Internet ve sosyal medya kullanıcılarının da gözetimin gönüllü bir katılımcı unsuru olduklarını söylemek mümkündür (Albrechtslund, 2008).

Anders Albrechtslund, ayrıca, sanal dünyayı büyük bir limana, Interneti sızdıran bir tankere benzetir.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: “bir kişinin iş detaylarının Internette aranması sonucu, o kişinin sadece profesyonel bilgilerine ulaşılmaz, aynı zamanda özel yaşamı hakkındaki bilgilere de ulaşılmaktadır”. Farklı sektörler aracılığıyla (okul, alışveriş, ticaret, spor kulübü vb.) toplanan bilgiler, bilgisayar teknolojileri ve Internet aracılığıyla sürekli olarak sızmaktadır (Albrechtslund, 2008: 8).

Bu doğrultuda, akışkanlığın etkili olduğu günümüz toplumlarında bireylerin bir tanker misali kendileri hakkında sürekli bilgi sızdırdıkları söylenebilir. Sosyal medya ve Internet ise sızdırma faaliyetinin gerçekleştirildiği bir ortam konumundadır. Dolayısıyla, Anders Albrechtslund’a göre günümüzde özel alan ve kamusal alan iç içe geçmeye başlamıştır.

Ayşe Ceyhan (2012) günümüzde biyo-politikanın artık devletin tekelinde olmadığı özel şirketlerin tüketici faaliyetlerini şekillendirmek için bireylerden çeşitli yollarla veriler topladıklarını belirtir. Ona göre artık günümüzde bir melez biyo-politik yönetim anlayışı vardır. Hem devlet nüfusun yönetimi için bireylerden veri toplamaktadır, hem de şirketlerin veri topladığı melez yapıları bir biyo-iktidar vardır (Ceyhan, 2012: 44).

3.1. SİNOPTİKON GÖZETİM

Thomas Mathiesen 1997 yılında yazdığı *The Viewer Society* başlıklı kitabının içerisinde yer alan *Michel Foucault's Panopticon Revisited* isimli makalesi ile gözetim çalışmalarına sinoptikon gözetim kavramını kazandırmıştır. Mathiesen gözetim çalışmalarında Foucault'nun yerinin yadsınamayacağını belirtir. Fakat enformasyon ve kitle iletişim çalışmalarındaki gelişmelerle birlikte günümüzde gözetim olgusunun panoptikon metaforu ile açıklanamayacağını da vurgular. Buna göre panoptikon, azınlığın çoğunluğu gözetlemesi anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Mathiesen'e göre çoğunluk; azınlık tarafından her an izlendiğini

düşündüğü için gündelik hayatlarındaki davranışlarını gözden geçirerek kendilerini disipline etmekteydi. Fakat bu eski iktidar rejimlerinin uygulamış olduğu bir disiplin mekanizmasıydı (Mathiesen, 1997: 212). Foucault yaşadığı dönemin koşullarını göz önüne almayarak geçmiş dönem iktidar pratikleri üzerinden gözetim olgusunu inşa etmeye çalışmıştır. Mathiesen'e göre Foucault panoptikon kavramını ele alırken döneminin en yaygın kitle iletişim aracı olan televizyonu ve onun arka planındaki felsefeyi göz ardı etmiştir. Mathiesen'in deyişiyle Foucault '*milyonlarca insanı bir araya getirme özelliği olan ve hepsinin aynı anda yaratılan bir azınlığa hayranca bakışın nasıl inşa olduğunu*' incelemeye değer bulmamıştır (Mathiesen, 1997: 215). Mathiesen'e göre iktidar sadece beden kontrolünü istemez aynı zamanda zihnimizin de kontrolünü ister (Mathiesen, 1997: 215).

Mathiesen panoptikonun devamı olarak nitelendirdiği sinoptikon gözetimi kavramlaştırmıştır. Bunu yaparken de Yunanca aynı anda, eş zamanlı, hep birlikte anlamlarına göre 'SYN' ve izlemek anlamına gelen 'OPTIC' kelimelerini birleştirerek sinoptikon kelimesini türetmiştir (Mathiesen, 1997: 6). Mathiesen'e göre panoptikon 'dış'a ve 'görünürlüğe' vurgu yaparak disiplin altına almada pratik ve teknik bir modeldir. Sinoptikon ise iktidarın bireyin zihinsel ve tahayyül gücünü denetim altına alarak oto kontrol yöntemiyle gündelik hayatı inşa etmesidir. Dolayısıyla Mathiesen gözetlemeyi gösteri üzerinden açıklamaktadır.

Mathiesen, Foucault'nun panoptikon vasıtasıyla özneli normalleştirme fonksiyonunun artık makinelerin içerisinde olduğunu belirtmektedir. Televizyon artık nerede nasıl düşünmemiz gerektiği, hangi olaya nasıl tepki vermemiz gerektiği, neyi nasıl anlamamız gerektiğini bizlere göstererek inşa etmektedir. Biri Bizi Gözetliyor, Bugün Ne Pişirsem, Bugün Ne Giysem gibi programlarla çoğunluk, azınlığı izleyip sosyal davranışlarını öne göre inşa etmektedir. Bu süreç azınlığa duyulan sevgi ve hayranlığın inşa süreçlerini kapsamaktadır (Mathiesen, 2004: 100).

Her ne kadar Mathiesen sinoptikon gözetimi panoptikonun devamı olarak görse de sinoptikon ile panoptikonun ortaya çıkışlarında tarihsel süreç içerisinde paralellik olduğunu savunmaktadır. Mathiesen'e göre kitle iletişim araçlarının ortaya çıkış tarihleri ile panoptikonun yayılması arasında bir paralellik bulunmaktadır. Mathiesen bu süreci dört ayrı kategoride değerlendirmektedir:

1. 18. yüzyıl ilk hapishanelerin ve gazetelerin ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde New York Times, Benjamin Day gibi gazeteler ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan buharlı tren makineleri gazetelerin çevreye gönderilmesinde önemli bir fonksiyona sahipti. Bunun sonucunda merkez ile çevre arasında iletişim hızı yükseldiği gibi gazetelerin tirajları 3000'den 30000'e yükselmiştir. Bununla birlikte bireylerin dünya görüşlerinin oluşumunda da etkilere sahip olmuştur (Mathiesen, 1997: 220).
2. Sinema sektörünün ortaya çıktığı dönemdir. İlk olarak sessiz sinema ile başlayan sesli siyah beyaz ve renkli sinema dönemiyle binlerce insanı aynı mekânda toplanıp çoğunluğun azınlığın seyretmesi süreci idi. Bununla birlikte sinoptisizm oluşmaya başlamıştır. Sinema sektörünün ortaya çıkışı açık bir şekilde panoptikonun dönüşüme uğradığının göstergesidir (Mathiesen, 1997: 220).
3. Radyoların ortaya çıkması. Çoğunluğun azınlığın sesini duyarak onların mesajlarını ilk olarak duyduğu iletişim teknolojisidir.
4. Televizyonun ortaya çıkması. Mathiesen'e göre televizyon radyonun özelliklerini içerisinde barındırmış olsa da 1945'li yıllardan sonra medya sektöründeki dönüşümler ile birlikte televizyonun tüm dünyaya yayılmaya çalışıldığını belirtir (Mathiesen, 1997:221)..

Mathiesen'e göre televizyonun ortaya çıkışı görselliğin ön plana çıkışının tarihidir. Televizyon bireylerde birçok dönüşüme sebep olmuştur. Bireylerin birçok alışkanlığı dönüşüme uğrayarak yeni dönemin zihniyet kodlarına göre yeniden oluşturulmuştur. Foucault'nun hapishanelerin ortaya çıkışında belirttiği gibi halka açık cezalandırma yerine televizyon aracılığıyla bireyler ne yaparsa suç işleyeceği kapsamlı söylemi televizyon aracılığıyla verilmektedir.

Bunun yanında Mathiesen panoptikon ile sinoptikon arasındaki benzerlikleri şu şekilde sıralamaktadır:

1. Panoptikon da Sinoptikon da 1800'lü yıllarda ortaya çıkmış ve günümüze kadar gelişerek gelmiştir.

2. Her ikisi de antik dönemlerden beri gücün potansiyel aracı olarak sunulmuştur. Toplumsal mutabakat ve vergi kayıtları Panoptikon'un ilk işaretiyken, güçlüler tarafından düzenlenen gösteri ve şöenler Sinoptikon'un ilk işaretleridir.

3. Her ikisi de teknolojik olarak 20. yüzyılda iyileştirilmiş ve kuvvetlendirilmiştir.

4. Her iki sistem de çok yakından ve derinlemesine birbirleriyle etkileşimde bulunmuş, hatta belki de birbiriyle kaynaşmıştır. Burada Mathiesen erken dönem hapishanesini örnek olarak gösterir. Bu mabetlerde simülasyon olarak Panoptikon ve Sinoptikon birlikte işler. Örneğin bu mabetlerde panoptik mantıktaki gibi rahip bütün mahkûmları görürken, mahkûmlar da sinoptik mantıktaki gibi sadece rahibi görür (Mathiesen, 1997: 219-223).

Thomas Mathiesen, 2004 yılında yayımladığı *Silently Silenced: Essays on the Creation of Acquiescence in Modern Society* kitabındaki *Panopticon and Synopticon as Silencing Systems* bölümünde geliştirdiği sinoptikon yaklaşımında bazı noktaları düzeltmiştir (Eşitti, 2013: 83). Mathiesen, Panoptikon ile sinoptikonun birbirinden ayırık iki sistem olmadığını, birbirlerini besleyen iki sistem olduğunu belirtmektedir. Her ikisinin de bireyin zihinsel ve bedensel ıslahında bulunduğunu belirtmektedir (Mathiesen, 2004: 100).

Mathiesen televizyonun, aynı özelliklere sahip olarak yaratılan azınlıkların izlenmesini sağlayarak sosyal davranışların nasıl olması gerektiğini inşa ettiğini belirtir. Mathiesen, yapmış olduğu görsellik ve gösteri vurgusu ile mikro iktidar mekanizmalarını önemsizleştirmedeğini savunarak bilakis mikro iktidarın ne kadar derinleştiğini belirtmektedir.

Ben bunun doğru olduğunu düşünmüyorum. Fakat bu durum Foucault'nun mikro-iktidar anlayışının önemsiz olduğu anlamına gelmez. İki bakış açısı da, mikro-iktidar bakış açısı da, aktörlerin iktidarı bakış açısı da (çağdaş gözetimin anlaşılması bakımından) gereklidir (Mathiesen, 1997:226).

Mathiesen'in failin iktidarı olarak tanımladığı bu süreçte medyanın kanaat önderleri ve imajlar yarattığını belirtmektedir. Ona göre onlar sadece televizyon

gösteri seti değil bireyleri izlerken etkileyen ve kendilerine hayran bırakan kişilerdir.

Onları (medya kişiliklerini), sadece gösteri seti olarak görmek onları ciddiye almamaktır. Onlar, birçok medya araştırmasında ortaya konulduğu gibi, aktif olarak bilgiyi filtreler ve şekillendirir, haber üretir, gündem oluşturur veya bir konunun gündem olmasından kaçınırlar (Mathiesen, 1997: 226).

Mathiesen'e göre sosyal yaşamımızda neyi konuşup konuşmayacağımız medyanın gündem kurması dolayısıyla medya tarafından belirlenmektedir. Thomas Mathiesen, Sinoptikon yaklaşımını ortaya attığı 1997'de yazdığı *The Viewer Society* başlıklı makalesinde, bir iletişim aracı olarak interneti de ele alarak, internetin televizyonun aksine bireylere seçme şansı tanıdığını belirtmiştir. Fakat 2012 yılında Cristhan Fuchs'un derlediği *Internet and Surveillance* kitabına yazmış olduğu önsözde bu fikrinden vazgeçerek internetin de sinoptikon gözetime dahil olduğunu belirtmiştir.

Thomas Mathiesen bize sinoptikon kuramı ile medyanın simgesel şiddeti ve iletişim teknolojileri-iktidar arasındaki ilişkiyi gözler önüne sermiştir. Dolayısıyla ilk olarak medyanın gelişimini, medyanın gündem kurma, sessizleştirme özellikleri ve medyanın simgesel şiddeti üzerinde durmalıyız.

John Thompson (2013) kitle iletişim gelişim sürecini 15. yüzyıldan itibaren başlatmaktadır. Thompson, Londralı bir tüccar olan Caxton'un bir matbaa kurduğunu burada çeviri ağırlıklı kitapların basımını başlattığını belirtir. İlk matbaaların kurulması ile kitap yayıncılığının başlaması medya sektörünün oluşumuna neden olmuştur. Onsekinci yüzyıldan itibaren Londra'da haftanın birkaç günü çıkan gazetelerle kitle iletişim araçlarının toplumla olan ilişkisi daha ileri bir seviyeye taşınmıştır. Onsekizci ve ondokuzcu yüzyılda gazetecilik sektörünün büyümesi ile basın yayım alanında tekelleşmeler meydana gelmiştir. Bu durum gazeteciliğin güçlenmesi ile gazetecilik faaliyetlerini ulusötesi bir pozisyona itmiştir. Bu dönem ile birlikte gazetecilikte çeviri büroları ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen televizyon sektörü ve kitle iletişim araçları gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Televizyonun ortaya çıkışı ile beraber Mathiesen'in belirttiği gibi sinoptikon gözetim evresine geçilmiştir. Televizyon ile birlikte bireyler, iktidarların onlara aktarmak istedikleri

bilgi örüntüleri hakkında detaylı bilgi sahip olmuşlardır. Bu durum bireylerin her an iktidar görüntüsü altında yaşamalarını sağlamış, özgür bilince ulaşmalarını ise engellemiştir. Diğer bir ifade ile televizyonla birlikte bireyler ‘bilme’ kabiliyetini kaybetmiştir (Ranciere, 2010: 10). Kihm’in (2004) ifadesiyle sinoptikon toplum ile birlikte gözetim ve denetim faaliyetleri; kişinin bilincini ve bedenini sürekli kontrol altına tutarak yeni bir disiplin rejiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer bir ifade ile sinoptikon gözetimde önemli bir işlev sahibi olan televizyon iktidarla birey arasında gözetlenme konusunda bir arabuluculuk görevi üstlenmiştir (Bourdieu, 2000: 26). Bu durum iktidarın televizyon ile birlikte kullanmış olduğu farklı bir şiddet biçimi olan simgesel şiddet kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bourdieu televizyon ve simgesel şiddet arasındaki bağlantıyı incelemiştir. Özsöz’e göre simgesel şiddet bireyleri kısıtlayan, sınırlarını belirleyen ve onları çeşitli kategorilere ayırma işlevine sahip olan bir şiddet türüdür (Özsöz, 2014: 290). Şiddetin görünmeyen yüzü olarak adlandırılan simgesel şiddet sosyal tabakalaşmada hiyerarşilere göndermede bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile bir egemenlik altında yaşayan bireyin habitusunun simgesel şiddet yoluyla oluşturulup yeniden üretilme sürecidir. Bireyin egemenlik altında yaşayarak, egemenlik ilişkisini yeniden üreterek buna uygun davranışlarda bulunması süreci, simgesel şiddetin sosyal yaşamdaki görünümünü oluşturmaktadır (Özsöz, 2014: 293). Dolayısıyla habitusun oluşum süreçleri, simgesel şiddetin oluşum süreçlerinde rıza kavramını ön plana çıkarmaktadır. Bourdieu *Ayrım* adlı eserinde habitusu sınıf koşulunun ve bunun gerektirdiği koşullandırmanın özümsemiş biçimi olarak tanımlamıştır (Bourdieu, 1984; 2000: 101).

Pratikle ilgilenen kimse dünyayı tanır fakat bilgili bir bilincin dışsallığının ilişkisinde, oluşturulmamış bir bilgiyle dünyayı tanır. O, uzaklığı somutlaştırmadan bir anlamda bunu çok iyi bilir, sorgulamadan kabul eder çünkü bu bilginin içinde hapsolmuştur, buna bağlıdır ve bunu üzerine giydiği kıyafet gibi taşır. Dünyada evindeymiş gibi hisseder çünkü dünya da habitus biçiminde onun içindedir ve bu gereklilik sevgisinin bir biçimini ima eden gereklilikten oluşmuş bir erdemdir (Bourdieu, 2000: 142-143).

Dolayısıyla Bourdieu simgesel şiddetin, rıza üzerinden kendisini üreterek iktidarın kendisini gizlemesine neden olduğunu belirtir. Bourdieu'ye göre iktidar simgesel şiddet gücünü kullanarak kendisini gizlemektedir.

Simgesel şiddet kullanmayı sağlayan her iktidar, yani gücünün yakında yatan iktidar ilişkilerini gizleyerek anlam dayatabilen ve bu anlamları meşru gösterebilen her iktidar, bu ilişkilere kendi özgül simgesel gücünü de ekler (Bourdieu ve Passeron 1977: 4; Akt. Swartz, 2011: 130).

Bourdieu, televizyondaki simgesel şiddetin, ilişkiler ağında zımnî bir halde bulunduğunu belirtmektedir.

Simgesel şiddet, ona maruz kalanların ve aynı zamanda da, çoğu kez, onu uygulayanların sessiz suç ortaklığıyla ve her iki tarafın da onu uyguladıkları ya da ona maruz kaldıklarının bilincinde olmadıkları ölçüde uygulanan bir şiddettir. Bütün bilimler gibi sosyolojinin işlevi de gizli şeyleri açığa çıkarmaktır; bunu yaparken, toplumsal münasebetlerde ve özellikle de medyatik iletişim münasebetlerinde kendini gösteren simgesel şiddetin önemsiz gibi gösterilmesine katkıda bulunabilir (Bourdieu, 2000: 21-22).

Bourdieu medyanın bir güç ilişkileri etrafında şekillendiğini her zaman doğru olanı göstermeyeceğini belirtmektedir.

Medya sorumlularının sahip oldukları ve bu medyalar konusunda yansıttıkları imgeyle, eylemlerinin ve etkilerinin gerçeği arasındaki uyumsuzluk çok büyük. Medya, bütün içinde, izleyicilerin kuşkusuz birinci olarak en depolitize kesimlerini, erkeklerden çok kadınları, daha bilgililerden çok daha az bilgilileri, varlıklılardan çok yoksulları etkileyen bir depolitizasyon etkenidir... Televizyon (gazetelerden çok daha fazla), gittikçe daha fazla, dünyanın depolitize, mikroptan arındırılmış, renksiz bir görünüşünü öneriyor, gazetecileri de giderek kendi demagojisine ve terimsel baskılarına boyun eğme eğilimine çekiyor (Bourdieu, 2002: 66-67).

Yukarıda Bourdieu'nün sözünde belirtildiği gibi medya gündem kurma özelliğine sahiptir. Donald L. Shaw ve Maxwell E. McCombs, yaptıkları araştırma sonucunda, medyada ağırlıklı olarak yer alan konular ile istatistiklere yansıyan

gerçek gelişmeler ve halkın politikacıların acil görevleri arasında gördüğü konuların belirli bir zaman diliminde karşılaştırılması sonucu, medyanın genellikle hep daha önde olduğu belirtmektedirler (Yüksel, 2011: 24). Medya bazı konuları öne çıkararak bazılarını ise göz ardı ederek kamuoyu üzerinde baskı unsuru oluşturmaktadır. Bernard Cohen ise, “gündem düzenleme” kavramını ortaya atmıştır. Cohen medyanın, ne düşünüleceğini örgütleyip örgütleyememesinin pek önemli olmadığını, asıl “ne hakkında” düşünüleceğine medyanın karar verdiğini ve en önemlisinin de bu olduğunu savunmuştur (Yüksel, 2011: 24). Ralph Miliband (1968) *Kapitalist Toplumda Devlet* adlı eserinde iktidarların kitle iletişim araçlarını kullanarak toplumu zihinsel olarak kontrol altına aldıklarını, kitle iletişim araçlarının egemen sınıfın hassasiyetlerini topluma aşılıyarak bireylerin sosyal düşüncelerinin oluşumunu etkilediğini belirtmektedir.

Medyanın bir suskunluk sarmalı yarattığını belirten Noelle-Neumann medyada gündem oluşturmada gücün ne derece önemli olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

Medya tek yönlü, dolaylı, kamusal iletişimdir ve insanın en doğal iletişim biçimi olan “konuşma”ya üç yönden tezat oluşturur. Bireyin kendisini medya karşısında aciz hissetmesinin nedeni budur. Kamuoyu araştırmalarında, günümüz toplumunda kimin en fazla güce sahip olduğu sorusuna verilen yanıtlarda ilk sırayı medya almaktadır (Neuman, 1998: 181).

Neumann ‘suskunluk sarmalı’ kuramında kişisel düşüncenin başkalarının ne düşündüğüne bağlı olduğunu ele alan temel sosyopsikolojik düşünceden yararlanmaktadır (Neuman, 1998: 107) Bu sosyopsikolojik düşünceye göre, toplum ortak uzlaşmanın dışına çıkan bireyleri dışlamakla tehdit ederken; bireyler de genellikle bilinçsiz ve muhtemelen genetik bir dışlanma korkusu taşımaktadırlar. Bu dışlanma korkusu nedeniyle bireyler, çevrelerinde onaylanan ve kınanan düşünce ve davranışları öğrenmek amacıyla, sürekli olarak insanları ve olayları gözlemlemektedirler (Neuman, 1998: 50).

Neumann suskunluk sarmalının beş farklı süreçten oluştuğunu belirtir;

- 1- Toplum, genel uzlaşmanın dışına çıkan bireyleri dışlamakla tehdit eder.
- 2- Bireyler, sürekli dışlanma korkusu içindedirler.

3- Bireyler, dışlanma korkusundan ötürü sürekli kanaat ortamlarını gözlemleyip, değerlendirmeye çalışırlar.

4- Bu gözlemler sonucu edindiği izlenimler, bireyin, toplum içindeki davranışlarını, özellikle de görüşlerini ifade etme ya da saklama (konuşma ya da susma) konusunda etkiler.

5- Beşinci varsayım bu dört varsayımı birleştirir ve buradan kamuoyunun oluşumu, korunması ve değişimi ile ilgili çıkarımlarda bulunur.

Bunun sonucunda medya aracılığıyla seçkinlerin üretimi yeniden üretilir.

edyada bu süzgeçlerin işlemleriyle ortaya çıkan seçkinler egemenliği ve muhalif düşüncelerin önemsizleştirilmesi süreci öylesine doğal bir şekilde işler ki medya haberlerini düzenleyen ve genellikle iyi niyetli olan kişiler, haberleri ‘nesnel bir şekilde’, profesyonel haber ölçütlerini temel alarak seçip yorumladıklarına kendilerini de inandırırılar (Chomsky ve Herman, 1998: 22-23).

Burada seçkinlerin kendilerine has gündem kurma becerileri ile sosyal yaşamda rızaya dayalı olan bir hegemonya kurmalarına neden olmuştur. Buradaki hegemonya süreci medya aracılığıyla bireylere aktarılarak sosyal yaşam üzerinde bir tahakküm kurmalarına neden olmuştur.

Hegemonya toplumsal düzen ve o toplumsal düzenin gidebileceği belli yönler için rıza kazanmayı gerektirir. Rıza kazanmak bir dereceye kadar kültürel bir savaş (yalnızca kültürel bir savaş olmasa da) olduğundan seçim siyaseti, medya, yardım kuruluşları, tüketici grupları, okullar, üniversiteler ve dini gruplar bir dizi toplumsal kurum bu savaşa sahne olur. Ancak, düşünce ve değerlerin ağırlığının yapısal olarak tahakküm ilişkilerine yönelik kılınması toplumsal düzenin kendini tekrar üretmesinin tek nedeni değildir. Rızanın içinde çok geniş bir yelpaze olabilir ve yekpare, çelişkisiz bir konsensüsle karıştırılmamalıdır. Toplumsal bir düzenin ateşli bir inanç kadar pragmatik olarak kabullenilmesi de toplumsal değişim karşısında güçlü bir engel olabilir. Alternatif düzenlere dair akla yatkın düşüncelerin yokluğu da etkenlerden biridir (Wayne, 2009: 222).

Stuart Hall, medya metinlerinin şeffaf anlam taşıyıcıları olarak görülmesini eleştirerek, dil dahil her aracın inşa edici potansiyeli üzerinde durmuştur (Korkmaz ve Erdoğan, 2010: 381). Hall, egemen ideolojinin medya söylemlerine sistematik bir biçimde nasıl nüfuz ve sirayet ettiklerini açıklarken kodlama/kodaçımı kavramlarını kullanmıştır. Kodlama/Kodaçımı modeli ile Hall, medya metinlerinde ve söylemde, anlamın üretilmesinin ya da yeniden üretilmesinin temel tasarımını yapmıştır. Hall medyanın söylem pratiği üzerinden sosyal yaşam üzerinde uygulanan hegemonyayı analiz etmeye çalışmıştır. Hall'a göre egemen sınıf yalnızca egemenliğini kabul ettirmekle kalmayıp aynı zamanda yönettiği kitlenin onayını da almak zorundadır (Hall, 1999: 99). Hall'a göre ekonomik ve siyasal elitler medya aracılığıyla sosyal yaşam üzerinde ideolojik tahakküm kurmaktadır. Medyanın bunu gerçekleştirmesi; dilsel, görsel ve retorik mekanizmalar, ideolojik ve mesleki kodlar aracılığıyla olmaktadır (Hall, 2003).

Günümüzde gelişen enformasyon ve iletişim teknolojileri; hayatımızın her alanına giren sosyal medya aracılığıyla sinoptikon gözetim pratiklerini değişikliğe uğratmıştır.

3.1.1. Yatay Gözetim, İzleyici Emeği ve Sosya Medyada Gözetim

İnternetin hayatımıza girmesiyle birlikte ortaya çıkan sosyal medya, sinoptikon gözetimin etkisinin gündelik hayatımızda daha fazla hissedilmesini sağlamıştır.

Sosyal medya, Latince, 'insan, dost, arkadaş' anlamına gelen 'socius' kelimesi ile İngilizce 'social' ve 'iletişim ortam ve araçları' anlamına gelen Latince 'mediis' kelimesinin karşılığı olan 'medium' sözcüklerinden oluşmaktadır. Boyd sosyal medyayı 'bir çatı kavram' olarak nitelendirmiş ve "ağ teknolojilerini kullanma yoluyla insanların ötekilerle etkileşimine imkân sağlayan, araç, hizmet ve uygulamaların bütünü" biçiminde tanımlamıştır (Boyd, 2007: 92). Mayfield sosyal medyanın karakteristik özelliklerini şöyle sıralar (Mayfield, 2010: 8):

- ✓ Katılımcılık
- ✓ Şeffaflık
- ✓ Konuşma
- ✓ Toplumsal Paylaşım

✓ Kullanılabilirlik

Günlük hayatımızın bir parçası hâline gelen sosyal medya birçok kuramcı tarafından içinde barındırdığı gözetim pratikleri temelinde araştırılmıştır. Bireyler her gün sosyal medya üzerinde “neredesin?”, “nasılsın?”, “şu an ne yapıyorsun?”, “yerini bizimle paylaşmak ister misin?” gibi sorulara düzenli aralıklarla cevap vermektedir. Toprak ve diğerleri (2009), *Toplumsal Paylaşım Ağı Facebook; Görülüyorum Öyleyse Varım* başlıklı kitaplarında sosyal ağlarda bireyin oluşturduğu profillerin kendi ün ve statüsünü arttırma amacına hizmet etmenin yanı sıra, bu ağların diğer sosyal ağ kullanıcılarının bağlantılarını da gözlemleyebilmelerini mümkün kılan bir araç olduğunu öne sürer (Toprak vd., 2009: 30).

Sosyal medyanın hayatımıza girmesiyle aynı konum ve pozisyonadaki insanların birbirlerini gözetleme fırsatı ortaya çıkmıştır. Andrejevic (2005) bu durumu ‘Yatay Gözetim’ olarak adlandırır ve şöyle açıklar:

Yatay gözetim veya arkadaş gözetimi, gözetim araçlarının kamusal ya da özel kurumlar yerine kurumlar ve bireyler tarafından, birbirlerinin izlerini takip etme amaçlı kullanımıdır, romantik ilgileri, aile ve arkadaş ya da eş dost gibi üç ana kategoriye kapsar - ama bununla sınırlı değildir. (Anderejic, 2005: 485).

Andrejevic’e (2004; 2005; 2007) göre, sosyal medyadaki arkadaş etkisi, geleneksel gözetime ‘karşılıklı’ ve ‘etkileşimli’ bir yapı kazandırarak, her bir bireyin bir casus gibi kendisi ve çevresi hakkında bilgi aktarmasına neden olmaktadır.

Daniel Trottier ve David Lyon (2012) *Sosyal Medya Gözetlemenin Temel Özellikleri* başlıklı makalelerinde sosyal medya kullanıcılarının aile, iş arkadaşları ve arkadaş gruplarının gözetlemelerinden tedirgin olduklarını belirtir. Bu yüzden, birçok kullanıcının, sosyal medya hesaplarını kapatmalarına rağmen, sosyal medyanın bir özelliği olan fotoğraf ve kişi etiketleme yöntemiyle hâlen sosyal medya üzerinden var olduklarını ifade ederler. Herhangi bir sosyal medya hesabınız olmasa dahi arkadaşınızın sizinle çekilmiş bir fotoğrafı paylaşması sizin de sosyal medya üzerinde görünür olmanıza ve Internet üzerinden yapılan aramalarda kayıtların çıkmasına neden olmaktadır. Öte yandan Trottier’in (2012:

85) de belirttiği gibi, sosyal medyadaki gözetim ‘karşılıklıdır’, yani etkileşim sürecinde gözetleyenler ve gözetlenenler zaman zaman yer değiştirmektedir.

Marr (2014), Facebook’un 1.2 milyar üyesi olduğunu, günde 10 milyar mesajın aktarıldığını, 350 milyon fotoğrafın paylaşıldığını ve 4.5 milyar kez beğenme butonuna tıklandığını belirtir. Ayrıca, 17 milyar lokasyon/yer bildirim ve data setinde 250 milyar fotoğraf arşivi bulunmaktadır. Backstrom (2013) her kullanıcının ortalama 1500 haber akışını paylaştığını belirtir. Dolayısıyla, sosyal medyadaki profillerimiz bir anlamda dijital ortamlarda sunduğumuz benliğimizdir.

Goffman (2004) *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* isimli eserinde benliğin sosyal ve durumsal kurallara göre sahnelendiğini belirtir. Goffman failerin geliştirdiği birçok detaylı stratejiyle sosyal beklentilere karşılık vermek için kendilerini seçici bir biçimde sunduklarını ve sahne önündeki davranışlarını aktif olarak şekillendirdiklerini belirtir. Goffman benliğin sunuluşu esnasında iki çeşit enformasyonun etkin olduğunu belirtir. Bunlar gündelik hayatlarımızda bilinçli ve bilinçsiz olarak ürettiğimiz sosyal ifadelerdir (Goffman, 2004: 30). Goffman dinamik bir yapı üzerinde farklı birçok gerekçe ve perspektiften sergilenen gündelik davranışlarımızı sahnede sunum olarak değerlendirir. Failin toplumsal hayatta kendini sergilemesi veya sunması, normların etkisiyle oluşan değer yargılarının ötesine geçerek genel ve kesin kararların oluşmasını sağlar (Goffman, 2004: 27). Goffman’a göre, sahnede sergilenen benlik belirli bir aşamadan sonra kesin ve bütün gerçeklik olarak algılanabilir ve başkaları failin bu kimliğine göre davranışlar sergilemesini bekleyebilir. Dolayısıyla, sosyal medya bize, Guy Debord’un (2012) belirttiği gibi, bir gösteri toplumunda yaşadığımızı göstermektedir. Bu durum kapitalizm ve tüketim arasındaki ilişkiyi anlamamız açısından önemli bir göstergedir.

Bogard (1996: 19) panoptikonun zamansal ilişkilerin mekânsal ilişkilere indirgenmesine dayanan, yere dayalı bir disiplin stratejisi olduğunu; kontrol stratejilerinde ise zaman örüntülerinin yanı sıra zamansallıkların dağılımının kullanıldığını öne sürer. Bu noktada, sosyal medyada mekânın zamansallaşmasından bahsedilebilir: sosyal medyada disiplin mekânsal ilişkilerin zamansallaştırılması sayesinde sağlanmaktadır. Her şeyin meta hâline geldiği bir dünyada, birey kendi üretimi ve tüketimini görünür kılarak bir yandan tüketimi beslemekte, bir yandan da kendisini meta kılarak varlığını garanti altına

almaktadır. Bu bağlamda birey, sosyal medya aracılığıyla kendisine bütünlüklü bir kimlik/kimlikler yaratarak bu kimliği/kimlikleri pazarın hizmetine sunmaktadır.

Boesma (2012: 300), İnterneti “güç ve çıkar ilişkilerinin şekillendirdiği bir alan” olarak tanımlar. Christian Fuchs (2012b) ise, günümüzde İnternet ve sosyal medyanın evrensel bir iletişim sistemi hâline geldiğini belirterek, bu iletişim sisteminde şirketlerin ve devlet kurumlarının etkin rol oynadığını vurgular. Sosyal medyadaki gözetim ticarî kurumlara pazar araştırması ve itibar yönetimi bakımından büyük fırsatlar sağlamaktadır (Trottier, 201: 225). Şirketlerin kişiselleştirilmiş reklâm hizmetleri süreci bireylerin İnternet faaliyetlerinin sıkı takip altına alınması sürecidir.

Ogura ve Gandy’ye göre, gözetimin yaygın bir özelliği, ulus-devlet ya da kapitalizm üzerine kurulu nüfusun yönetilmesidir. Ekonomik ve politik gözetim arasında iki önemli form ayırt edilebilir. Ulus-devlet ve şirketlerce yapılan gözetim bireyler ve grupların davranışlarını kontrol etmeyi amaçlar. Ekonomik gözetimde bireyler şirketlerin ve piyasa şiddetinin baskısı altındadırlar. Bu işleyiş onlardan belirli ürünleri satın almaları veya üretmelerini istemektedir. Bireylerin ekonomik davranışları konusundaki bilgiyi kullanarak ve toplayarak kapitalist ilişkileri yeniden üretmek mümkün hâle gelir. İnternetteki reklâmlarda, şirketlerce yönetilen sosyal medyada, çağdaş müşteri ilişkilerinde, televizyon show programlarında, hazır ve her yerde bulunan bilgisayarlarda, cep telefonlarındaki internette, yeni elektronik formlarda Facebook ve Google her yeri gözetlemektedir (Fuchs, 2012b: 7-15). Facebook insanların gündelik hayatını sadece gözetleyip kontrol etmemekte, aynı zamanda onları sürekli yönlendirmekte, sitesine katılım için hatırlatmalar yapmakta, çağrıda bulunmakta, bireylerin hayatlarında gözetmen ve yönlendiren olarak aktif rol oynamaktadır. Daha da ötesi, bireylerin özel bilgilerini arkadaşlarına göndermekte, profil resmini değişik yerlerde kullanmakta, âdeta bireyin yerine geçmektedir.

Tüketiciler üretmiş oldukları içerikleri/ürünleri sosyal medya üzerinden yeniden üreterek pasif bir konumdan aktif bir konuma yükselmişlerdir. Bu durum bize Dallas Smythe’in (1984) ‘izleyici emeği’ kuramını hatırlatmaktadır. Kapitalizm artık tüketicilerin nelerden hoşlandığını bilmektedir ve yeniden bir şey üretmek için zaman ve sermaye harcamak zorunda değildir. Günümüzde artık her birey üretken bir tüketici hâline gelmiştir. Kitle iletişim araçlarındaki reklâmcılığın gelişimini Marksist açıdan inceleyen Smythe televizyon yayıncılığı ile birlikte

günümüzde izleyicinin metalaştığını belirtir. Smythe, Hans Magnus Enzensberger'in *Bilinç Endüstrileri* kitabına eleştirel yaklaşır (Fuchs, 2014: 118). Enzensberg'e göre, kitle iletişim araçları ana-akım sistemin değer yargılarını bireylere kabul ettirmeye çalışmaktadır. Smythe bu yaklaşımı bazı açılardan kabul etmesine rağmen, ona göre kitle iletişim araçlarının temel hedefi bireyin sömürülmesi ve bir meta hâline getirilmesidir. Smythe, medyanın ideolojik etkilerinden çok, onun artı değer yaratma boyutuyla ilgilenir (Fuchs, 2014: 119). Reklamcılık mevcut sistemin bireylere ulaşma yöntemlerinden biridir. Dolayısıyla piyasa ekonomisi ve neoliberalizm açısından reklamcılık önemli bir pozisyona sahiptir. Reklam, mevcut sistemin yaratmak istediği bireylere hayallerin satıldığı ve bireylerin nasıl davranılırsa başarıya ulaşılacaklarını aktaran bir iktidar mekanizmasıdır (Yaylagül, 2008:143). Reklamlar piyasada üretilen metaların neler oldukları konusunda sosyal ilişkileri yeniden üretme kapasitesine sahiptirler. Bu amaçla bireylere hangi malları almaları gerektiği konusunda bilgiler vererek bireylere rol davranışları sunmalarına neden olurlar. Smythe'ye göre kapitalist toplumda reklamlar, kitle iletişim araçları vasıtasıyla birer meta haline getirerek kapitalizmin yeniden üretilmesini sağlar. Reklamlar bireylere hangi malların alınması gerektiğini, boş zamanlarında neler yapılması gerektiğini belirterek bireyleri zihinsel tahakküm altında bırakırlar. Dolayısıyla kapitalizmin temel dinamiklerinden olan dolaşım süreci reklamlar üzerinden inşa edilerek, tüketim talebi belirleyerek üretimin ne yönde olması gerektiğini belirler (Yaylagül, 2008: 146).

Dallas Symthe'e göre kapitalizm ve medya işbirliği bireyleri reklam yoluyla sadece bir tüketici haline getirmez aynı zamanda bireyleri birer meta haline getirerek kendisine bağımlı hale getirir. Dallas Smythe medyayı ortodoks markizmin aksine bir üst yapı olarak değil kendi içerisinde görece özerk olan bir 'kör nokta' olarak tanımlamıştır (Fuchs, 2014). Ona göre ortodoks marksizm medyanın toplum üzerindeki anlayışını yeterince analiz edemeyerek onu basit bir şekilde burjuvazinin hizmetkârı olarak görmüştür. Dolayısıyla medya araştırmaları ortodoks marksizmin kör noktasıdır. Smythe, medyayı sadece ekonomik altyapıdaki - tahminen başka bir yerde konumlanan (Örneğin fabrikada)- üretim ilişkilerini destekleyen ideolojik üst yapısal bir araç olarak görmektense, sermaye birikim zincirinin esaslı bir bileşeni olarak konumlandırır (Fisher, 2014: 123). Dolayısıyla izleyicinin birer metaya dönüşerek reklamcılara satıldığını iddia etmiştir. İzleyici televizyon ekranındaki programın cezbediciliğine kapılarak

tüketimin temel dinamiği olan reklamların kısıncasına girmiştir. Smythe, kitle medyasının izleyiciyi reklamlara satılmak üzere meta olarak ürettiğini söylemiş ve izleyici emeğinin reklamlar tarafından izleyicilere tekrar satılma sürecini analiz etmeye çalışmıştır (Jhally, 1986: 124). Smythe, sermayenin bireyleri medya aracılığıyla kontrol altında tutmak isteyeceğini belirtir. Fakat Smythe'e göre bu durum karşısında bireyler pasif bir konumda değillerdir.

İnsanlar Bilinç Endüstrisi'nin amansız baskılarına maruz kalmaktadır; onlar tüketici malları ve hizmetlerinden oluşan bir çığ tarafından kuşatılmıştır; bizzat kendileri (izleyici) metaları olacak şekilde üretilmişlerdir; kendi yaşamlarını ve enerjilerini zarar görmüş bir şekilde ve meta biçiminde yeniden üretirler. Ancak insanlar herhangi bir şekilde pasif veya güçsüz değildirler. İnsanlar, ellerinden gelen en iyi biçimde sermayenin güçlü ve çok yönlü baskılarına direnirler (Smythe 1981: 270).

Dallas Smythe'e göre yaşadığımız kapitalizm çağında bireyler gerek çalışma hayatlarında gerekse boş zaman faaliyetleri ile kapitalizmin tahakkümü altında artı değer üretmektedirler.

Kapitalizm altındaki maddi gerçeklik, nüfusun büyük bir kısmı için uyuma zamanı olmayan çalışma zamanının olmasıdır... İşin dışındaki çalışma zamanındaki en büyük parça, reklamcılara satılan izleyici zamanıdır. ... Reklamcılara satılan, 'kendilerine ait' bu zaman aralığında işçiler (a) tüketici ürünlerini üretenler için zaruri pazarlama fonksiyonlarını yerine getirirler ve (b) emek gücünün üretimi ve yeniden üretiminde çalışırlar" (Smythe 1977, 10-13).

Andrejevic (2004) Smythe'in 'izleyici emeği' yaklaşımını reality şovlar ve sosyal medya üzerinden analiz eder. Andrejevic'e göre günümüzde artık kapitalist medya sistemi izleme işinin sömürülmesine değil, izlenilme işinin sömürüsüne dayanmaktadır. Andrejevic (2011a; 2011b) sosyal medyanın ekonomi politliğini çözümlmek için sömürü ve yabancılaşma kategorilerinin kullanımını inceler. Andrejevic, sosyal medya kullanıcılarının emek verdikleri ürünü kontrol edemedikleri süreçte emeklerinden yabancılaşmış olduklarını düşünebileceklerini belirtir (Andrejevic, 2011b). Andrejevic Sosyal medyada sömürüye tabi olan iki enformasyon türünü ayırt eder: gönüllü ve gönülsüz enformasyon. İlki kullanıcıların gönüllü (fotoğraf yollamak veya tweet atmak gibi) eylemlerinden

çıkarılan veridir, öte yandan gönülsüz enformasyon ise kullanıcıların başka bir şey yaparken istem dışı ürettikleri veri anlamına gelir. Andrejevic (2012) Google veya Facebook gibi platformlarda “izleme sisteminin, hem doğrudan ödemeye bel bağlayan siteler için, hem de dolaylı ödemeye (reklamcılık) bel bağlayan kullanıcı tarafından oluşturulan içerikli siteler için çevrimiçi değer zincirinin ayrılmaz bir parçası olduğunu” ve böylece “ticari platformlardaki kullanıcı faaliyetinin, bu faaliyetlerle ilgili üretici enformasyon biçiminde iki katmanlı çıkarıldığını” öne sürmektedir (Andrejevic, 2012: 84).

Tüketim sırasında elde edilen enformasyonun ele geçirilmesi ve satılmasının, tüketicinin artı değerini ele geçirme yollarıyla piyasalardaki ayrımcılığı destekleyerek zarara neden olduğunu anlamak önemlidir (Gandy, 2011: 450).

Dolayısıyla bu durum, Herbert Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan*'da belirttiği gibi, teknolojinin iktidardan bağımsız olmadığını ve modern toplumlarda sosyal kontrol ve toplumsal baskının yeni, daha etkili ve daha sevimli bir yöntem olduğunu belirtir. Teknolojinin modern toplumlarda bir tahakküm aracı olarak kullanıldığını belirten Marcuse'ye göre teknoloji, kültür, politika ve ekonomi her yerde olan bir sistem yaratmakta ve bu sistem, tüm alternatif görüşleri yutmakta veya püskürtmektedir (Marcuse, 1968: 15). Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer (2010) benzer bir düşünceyi paylaşarak teknoloji, ideoloji ve bürokrasinin kapitalist sistemde bireyleri sıradanlaştırmakta ve onları pasif birer tüketici konumuna ittiğini belirtir. Onlara göre bu durum bireyleri tektipleştirmektedir.

Cohen (2008) ve Fuchs (2011a; 2011b) da sosyal medyanın bünyesinde sermayenin dolaşım süreçlerinin farklı dinamiklerinin bütünleşik bir halde bulunduğunu belirtirler. Her iki kuramcının eserleri sosyal medyanın gözetim süreçlerinde, kullanıcıların ürettiği enformasyonun metalaşmasıyla gözetime nasıl aracı hale geldiğini açıklamaya çalışmışlardır. Fuchs (2011a), şirketlerin sosyal medya kullanıcılarının üzerinde yürüttüğü gözetimi anlamak için liberal “sivil” perspektife alternatif olarak Marksist bir ekonomi politik perspektifi önerir. Böyle bir gözetim esasen devletler tarafından siyasi denetim için hedeflenmez, fakat enformasyonu metalaştırmaya yönelik kapitalist bir hevesten kaynaklanır. Fuchs (2011a) çağdaş toplumlarda gözetim ve mahremiyetin çelişkili doğasını vurgular. Kapitalizm gelir eşitsizliğini meşrulaştırmak için mahremiyet gereksinimi ile

koşullanmışken (örneğin, banka hesapları ve şirketler) aynı zamanda işçiler üzerinde denetimi sıklaştırmak ve birikim sürecini daha verimli hale getirmek için işçilerin gözetimini destekler. Mark Andrejevic (2012, 85), sosyal medyada işlem verisinin “oluşturulması ve nasıl kullanıldığı” hakkında “kullanıcıların çok az söz hakkı” olduğunu ve “bu anlamda, bu verinin oluşturulması ve kullanımını, bu etkinliğin yabancılaşmış veya ayrılmış boyutu olarak tanımlayabiliriz” görüşünü öne sürmektedir. Andrejevic’e göre (2013, 154) bu ayrılmış özgür emek biçiminde, kullanıcılar “üretici etkinlikleri” ve ürünleri üzerinde denetime sahip değillerdir. Kullanıcılar “belirli bir web sitesi veya çevrimici hizmet için hizmet kullanım şartlarını kabul ettiğinde, etkinliklerinin nasıl kullanılacağına ilişkin denetimin bir kısmını feda ederler (Andrejevic, 2013:154). Dolayısıyla marketocracy’nın infoglut kısmını oluşturan veri ve bilgi bolluğunda katılımcılar üzerine derinlemesine düşünmeden gözetimin gönüllü kullanıcıları olmuşlardır. Fuchs, sosyal medya içerisinde bu faaliyeti şu şekilde açıklar: *kişisel bilginin ve kullanıcı davranışlarının, depolanmasına, analiz edilmesine ve müşterilere özel reklam üretilmesine dayalı* faaliyet olarak açıklamaktadır (Fuchs, 2011b: 293). Birçok sosyal medya şirketleri ticari şirketlere satılması için kullanıcıların verilerine gözetlemektedir.

Bunun yanında bireyler sosyal medyada gündelik hayatlarını ifşa ettikleri dolayısıyla polis gözetimine ve özel sigortalarının gözetimlerine maruz kalmaktadırlar. Bu durumun farkında olan bireyler, sosyal medyada gözetlendiklerini bildiklerinden gerçek düşüncelerini ve gündelik hayatlarını faaliyetlerini açıklamak yerine kendilerine “*oto-sansür*” uygulamaktadırlar. (Morozov, 2011: 145).

3.2. Omnioptikon Gözetim

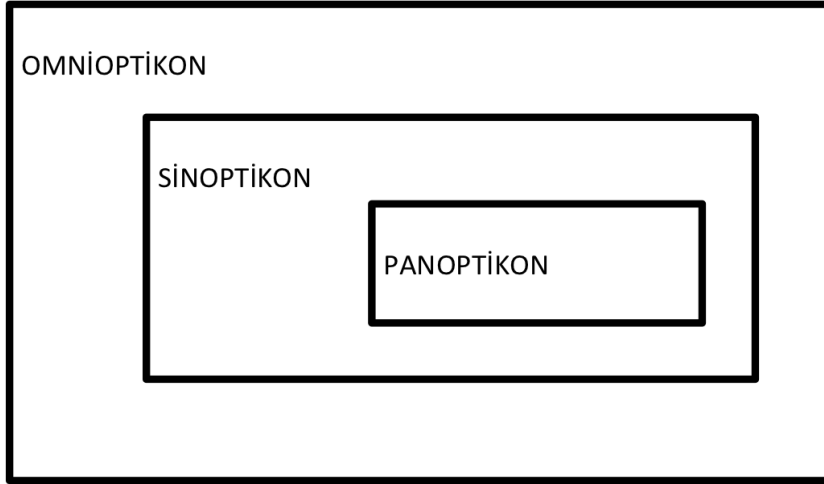
Emanuel Dimas ve Melo Pimenta, *The Low Power Society* başlıklı kitaplarında gözetim ve denetim üzerinde durarak Bentham, Foucault ve Mathiesen’in yaklaşımlarını yeniden ele almış, modern gözetime yeni bir bakış açısı getirerek “Omnioptikon” gözetimi kavramlaştırmışlardır.

Pimenta İngilizcede “her yerde bulunan” anlamına gelen ‘omnipresence’ kelimesindeki, ‘Omni’ sözcüğü ile gözetlemek anlamına gelen ‘opticon’ kelimesini birleştirerek Omniopticon kelimesini türetmiştir. Pimenta’ya göre

omnioptikon herkesin herkesi kontrol ettiği durumu anlatmaktadır. Pimenta omnioptikonu,

Panoptikon ile sinoptikon etkisinin birleşmesi ve işbirliğiyle, fakat aynı zamanda, herkesin herkes tarafından kontrol edildiği bir sistemde izlemenin belli bir çerçeveye eklemlendiği durumu açıklamak omnioptikonu kuramlaştırdım (Pimenta, 2010: 272).

Omnioptikonun ortaya çıkmasıyla olan şey, sadece çoklu gözetim sistemleri aracılığıyla Panoptikon'un ve (medya aracılığıyla) Sinoptikon birlikte yer alması etmesi değil, aynı zamanda sıradan insanlar olarak bilinen bireylerin kişisel röntgencilik, kontrol ve narsisizme geçişleridir (Pimenta, 2010: 287).

Şekil 3.1.: Omnioptikon Toplum

Pimenta'ya göre Omnioptikon içerisinde hem panoptikonu hem de sinoptikonu barındıran bir gözetim anlayışıdır. O herkesin herkesi gözetleyebildiği, teşhirin ticarileşerek günümüzde sıradan bir realiteye dönüştüğünü belirtir.

Pimenta'ya göre ütopya ve distopyanın ortak bir özelliği vardır: Sosyal Kontrol. Krishan Kumar, Ütopyacılık ve Karşı Ütopya isimli eserinde ütopyanın “karmaşık ve çok yönlü bir konu” olduğunu vurgular. Çünkü ütopyacılık farklı açılardan ele alınması gereken bir olgudur (Kumar, 2006: 7). Ütopyacılık bir idealin anlatıldığı hayalden çok daha kapsamlı bir anlama ve içeriğe sahiptir. Bu

anlamda Ütopya kendi sınırlarını oluşturur. Campanella'nın 1643'te yayınlanan Güneş Ülkesi'nde üzerinde durduğu nokta eğitim sistemidir ve hem felsefi hem de teknolojik bir eğitimin gerekliliğinden bahseder. Campanella tüm kötülüklerin bencillikten geldiğini ve herkes toplum için çalıştığında haksızlıkların ortadan kalkacağını öne sürer. Campanella Güneş Kentin mimari bir tasvirini de sunar. Daha sonra, kentte bilgiye verilen önemden bahseder, nasıl ortak bir toplum kurulduğunu anlatır. Oradaki insanların yurtlarını nasıl sevdiklerini, bu yüzden onun için çalışmaktan zevk duyduklarını belirtir. Campanella olayları astronomiyle açıklamakta ve dünyadaki her olayı evrensel bir nedene bağlamaktadır. Campanella'nın eserinde Tanrısallık fikri ön plânda olmasına rağmen, din bilim uzlaşısı içerisindedir. James Scott *Tahakküm ve Direniş Sanatları* adlı eserinde Owen'in New Lanark'taki tekstil fabrikasında uygulamaya koyduğu "sessiz monitor" ile iktidar ilişkilerini ve yargıyı sürekli görünür hale getirme çabasının ütopyalardaki toplumsal denetim anlayışının ilk örneği olarak kabul etmektedir (Scott, 2014: 87).

Pimenta'ya göre, tarihsel olarak ilk yazılan gözetim tasarımı Campanella'nın *Güneş Ülkesi*'dir. Ona göre Campanella'nın Güneş Ülkesi ideal bir kent yaşamı yerine farklı sesin olmadığı boğucu bir hapisanedir. Pimenta'ya göre Güneş Ülkesi üç iktidar gücü tarafından yönetilmektedir. Bunlardan birincisi meşru iktidardır ve görevi asayiş sağlamaktır. Diğer bir ifadeyle, idealize bir gözetim faaliyeti yönetimdedir. İkincisi, bilginin belirli kişilerin elinde olduğu aydın grubudur. Bu grup çeşitli özellikleriyle diğer insanlar üstündür. Örneğin, saç renkleri farklıdır, iyi bir zanaatkârdır. Üçüncüsü sevgidir. Sevgi ise insanın kendisini yeniden ürettiği ve böylece iktidar mekanizmasının dolaylı olarak üretilmesini sağlar. Güneş Ülkesinde, özel mülkiyet kavramı olmadığı için, toplumda farklılığın önüne geçilecek, yani toplum üzerinde tam denetim sağlanacaktır. Yemeklerin nasıl yapılacağı doktorlardan tarafından aşçılara dikte edilecek, müzik dinleme hakkı sadece kadınlara ve çocuklara verilecek, cinsellik yaşı kadın ve erkeğe göre ayrı ayrı belirlenecektir. Herkes hatasını toplum önünde söyleyerek toplumsal huzuru bozanlar üzerinde tam bir denetim mekanizması sağlanacaktır (Pimenta, 2010: 261-265).

Pimenta'ya göre, Bentham'ın hapisane dizaynındaki gibi Campanella'nın Güneş Ülkesi'nde de her şey önceden belirlenmiştir. Ona göre, Campanella'nın Güneş Ülkesi Bentham'ın zihin üzerinden zihni ele geçiren bir iktidar

mekanizmasıdır. Güneş Ülkesindeki her şey kontrol altına alındığı için, burada gözetimin her yerdedir.

Pimenta, gözetimi açıklamaya çalışan yaklaşımlardan Sinoptikon'u ele alarak, Bentham'ın Panoptikon'una karşılık Thomas Mathiesen'in Sinoptikon yaklaşımını geliştirdiğini öne sürer. Pimenta çoğunluğun kitle iletişim araçları aracılığıyla azınlığı izlediği ve ona hayran kaldığı ve medya tarafından seçilmiş azınlığın çoğunluğun düşünceleri üzerinde bir iktidar kurduğu Sinoptikon yaklaşımı ile azınlığın çoğunluğu izleyerek onlar üzerinde iktidar kurduğu Panoptikon yaklaşımına Omnioptikon yaklaşımının da ekleneceğini öne sürer.

Pimenta'ya göre bu durum tam olarak günümüzde görmekte olduğumuz "hiper-iletişimsel küresel ağın gerçek zamanlı yapısı"nı yansıtmaktadır. Günümüzde sosyal medya, özellikle Twitter üzerinden gönderilen mesajlar daima 'yüzeysel' kalmaktadır. Günümüzde mesajlar "düzenli olarak devlet kurumları tarafından toplanmakta, milyonlarca insan kendi idollerini hakkında herhangi bir bilgi aranmakta, hatta Google Earth veya Google Maps gibi İnternet araçları aracılığıyla onların nerede yaşadığı" görülmektedir. Bireyler Facebook, MySpace ve Twitter gibi sistemler, ancak özellikle Twitter aracılığıyla yüzeysel bilgilerin belli bir ağ aracılığıyla değiş-tokuşunu sağlayabilmektedir (Pimenta, 2010: 272).

Özellikle akıllı telefonlar aracılığıyla her yere taşınabilen sanal gözetim programları, dinleme cihazları ve yer belirleme teknolojileri ile aileler çocuklarını adım adım kontrol etmektedir. Bu araçlar sayesinde anne ve babalar çocuklarının tam olarak nerede olduklarını, ziyaret ettikleri İnternet sitelerinin neler olduğunu, paylaştığı içeriğin ne olduğunu ve telefonda kiminle iletişim kurduğunu belirleyebilmektedir. Bu durum "güvenlik adı altında çocukları gerçek birer mahkûma dönüştürmüştür. Pimenta'ya göre böyle bir ortamda yetiştirilen çocuk gerçekte "özgürlüğün gerçek anlamını" kavrayamaz (Pimenta, 2010: 284). Sinoptikon dünyasında ise izleyiciler "hayran oldukları hakkında büyük miktarda 'yüzeysel bilgi'ye erişme imkânına sahiplerdir. Bu bilgilerin çoğu sahtedir ve bir sanal maske gibidir" (Pimenta, 2010: 286).

Günümüzde ilerleyen iletişim ve enformasyon teknolojileri sayesinde gözetleme işi iktidarların kontrolünden çıkmıştır. Bireyler İnternette üzerinden yapacakları kısa bir araştırma sonucunda çok cüzi bir rakama veya gözetim programlarını bedava indirerek telefon dinleme cihazına, ortam dinleme

cihazlarına, casus yazılım programlarına sahip olabilirler. Günümüzde copwatch (polis gözetimi), videolow (anlık videolar) ile her an herşeyi kayıt altına almaktayız (Trottier, 2012:237). Artık gözetleyen sadece iktidar değil sıradan insanlar olarak bizler de iktidarın sahip olduğu gözetleme mekanizmalarına sahibiz. Bu katılımcı dürtünün gözetim süreçleri üzerinde çeşitli etkileri olmuştur. Günümüzde İnternet üzerindeki gözetim dinamiklerinin kullanıcı katılımını kuşatan çatışmalarla yakından ilişkili olduğunu gözlemleyebiliriz. Burada ‘çatışma’ kelimesini kullanmamızın amacı, katılımcı kültür ifadesinin anlamının ve bu kültürün gittiği yönün, tıpkı gözetimle ilişkisi gibi, anlaşmazlık konusu olduğunu vurgulamaktır. Günümüzde kullanıcı katılımıcılık İnternet mottosu olduğu gibi İnternet’in en değerli varlıklarından biri ve aynı zamanda eğlence, bilgi, pazarlama, siyaset, sanat ve tüketici sektörleri gibi çok farklı sektörlerdeki gerilimin ve ilginin odak noktasıdır. Bir yandan, katılımcı hareket bilgi üretimi ve paylaşımı bilgi dağarcığı ve kültürel varlıklar (birebir platformlar, serbest ve açık kaynaklı yazılımlar, wiki web siteleri ve işbirlikçi medya üretimi vb) için olduğu gibi, kontrol sistemleri (dijital ağlarda kişisel verilerin korunması için birleşen kuruluşlar, kullanıcıların taramalarının izlenmesini önleyen yazılımlar ve karşı gözetim grupları ya da izleyicileri izleyenler) ve siyasal karşı gözetim için de geleneksel modellere alternatifler üretmiştir. Öte yandan, aynı katılım takip edilerek ya tüketici hareketinin mantığını güçlendirmek ya da gözetim süreçlerini desteklemek isteyenlerin menfaatleri için kullanılmıştır.

Bu süreçlerin hepsi Web 2.0 dönemiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Web 2.0 yaygın olarak içeriği kullanıcıların kendileri tarafından üretilen ya da kullanıma sunulan İnternet hizmetlerine ve platformlarına atıfta bulunan ifadenin sağlamaştırılmasıyla yoğunluğunu arttırmıştır: bloglar, sosyal ağlar (Facebook, MySpace, Twitter), paylaşım platformları (YouTube, Flickr), sınıflandırma biçimleri (Del.icio.us, Technorati Tags), mash-uplar (ChicagoCrime.org, Diggdot.us) vb... Katılım dijital kültürün tanımlayıcı ilkesi olarak anlaşılmakta ve özellikle İnternet’te yerini en önemli sosyalleşme, iletişim, içerik üretimi ve yayma aracı olarak sağlamaştırmaktadır.

Gözetim ve katılım arasındaki birleşme noktalarının nasıl çatışma alanları olduğunu görerek bugünkü İnternet’in üç yönüne odaklanabiliriz. İlk olarak, İnternet’te ifşa edilen kişisel veriler kişileri sadece polis ya da kurumların denetimine maruz bırakmakla kalmamakta, aynı zamanda katılımcıyı çevrimiçi ortamlarda dolaşan kişisel hikâyelerdeki güya birbiriyle iç içe geçmiş dijital kanıt

arayışında olan aile üyeleri, tanıdıklar ve iş arkadaşları tarafından izlenme ve “yatay gözetim” (Andrejevic 2007) durumuyla karşı karşıya bırakılmaktadır. İkinci olarak, Web 2.0 üzerindeki içeriğin oluşturulma şekli katılımcıyı sadece başkalarının gözetimine maruz bırakılmakta aynı zamanda kendisini de başkalarının gözetimi altına sokabilmektedir. Kullanıcıların kendi bilgisayarlarını kullanarak video gözetim operatörleri gibi katılımlarını sağlayan web siteleri ve şehirlerdeki çevrimiçi suç haritaları üretken tüketiciler olarak adlandırılan Web 2.0 katılımcı kullanıcılarının işbirlikçi gözetim sorumluluğunu alma ve böylelikle katılımcı şeffaflığını garantileme konularında ne derece cesur olduklarını göstermektedir. Web 2.0'nin gözetim yüzünü ele alacaktır. Sinoptikon ve panoptikon araştırmacılarının pek fazla dikkate almadığı Katılımcı platformlarında el altından gerçekleşen, bilgileri inşa ederek bireylerin ve halkların proaktif gözetimini destekleyen yoğun kişisel veri akışı, veri gözetimi ve bu verileri izleyen ve sınıflandıran veri profili oluşturma süreçleri omnioptikon gözetimin toplumsal hayattaki derinliğini göstermektedir.

Hangi gözetim evresinde yaşadığımız tartışmalı olmasına rağmen, insanların günlük hayatlarının, davranış özelliklerinin ve zevkler, inançlar ve düşünceler gibi öznel yargılarının bugüne kadar hiç bu derece görünür kılınmadığı ya da kasıtlı bir biçimde kamuya mal edilmediği konusunda genel bir fikir birliği mevcuttur. Kişiseliliğin sosyal hâle geldiği bir Internet ağında fotoğraflarımızı Flickr, Instagram sitelerinde, videolarımızı YouTube'da, kişisel verilerimizi Linked-in'de, okuduğumuz kitapları GoodReads'te, yaptığımız seyahatlerin detaylarını Dopplr sitesinde, bulunduğumuz mekânları anlık olarak Foursquare'de, bilgisayar ekranlarımızın görüntülerini Snoopon. me sitesinde, her çeşit bilgiyi de Facebook ve Twitter gibi sosyal ağlarda paylaşmaktayız (Bruno, 2012: 347-350).

Kişisel hayatın bu artan görünürlüğüne katkıda bulunan faktörler arasında görme ve görünür olma uygulamalarının çağdaş öznellikler açısından kazandığı anlamları göz önüne almak önemlidir. Bu öznellikler tüm toplumu kapsayan ilkelerle (bu ilkelere göre birkaç kişi çoğunu normalleşen hiyerarşide görmektedir) sadece bir disiplin kültürünü değil, aynı zamanda görünüş kültürü ve kitle iletişim araçlarının sinoptik ilkelerini (bu ilkelere göre çoğu kişi birkaçını görmektedir, ayrıca bireyler yaygın görsel kültürün izleyicileri olarak uyarılmaktadır) de devam ettirmektedir. Görmek ve görülüyor olmak sadece öznelliklerimiz için kontrol döngülerine değil, aynı zamanda memnuniyet, sosyallik, eğlence ve kendilerini başkalarından sakınma döngülerine işaret etmektedir. Dahası, din ve mezhebe

dayalı, iyileştirici kültür bize samimi duygularımızı ifade etmenin hakiki özümze ulaşmanın yolu olduğu düşüncesini miras bırakmıştır. Bu miraslar bir araya gelmekte ve mevcut görünürlük uygulamalarında giderek ötekine yönelen öznelliğin nüanslarını arttırarak kendilerini yenilemektedir. Sohbet programları ve insanların yaşamlarını konu alan “reality show” programlardan yeni sosyal ağlara kadar görmek ve görünür olmak şöhret, ait olma, hayranlık, tutku, koruma ve özen gibi duygulara bağlı anlamlar kazanmaktadır ve bu duyguların hepsi gözetimin bugünlerde kazandığı anlamlar açısından etki oluşturmuştur.

Ancak bu kişisel izlerin takip edilmesi sadece polis ya da kurumsal evrenle sınırlı değildir. İnternet’teki sayısız “ikincil gözetim” hizmeti (Andrejevic 2007: 50) günümüzün gözetim teknolojileri zihindeki aile ve duygusal alan ile tasarlanmıştır: bireyin arka-plân bilgileri hakkında kontroller sağlayan siteler (Abika, peoplerecords), başka insanların e-maillerinin ve göz atma geçmişlerinin izlenmesine olanak sağlayan yazılımlar (WinWhatWhere ve TrueActive), İnternet ağındaki kişisel bilgileri izlemede uzmanlaşmış arama motorları (Spokeo, 123People). Spokeo’nun ifadesiyle:

Kişisel fotoğrafları, videoları ve sırları açığa çıkarın. Arkadaşlarınız hakkında şaşırtıcı gerçekleri keşfetmek için e-mail bağlantılarınızı gözden geçirin.

Bu röntgenci çağrıyla bağlantılı ve buna paralel olarak enformasyon kontrol panelleri burada önde gelmektedir (CertifiedDates, DateSmart). Sayısız yazılım programı paketleri aynı paket içerisinde gözetim, şüphe ve şefkat satmak suretiyle eşlerin ve çocukların çevrimiçi aktivitelerini izleyecek (Catchacheat; Sentry Parental Controls) hizmetler sunmaktadır.

Bütün bu örneklerde de görülebileceği gibi, “producer” adı verilen katılımcı kullanıcılar gözetleyen olarak da faaliyet göstermektedir. Kullanıcıların dikkatleri, algıları, hatta ve hatta vatandaşlıkları kentsel alanların günlük gözetimine yönlendirilmektedir. Bu gözetim yaygın hâle getirilmekte, ‘herkes’e yayılmakta ve Koskela’ya (2009) göre yeniden özelleştirmeye maruz kalmaktadır. Sadece kamu sektöründen özel sektöre doğru değil, özel bireylere doğru da hareket etmektedir. Tekrar etmek gerekirse, sosyal şeffaflık ideali bu uygulamaların içine işlemiştir. Katılımcı şeffaflık idealinin arkasındaki varsayım,

“sıradan” bireylerin gözetiminin dünya ülkelerinin, şehirlerin ve toplumun “daha doğru ve gerçek” bir ışıkta görülebiliyor olmasına izin vereceğidir”.

Bu durumu Steve Mann Sousveillance (2003) olarak adlandırarak Omnioptikon toplumun habercisi olmuştur. Sousveillance gözetim teknolojilerinin gündelik hayatta sıradanlaşmasını ifade etmektedir. Sousveillance sıradan bireylerin gözetleme teknolojilerine sahip olma sürecini ifade etmektedir. Bireyler çocuklarının bakımı için görevlendikleri kişileri davranışlarını kontrol etmek, yaşadıkları bölgeye kimlerin taşındıklarını öğrenmek için, ebeveynlerin çocuklarının gündelik hayatta neler yaptıklarını merak ettikleri için bazı gözetim teknolojilerini kullanmaktadırlar. Sousveillance sosyal tabaklaşmada alt grupta bulunanların sahip oldukları gözetim tekniklerini ifade etmektedir. Dolayısıyla sousveillance, panoptik olmayan bir gözetim türü olduğu gibi sinoptikon gözetimin farklılaşarak omnioptikon gözetime evrilme sürecini ifade etmektedir. Mann(2004) sousveillance otoriteye karşı gelmeye yarayan bir gözetim türü olarak tanımlamıştır. Bu bazen polis kurumunun kullanmış olduğu orantısız gücün ve işkencenin akıllı cep telefonları aracılığıyla kayıt edilmesi bazen bir okulda bir eğitimcinin öğrencilere uygulamış sözlü ve fiziki şiddetin kayıt edilmesi bazende politik liderlerin halka karşı suç işlediğini iddia eden politik grupların siyasi liderlerin görüşmelerinin kayıt altına alınması sürecini ifade etmektedir (Yeşil,2009). Dolayısıyla bu durum Ericson ve Haggerty (2000: 617) belirttiği gibi gözetimin artık parçalı bir konuma gelmiştir. Gözetim teknolojilerinin demokratikleşmesi olarak adlandırılan bu süreç görselliğin kutsanarak hakikatin ancak gözetim ile ortaya çıkabileceğine inanmakla ortaya çıkmaktadır. İnternet üzerinden yapacağınız kısa bir araştırma ile telefon dinleme cihazlarına, alan dinleme cihazlarına ve birçok gözetim teknolojilerine sahip olabiliriz.

Black Mirror dizisinin 4. bölümünde gelişen akıllı teknolojiler ile birlikte aileler birbirlerine karşı yalan söyleyip söylemediklerini aktif taşıyıcısı oldukları gözetim teknolojileri ile öğrenmeye çalışmaktadırlar. Bugün kullanacağımız bir Google Glass ile istediğimiz her görüntüyü kayıt altına alabilmekte dışarıda gördüğümüz herhangi bir insanın görüntüsünü alıp internet üzerinden taratabilir o kişi hakkında kısa bir sürede herşeyi öğrenebiliriz. Hepimizin hayatı artık birer Truman Show’a dönüşmüş durumdadır.

Bu kuşkusuz kapitalizmin yarattığı yeni bireycilik kültürünün bir parçasıdır. Başka bir ifadeyle, Omnioptikon toplum Hal Niedzveckı (2010; 2011)

ifadesiyle bir taraftan dikizleme diğer taraftan konformist bir anlayışla kendini inşa etmektedir.

Dikizleme kültürü bir reality şovdur; YouTube, Twitter, Flickr, MySpace ve Facebook'tur. Bloglar, chat odaları, amatör porno siteleri, kendisini Jedi şövalyesi sanan şişman bir çocuğun virüs gibi yayılan videosu, eski sevgilisiyle sevişen sarhoş bir arkadaşınızın cep telefonuyla çekilen fotoğrafları ve sivil denetimdir. Dikizlemek web 2.0'nın belkemiği, kurumsal ve siyasi veri tabanlarının lokomotifidir. Pornografi için derler ya görmeden bilemezsiniz! İşte şimdi görüyorsunuz; her an, her gün, her yerde... (Niedzviecki, 2010: 8).

Gelişen enformasyon ve iletişim teknolojileri ile birlikte kamusal alanın neresi olduğu sorgulanmaktadır. Jürgen Habermas'a göre Modernizmle beraber, burjuva anayasal düzeninin gelişmesiyle ortaya çıkan "Kamusal Alan" kavramı, içerisinde kamuoyunun oluşturulduğu alanlardır. "Bu alana tüm yurttaşların erişilmesi garanti altına alınmıştır. Özel bireylerin, özel bir kamusal gözde oluşturarak toplandıkları her konuşma durumunda, kamusal alanın bir parçası varlık kazanmış olur (Habermas, 2004: 95). Bu anlamda Habermas kamusal alanı,

- Her katılımcının konuşmayı başlatma, soru sorma, tartışma, sorgulama ve öneri yapma açısından eşit şansı olması
- Herkesin konuşma konularını sorgulama hakkı olması
- Herkesin istek, arzu ve duygularını ifade etmede eşit şansı olması
- Herkesin söylem usulünün kurallarını kendileri belirlemesi olarak tanımlamıştır (Habermas, 2009:181).

Habermas medyanın kamusal alanı nemsizleştirdiğini ve bireyleri sersemleştirdiği belirtmektedir. Modern medya kamusal topluluğu, dinleyen ve seyreden olarak büyülüyor, ama aynı zamanda reşit olmanın gerektirdiği mesafeyi, yani konuşma ve karşı çıkma şansını ortadan kaldırıyorlar... Kitle iletişim araçları tarafından yaratılan dünya sadece görünüşte kamusaldır (Habermas, 2009: 295).

Habermas'ın kitle iletişim araçlarının kamusal alan ve kamuoyu üzerindeki dönüştürücü etkileri de eleştiri konusu olmaktadır. Habermas'ın kamusal alan

modelini geliştirirken yüz yüze iletişim modelinden yola çıktığını, kamusal tartışmaların hep yüz yüze yapıldığını hatırlatan Garnham, (Garnham, 2002) bugünkü modern toplumlarda iletişimin teknolojiyle dolayımına bağlı olarak iletişim kanalına ve aracına erişimin maddi kaynaklara bağlı olduğunu, bu maddi kaynakların da ekonomik ve siyasal güç yapılarına bağlı olduğunu hatırlatmaktadır (Eşitti, 2013: 134).

Günümüzde gelişen Web 2.0 teknolojileri teşhirin ön plana çıktığı Scopofili gözetim ortaya çıkmıştır. David Lyon, Freudçu ve Lacancı psikanalizden ödünç aldığı Scopofili'yi en basit tanımıyla yani “*görme tutkusu*” olarak tanımlamaktadır (Lyon, 2014: 48). Ona göre günümüzde görme ve görülmenin yani gözetimin, yönetim, kontrol ve sosyal düzenin geçerli yöntemi olarak kabul edilmesinde skopofili'nin önemli bir etkisi vardır. Lyon, “*görülecek ne kadar çok şey varsa, biz görmeyi o kadar çok isteriz*” diyerek gözetimin kültürel paradigma olduğunu ve Thomas Mathiesen ‘izleyiciler toplumu’ dünyasına bir örnek teşkil ettiğini belirtmiştir. Carverd günümüzdeki gözetimi ‘*Mediated Voyeurizm*’ yani ‘*Dolaylı Röntgencilik*’ olarak tanımlamıştır. Calverd’e göre dolaylı röntgencilik kavramı “*kitle medyası ve internet aracılığıyla, gözler önüne serilen başkalarına ait görüntülerin, açık, gerçek ve korumasız yaşamların, sıklıkla, eğlence amaçlı olarak, gizlilik ve işpa pahasına tüketilmesi*” olarak tanımlamaktadır (Carverd, 2000: 2).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Son yıllarda edebiyattan popüler kültüre, sosyolojiden iletişim bilimlerine, sanat tarihinden dijital sanatlara, hukuktan krimnolojiye kadar birçok farklı disiplinde gözetim araştırmalarını konu edinen çalışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla, bu durum gözetim araştırmalarının sınıflandırılması ihtiyacını doğurmuştur. Bu çalışmada gözetim araştırmaları sınıflandırılarak güncel gözetim araştırmaları hakkında analizler yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde gözetim kavramının ne olduğu açıklamaya çalıştık. Gözetim araştırmalarının nasıl sınıflandırılması gerektiği konusunda Christhan Fuchs'un nötr ve negatif sınıflandırması bu çalışmada yetersiz görülüp, Thomas Allmer'in sistematize etmeye çalıştığı panoptik olan ve olmayan gözetim araştırmaları bu tez kapsamında dönüştürülerek, panoptikon merkezli gözetim araştırmaların ve panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmaları biçiminde iki ayrı adla formüle edilmiştir.

Çalışmamızda Karl Marx ve Wax Weber'in gözetim anlayışı ve onların çağdaş takipçileri ile birlikte analiz edilmeye çalışılmıştır. Marx'a göre kapitalizm doğası proleteriyayı her zaman ve denetim ve gözetim altında tutacaktır. Weber'e göre ise modern toplumların temel özelliği olan bürokrasi doğası gereği gözetimi kapsamaktadır. Bu alt bölümden sonra modern dönem öncesi ve modern dönemdeki gözetim koşulları incelenmiştir. Modern dönem öncesi gözetim pratikleri belirli hedefleri gerçekleştirmek için yapılırken (göç edecek, kişiler, tarım hasatlarının tutulması vb.) modern dönemde ulus devletin oluşumuyla birlikte gözetim sistematik bir hâle gelmiştir. Bu bölümün her alt bölümünde teoriler şekiller ve tablo yardımıyla somutlaştırılarak gözetim çalışmalarındaki teorik açmazlar giderilmeye çalışıldı. Bu bölümde çalışmamızın iki güdüleyici sorularından olan Devletin ölçme aşkı tartışılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde modern iktidar analizi gözetim çalışmalarının aksine Foucault'nun iktidar analizinden yerine Bourdieu, Elias, Mann, Bauman gibi kuramcılarının iktidar analizine yer verilmiştir. Öte yandan bu bölümde gözetim çalışmalarının aksine gözetim toplumu kavramının ilk kez Gary Marx yerine Vance Packard kabul edilmiştir. Packard'ın Çıplak Toplum eserinin analiziyle bu durum somutlaştırılmıştır. Bu bölümün diğer gözetim çalışmalarından ayıran diğer bir özelliği gözetim toplumunun akademik olarak ilk çalışan kişinin James Rule kabul edilip eseriyle birlikte analiz edilerek bu durum somutlaştırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde panoptikon merkezli gözetim araştırmaları analiz edilmeye çalışıldı. Bu bölümde ilk olarak Foucault'nun panoptikon, biyo iktidar ve pastoral iktidar anlayışı analiz edildi. Bundan sonraki modern,te ve teknoloji arasındaki ilişki incelenmeye çalışılmıştır. İlerleyen bölümlerde Mark Poster'n süperpanoptikon, David Lyon'un Elektronik Panoptikonu, Shoshana Zuboff, Oscar Gandy'in Enformasyon ve panoptikon tasnifi kuramları tartışıldı. Bu bölümde çalışma yaşamında uygulanan yeni yönetim felsehelerinin gözetim ve denetim süreçlerine katkılarını açıklanmaya çalışıldı. Postfordist dönem ile birlikte ortaya çıkan insan kaynakları, kalite çemberleri, toplam kalite yönetimlerinin gözetim ve denetim süreçlerini Sewell, Mason, Regan Markussen, Vallas Collinson gibi kuramcılarının analizleri bu süreç aktarılmaya çalışılmıştır. Bu alt bölümünün son kısmında çalışma yaşamında şirketlerin gözetim şirketleri ile kurmuş oldukları ortaklar ile çalışanların nasıl gözetlendikleri somutlaştırılıp, çalışma yaşamında gözetim süreçleri aktarılmaya çalışılmıştır. Bundan sonraki alt bölümde ise uluslararası terörizm problemi dolayısıyla küreselleşen gözetim ve bunun sonucunda ortaya çıkan biyometrik gözetim analiz edilmeye çalışıldı. Bu alt bölümde Bigo'nun banoptikon kuramı tartışılmıştır. Bu bölümde gözetim çalışmalarının sıkça adına yer verdiğini Echelon tarzı istihbarah programı yerine Social Network programı tanıtılarak gözetimin küreselleşmesi somutlaştırılmıştır. Bunun yanında gözetimin çalışmalarında hergün artan gözetimin küreselleşmesi tartışmaları Mark Neocleous'in eserleri üzerinden eleştirilmıştir. Bu bölümün son kısmında panoptikon merkezli gözetim çalışmalarının çalışma konularını, gözetimi ele alış süreçlerini bir tablo yardımıyla özet halinde verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise panoptikon merkezli olmayan gözetim araştırmaları analiz edildi. Bu bölümde Hille Kosela, Stanley Cohen, Clive Norris and Gary Haggerty, Richard Ericson, Anders Albrechtslund, Michalis Lianos Simone Browne, Wurakami Wood vb. son dönem gözetim kuramcılarının fikirleri aktarıldı. Çalışmanın diğer bölümlerinde bu tezi ortaya çıkaran Sinoptikon ve Omnioptikon gözetim anlayışlarına yer verildi. Sinoptikon bölümünde sinoptikon kuramının kurucusu olan Thomas Mathiesen görüşlerine yer verilerek onun Michel Foucault'dan hangi noktalarda ayrıldığı hangi noktalarda paralel düşündüğü aktarılmaya çalışılmıştır. İlerleyen bölümlerde sosyal medya üzerinden Dallas Smythe'nin izleyici emeği, Andrejevic'in yatay gözetim anlayışı, Erving Goffman'ın benliğin sunumu üzerinden gözetim konusu irdelenmiştir. Omnioptikon bölümünde ise Web 2.0 ile birlikte gözetimin sıradanlaşması

tartışılmıştır. Artık gözetim teknolojileri bireylerin sahip olacağını belirterek bu durumun yarattığı sosyal durumlar analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde Mann'ın geliştirdiği sousveillance kuramı analiz edilmeye çalışılmıştır.

Gelişen enformasyon ve iletişim teknolojiyle birlikte gözetlemek artık iktidarların tekeli olmaktan çıkmıştır. Bu durum kuşkusuz bireylerin gündelik hayatlarında kaotik bir duruma yol açmaktadır. İnternet üzerinden yapacağınız kısa bir araştırma sonucunda telefon dinleme cihazları, sinyal kesme cihazları, yer bildirim yapan teknolojiler ulaşılması artık çok kolaydır. Gelişen enformasyon ve iletişim teknolojileri ile birlikte kamusal alan ve özel alan kavramları arasında sınırlar bulanıklaşmıştır. Bu durumu belki ilk duyduğumuzda mahremiyet ve güvenliğimizden şüphe duyabiliriz. Belki de George Orwell'in ünlü 1984 romanının gerçekleştiğini düşünebiliriz.

Çalışmanın Omioptikon toplum bölümünde şeffalaşan yaşam ve herkesin herkesi gözetlediği sorunsalı analiz edildi. Gelişen teknolojiler sonucunda hayatımızın bir parçası hâline gelen akıllı ve giyilebilir cihazlarla gözetime karşı bir taraftan kuşku ve korku duyarken, diğer taraftan onlara karşı kullanmış olduğumuz bu teknolojilerle birlikte arkamızda binlerce veriyi bırakmaktayız. Pimenta'ya göre insanoğlu kurduğu her ütopyayı, kendisi açısından kurgulayarak, bir kontrol mekanizması olarak tasarlamıştır. Pimenta Thomas Moore'un *Ütopya* romanını inceleyerek ütopyalardaki sosyal kontrol aşkını sorgulamaya çalışır. Pimenta bireylerin teknolojileri birer nergiz çiçeği gibi sevdiklerini, onları sevmeye başladıkları anda ise onların birer narkoz olduğunu hissettiklerini belirtmektedir.

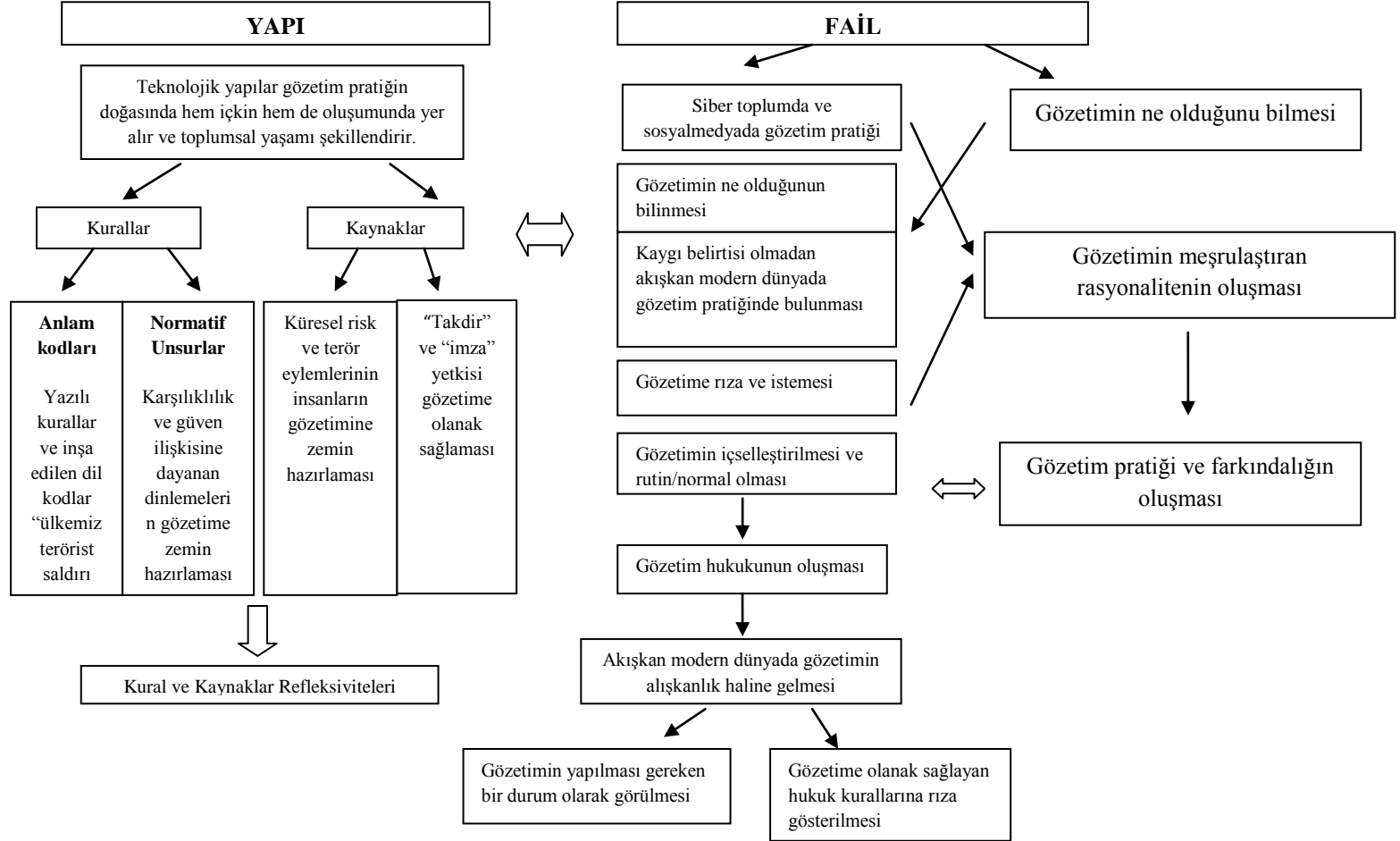
Kuşkusuz bu durum muhtemelen bize Zizek'in *Gıdıklanan Özne* ve Shayega'nın *Yaralı Bilinç*'ini bize hatırlatmaktadır. Shayegan *Yaralı Bilinç* kitabında her yeni toplumsal aşamaya geçerken zihinlerimizin eskiye özleminin artacağından bahsederek, modern insanın yaralı bir bilince sahip olduğunu öne sürer. Zizek *Gıdıklanan Özne* ve *Yamuk Bakmak* kitaplarında kapitalizmin yaşamış olduğu değişimlerle birlikte gerçekliğin kendisini sakladığını belirtir. Zizek'e göre sembolleştirmiş herşey gerçekliğin gizlenmiş halidir. Dolayısıyla gözetimle mücadele konusunda sadece hukuki hakları göz önüne çıkararak kapitalizmin yarattığı ahlaki ve etik krizi gözardı edemeyiz. Ergenliğe yeni girmiş bir çocuk! para için ebeveynlerinin mahrem görüntülerinin satışını hangi hukuk kuralları ile

engelleyebiliriz. Dolayısıyla tezin son bölümünde işlediğimiz Scopofili Zizek'in belirttiği gibi kapitalizm yarattığı ahlaki ve etik bir krizdir.

Panoptikon merkezli gözetim araştırmaları Orwell ve Foucault'un tezlerini günlük hayatta pratiklerini ararken; Panoptikon merkezi olmayan gözetim araştırmaları gündelik hayatta gözetimin niteliğini ve niceliğini araştırmışlardır.

Gerek panoptikon merkezli gerekse panoptikon merkezli olmayan gözetim kuramları incelendiğinde gözetimin, modern dünyanın bir gerçeği olduğu teknolojilerin gelişimi ile birlikte insanın bir parçası olduğunu belirtirler. Dolayısıyla, hem panoptikon merkezli gözetim kuramları ve hemde panoptik olmayan gözetim kuramlarını gündelik pratikler içerisinde incelediğimizde gözetimin yapılaştığını söyleyebiliriz. Aşağıdaki tablo bu durumu açıklamaktadır:

Tablo 4.1. Gözetimin Yapısallaşması

Bu tez çalışmasında hem panoptikon merkezli gözetim teorilerine hemde panoptikon merkezli olmayan gözetim teorilerine nesnel bir açıdan bir açıdan yaklaşmıştır. Tez boyunca gözetim analizimiz üç bilimin teorik arka planından beslenmiştir. Çalışma yaşamında gözetim ve denetim mekanizmalarını analiz ederken iktisat ve çalışma sosyolojisinden; enformasyon ve iletişim teknolojilerini analiz ederken iletişim sosyolojisinden; teorilere nasıl yaklaşılması konusunda sosyal teoriden beslenilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma bu üç bilim dalının melezlenmesinden oluşmaktadır.

Ezcümle, yaşadığımız dünya gittikçe Gilles Deleuze (2005; 2012) belirttiği gibi bir denetim toplumuna dönüşmektedir. Enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı değişimler bireyleri ve onların duygularını yersiz yurtsuzlaştırarak herşeyi bilme ve kontrol etme arzularını harekete geçirmektedir. Burada anlatılan hiçbirşey geçmodern dönemde yaşayan bireyin hiçde yabancı olmadığı şeyler. Karl Marx'ın bundan tam yüzaltmışyedi yıl önce söylediği gibi: Anlatılan Senin Hikayendir...!

KAYNAKÇA

- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*.
- Agamben, G. (2013). *Kutsal İnsan*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Agamben, G. (2010). *Tanık ve Arşiv: Auschwitz'den Artakalanlar*, Çev. A. Başgöl, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Albrechtslund, A. (2008). "Online Social Networking as Participatory Surveillance", *Surveillance & Society* 3 (2/3): 216-221.
- Allmer, T. (2012). *Towards a Critical theory of Surveillance in Informational Capitalism*, Peterlang: Berlin
- Allmer, T. (2015). *Critical Theory and Social Media: Between Emancipation and Commodification*, Routledge : London
- Althusser, L. (2008). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Andrejevic, M. (2004). *Reality TV: The Work of Being Watched*, Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Andrejevic, M. (2007) *Ispy: Surveillance and Power in the Interactive Era*, Lawrence: University Press of Kansas.
- Andrejevic, M. (2005). "The Work Of Watching One Another: Lateral Surveillance, Risk, and Governance", *Surveillance & Society*. Vol. 2, No. 4. s. 479-497.
- Andrejevic, M. (2012). "Exploitation in The Data Mine", *Internet and Surveillance: The challenges of Web 2.0 and Social Media* içinde, Ed.Christian Fuchs, Kees Boersma, Anders Albrechtslund & Marisol Sandoval, 71-88, Routledge, New York.
- Andrejevic, M. (2013). "Estranged free labor", *Digital Labor: The Internet as Playground and Factory* içinde, Routledge, New York.
- Ardut, S. (2014). *Teknoloji-İnsan Birlikteliği*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Arslandaş-Toktaş, S., Binark, M., Dikmen, E. Ş., Fidaner, I. B., Küzeci E. ve Özyaygen, A. (2012).*Türkiye'de Dijital Gözetim: T.C. Kimlik*

- Numarasından E-Kimlik Kartlarına Yurttaşın Sayısal Bedenlenişi*. Alternatif Bilişim Derneği, İstanbul.
- Assman, J. (2015). *Kültürel Bellek*, Çev. Ayşe Tekin, 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Aydoğdu, E. (2011). *Fabrika Emek Denetimi*, Evrensel Basım Yayın Dağıtım, İstanbul.
- Aytaç, Ö. (2005). “Modern Bürokratik Kurumlar ve Baskı Düzenleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 15, Sayı: 1, Sayfa: 249-278
- Bakacak, A. (2002). *Modern Dönemde Becker ve Goffman'ın Etiketleme Teorisi*, Hacettepe Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Balkız, Ö. (2002). *Küreselleşme ve Esnek Yönetim: Değişen İş Organizasyonları Üzerine Bir İnceleme*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Balkız, Ö. (2013). “Yeni Üretim/Yönetim Modelleri ve Denetim TZÜ/TKY Modelinde Hegemonik Despotizmin Yükselişi”, *Çalışma ve Toplum* içinde, 2013/1, Sf. 187-210.
- Ball, K., Haggerty, K. & Lyon, D. (2012). *Routledge Handbook of Surveillance Studies*, Routledge, London.
- Barrett, M. (2004). *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji*, Çev. Ahmet Fethi, Doruk Yayınları, İstanbul.
- Basalla, G. (2000). *Teknolojinin Evrimi*, Çev. Cem Soydemir, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- Bataille G. (2001). *Gözün Hikâyesi*, Çev. Ayşegül Gürsoy & N. Berna Serveryan, Chiviyazıları Yayınevi, İstanbul.
- Bauman, Z. (2000a). *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity Press, Londra.
- Bauman, Z. (2000b). *Ölümlülük, Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri*, Çev. Nurgül Demirdöven, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme Toplumsal Sonuçları*, (çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bauman, Z. (2012). *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, (çev. K. Atakay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bernauer, J. W. (2005). *Foucault'nun Özgürlük Serüveni*, Çev. İsmail Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Berger, J. (2006). *Görme Biçimleri*, Yurdanur Salman (çev.), Metis Yayınları, İstanbul.
- Best, S. & Kellner, D. (2010). *Post Modern Teori*, Çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bigo, D. (2008). "Globalized (In)Security: The Field and the Ban-Opticon", *Terror, Insecurity and Liberty: Illiberal Practices of Liberal Regimes after 9/11* içinde, Routledge, London.
- Bigo, D. (2006). "Security, Exception, Ban and Surveillance", In *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Beyond*, (ed) D. Lyon, Cullompton: Willan Publishing, Cambridge University Press, Cambridge.
- Boersma, K. (2012). "Postface Internet and Surveillance", *Internet and Surveillance: The challenges of Web 2.0 and social media* içinde, Ed. Fuchs, C., K. Boersma, A., Albrechtslund, & M., Sandoval, Routledge, New York.
- Bogard, W. (1996). *The Simulation of Surveillance: Hypercontrol in Telematic Societies*, Cambridge University Press
- Bourdieu, P. (2006). *Pratik Nedenler*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Hill Yayınları İstanbul.
- Bourdieu, P. (2006). *Karşı Ateşler*, Çev. Halime Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2015). *Devlet Üzerine Dersler*, Çev. A. Sümer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2000a). *Televizyon Üzerine*, Çev. T. Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P. (2000b). *Pascalian Meditations*, Stanford University Press, Stanford.
- Bozovic, M. (1995). *The Panopticon Writings*, Verso, New York.

- Braverman, H. (2008). *Emek ve Tekelci Sermaye*, Çev. Çiğdem Çıdamlı, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Bröckling, U. (2001). *Disiplin: Askeri İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi*, Çev. Veyssel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Browne, S. (2015). *Dark Matters: On the Surveillance of Blackness*, Duke University Press, London.
- Bruno, F. (2012). "Surveillance and Participation", *Routledge Handbook of Surveillance Studies* içinde, Ed. Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty & David Lyon, sf. 343-351, Routledge Yayınları, New York.
- Burawoy, M. (1978). "Toward a Marxist Theory of the Labour Process: Braverman and Beyond", *Politics and Society*, 8 (3-4), pp: 247- 312.
- Burawoy, M. (1979). *Manufacturing Consent: Changes in the Labour Process under Monopoly Capitalism*, University of Chicago Press, Chicago.
- Burawoy, M. (1985). *The Politics of Production*, Verso, London.
- Burris, B. H. (1998). "Computerization of the Workplace," *Annual Review of Sociology*, 24: 141–57.
- Castel, R. (1991). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality with Two Lectures by and Interview with Michel Foucault*, Chicago: University of Chicago Press.
- Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy*, Oxford University Press.
- Ceyhan, A. (2012). "Surveillance as biopower", *Routledge Handbook of Surveillance Studies* içinde, Ed. Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty & David Lyon, Routledge Yayınları, New York.
- Chena, M. C., Chiu, A. L. & Chang, H. H. (2005). "Mining Changes in Customer Behavior in Retail Marketing", *Expert Systems with Applications*, 28, 773-781.
- Clarke, R. (1998). "Informational Technology and Dataveillance", *Communications of the ACM*, Vol. 31. s. 498 – 512
- Clegg, S. (1998). "Foucault, Power and Organizations" in *Foucault, Management and Organization Theory*, (Editör) A. McKinlay ve K. Starkey.

- Cohen, S. (1987). *Visions of Social Control: Crime, Punishment and Classification*, Cambridge: Polity Press.
- Cohen, E. D. (2010). *Mass Surveillance and State Control*, Palgrave Macmillan Press, New York.
- Cohen, N. (2008). "The Valorization of Surveillance: Towards a Political Economy of Facebook", *Democratic Communiqué*, 22 (1): 5-22.
- Collinson, D. L. (t.y.). " 'Delaying Managers': Time-Space Surveillance and its Gendered Effects," *Organization*, 4(3): 375-407.
- Crary, J. (2010). *Gözlemcinin Teknikleri*, Çev. Elif Daldeniz, Metis Yayınları, İstanbul.
- Çoban, B. & Özarslan, Z. (2008). *Panoptikon Gözün İktidarı*, Su Yayınları, İstanbul.
- Dandeker, C. (1990). *Surveillance, Power, and Modernity: Bureaucracy and Discipline from 1700 to the Present Day*, London, Polity Press.
- Debord, G. (2006). *Gösteri Toplumu ve Yorumlar*, Çev. A. Ekmekçi ve O. Taşkent, 4. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Deleuze, G. (2005). *Toplum ve Denetim*, Çev. Barış Başaran, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Deleuze, G. (2012). *Anti Ödipus: Kapitalizm ve Şizofreni I*, Çev. Fahrettin Ege, Hakan Erdoğan & Mustafa Yiğitalp, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara.
- Deleuze, G. (2013). *Foucault*, Çev. Emre Koyuncu , Norgunk Yayınları, İstanbul.
- Dolgun, U. (2005). *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*, Ekin Kitapevi Yayınları, Bursa.
- Dunley, L. M. (2002). *Kalem ve Kılıç*, 1. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Edwards, R. (1979). *Contested Terrain: The Transformation of the Workplace in the Twentieth Century*, Basic Books, New York.
- Elias, N. (2005). *Uygarlık Süreci I*, Çev. Ender Ateşman, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Elias, N. (2007). *Uygarlık Süreci II*, Çev. Erol Özbek, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ellul, J. (2003). *Teknoloji Toplumu*, Çev. M. Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul.
- Elmer, G. (1996). "Spaces of Surveillance: Indexicality and Solicitation on the Internet", *Critical Studies in Mass Communication*.
- Engels, F. (2013). *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu*, Çev. Oktay Emre, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Enriquez, E. (2004). *Sürüden Devlete - Toplumsal Bağ Üzerine Psikanalitik Bir Deneme*, Çev. Nilgün Tural, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram*, Erk Yayınları, Ankara.
- Eşitti, Ş. (2013). *Gözetim Toplumunda Sinoptikon ve Sosyal Medya*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Farinosi, M. (2011). "Deconstructing Bentham's Panopticon: The New Metaphors of Surveillance in the Web 2.0. Environment", *Triple C: Cognition, Communication, Co-operation*, Vol. 9, No. 1, s. 62-76.
- Fisher, E. (2014). "Daha Az Yabancılaşma Nasıl Daha Fazla Sömürü Yaratır? Sosyal Paylaşım Sitelerinde İzleyici Emegi", *Marx Geri Döndü: Medya, Meta ve Sermaye Birikimi* içinde, Çev. G. Baydar, V., Ed. Mosco ve C. Fuchs, Türkçe Yayını Derleyen, Funda Başaran, Notabene Yayınları, Ankara.
- Florenski, P. (2011). *Tersten Perspektif*, Çev. Yeşim Tokel, Metis Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (1993). *Ders Özetleri (1970-1982)*, Çev. Selahattin Hilav, YKY, İstanbul.
- Foucault, M. (2003). *İktidarın Gözü/ Seçme Yazılar 4*, Çev. Işık Ergüden, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2005a). *Büyük Kapatılma: Seçme Yazılar 3*, Çev. İ. Ergüden & F. Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2005b). *Özne ve İktidar*, Çev. Işık Ergüden, Osman Akınbay, ed. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Foucault, M. (2006a). *Deliliğin Tarihi*, Çev. M. Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.
- Foucault, M. (2006b). *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ankara.
- Foucault, M. (2007). *Cinselliğin Tarihi*, Çev. Hülya Uğur Tanrıöver, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik Toprak, Nüfus*, Çev. Ferhat Taylan, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Friedman, A. (1977). *Industry and Labour: Class Struggles at Work under Monopoly Capitalism*, London, MacMillan.
- Fuchs, C. (2011a). *How to define surveillance?* MATRIZes., Viyana.
- Fuchs, C. (2011b). *Foundations of Critical Media and Information Studies*, Routledge, Abingdon.
- Fuchs, C., K. Boersma, A., Albrechtslund, M., Sandoval (Ed.) (2012a). *Internet And Surveillance: The Challenges Of Web 2.0 And Social Media*, New York: Routledge.
- Fuchs, C. (2012b). "Political economy and surveillance theory", in *Critical Sociology* first published on April 2.
- Fuchs, C. (2014a). *Dijital Labaour and Karl Marx*, Routledge, New York.
- Fuchs, C. (2014b). *Social Media: A Critical Introduction*, Sage Publisher, London.
- Gandy, O. (1993). *The Panoptic Sort: A Political Economy of Personal Information*, Boulder: Westview.
- Gandy, O. (2006). "Data Mining and Surveillance in the Post-9/11 Environment", *The Intensification of Surveillance: Crime, Terrorism and Warfare in the Information Era* içinde, Ed. K. Ball & F. Webster, Pluto Press, Londra.
- Gandy, O. H. (2011). "The Political Economy of Personal Information", *The Handbook of Political Economy of Communications* içinde, Wiley-Blackwell, London.
- Geray, H. (2011). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, 3. Baskı, Genesis Kitap, Ankara.

- Giddens, A. (1999). *İleri Topluların Sınıf Yapısı*, Çev. Ö. Baldık, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Giddens, A. (2000). *Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*, Çev. Ümit Tatlıcan, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. & Pierson, C. (2001). *Modernliği Anlamlandırmak*, Çev. S. Uyrukulak ve M. Sağlam, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*, Çev. Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2008). *Ulus, Devlet ve Şiddet*, Çev. C. Atay, Kaldeon Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2010a). *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, Çev. Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2010b). *Siyaset, Sosyoloji ve Sosyal Teori*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2014). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*, Çev. Ümit Tatlıcan, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Goffman, E. (2014). "Total Kurumların Özellikleri", Çev. Derya Fırat, *Teorik Bakış Kapatılma* içinde, 4. Sayı, Sel yayınları, İstanbul.
- Goody, J. (2001). *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*, Çev. Koray Değirmenci, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Gorz, A. (2001). *İktisadi Aklın Eleştirisi*, Çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Graham, S., & Wood, D. M. (2003). "Digitizing Surveillance: Categorization, Space, Inequality". *Critical Social Policy*, 23 (2): 227-248.
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane Defterleri*, Çev. M. Ekici, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Green, S. (1999). "A Plague on the Panopticon: Surveillance and Power in the Global Information Economy", *Information, Communication and Society*, 2(1).
- Grint, K. & Woolgar, S. (1997). *The Machine at Work: Technology, Work and Organization*, Polity Press, Cambridge.

- Habermas, J. (2004). *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim*, Çev. Mustafa Tüzel, YKY, İstanbul.
- Habermas, J. (2012). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. T. Bora ve M. Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Haggerty, K. & Richard E. (2000). "The Surveillant Assemblage", *Surveillance and Society*, (4): 605-622.
- Hall, S. (1999). "Popüler Kültür ve Devlet", *Popüler Kültür ve İktidar* içinde, Ed. Nazife Güngör, Vadi Yayınları, Ankara.
- Hall, S. (2003). "Kodlama/kodaçımı", *Söylem ve İdeolojinin* içinde, hazırlayan Barış Çoban & Zeynep Özarslan, Su Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (1999). *Post-Modernliğin Durumu*, Çev. Sungur Savran, Metis Yayınları, İstanbul.
- Herman E. S. & Chomsky N. (1998). *Medya Halka Nasıl Evet Dedirtir*, Çev: Berfu Akyoldas, Tamara Han, Metin Çetin, İsmail Kaplan, Minerva Yayınları, İstanbul.
- Hier, S. (2003). "Probing the Surveillant Assemblage: On the Dialectics of Surveillance Practices as Processes of Social Control", *Surveillance & Society*, 1 (3): 399-411.
- Hutchby, I. (2001). "Technologies, Texts and Affordances", *Sociology*, 35(2).
- İncil, Çevrimiçi adres: [http:// incil.info](http://incil.info)
- Innis, H. (1973). *The Bias of Communication*, University of Toronto Press, Toronto.
- Jenkins, R. (2012). "Identity, surveillance and modernity", *Routledge Handbook of Surveillance Studies* içinde, Ed. Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty & David Lyon, sf. 157-166, Routledge Yayınları, New York.
- Kahn, R. & Kellner, D. (2003). *Internet Subcultures and Oppositional Politics*.
Çevrimiçi adres:
<http://www.gseis.ucla.edu/faculty/kellner/essays/internetsubculturesoppositionalpolitics>
- Kaspersen, L. (2000). *An Introduction to a Social Theorist: Anthony Giddens*, Blackwell Publisher, Oxford.

- Kesim Güven, S. (2011). “Gözetimin Toplumsal Meşruiyeti”, *Medya Mahrem* içinde, Ed. Hüseyin Köse, ss. 173-199, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Koskela, H. (2012). “You shouldn’t wear that body”, *Routledge Handbook of Surveillance Studies* içinde, Ed. Kirstie Ball, Kevin D. Haggerty & David Lyon, Routledge Yayınları, New York.
- Kumar, K. (2006). *Ütopya ve Karşı Ütopya*, Çev. Ali Galip, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Kuran-ı Kerim, Çevrimiçi adres: <http://kuran.diyinet.gov.tr>
- Kuş, E. (2005). *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Lemke, T. (2013). *Biyopolitika*, Çev. Utku Özmakas, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Liker, J. K., Haddad, C. J., & Karlin, J. (1999). “Perspectives on Technology and Work Organization,” *Annual Review of Sociology*, 25: 575–96.
- Lyon, D. & Zureik, E. (1996). “Surveillance, Privacy and the New Technology”, *Surveillance, Computers, Privacy* içinde, ed. David Lyon and Elia Zureik, University of Minesota Press, Londra.
- Lyon, D. (1997). *Elektronik Göz*, Çev. D. Hattatoğlu, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Lyon, D. (2006). *Gözetlenen Toplum*, Çev. G. Soykan, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Lyon, D. (2012). *Vesikalı Yurttaş*, Çev. Barış Baysal, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmalarına Genel Bir Bakış*, Çev. A. Toprak, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Lyon, D. (2014). *Transparent Lives: Surveillance in Canada*, AU Press, Kanada.
- Macey, D. (2005). *Muhalif Yaşamlar: Michel Foucault*, Çev. Zeynep Okan, Güncel Yayınları, İstanbul.
- Mann, S., Nolan, J. & Wellman, B. (2003). “Sousveillance: Inventing and Using Wearable Computing Devices for Data Collection in Surveillance Environments”, *Surveillance & Society*, 1 (3): 331-355.
- Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi (Cilt 1-2)*, Çev. Kollektif, Phoenix Yayınları, Ankara.

- Marcuse, H. (1968). Tek Boyutlu İnsan, Çev. Seçkin Çağan, May Yayınları, İstanbul.
- Markussen, R. (1995). “Constructing Easiness – Historical Perspectives on Work, Computerization, and Women”, *The Cultures of Computing – Sociological Review Monograph* içinde, Ed. S. L. Star, Blackwell, Oxford.
- Marr, B. (2014). *Facebook’s Big Data: Equal Parts Exciting and Terrifying?*, Çevrimiçi erişim: smartdatacollective.com
- Marx, K. (2011). *Kapital (Cilt 1)*, Çev. Mehmet Selik vd., Yordam Yayınları, İstanbul.
- Marx, G. T. (2002). “What’s New About the “New Surveillance?” Classifying for Change and Continuity”, *Surveillance and Society*.
- Mason, D., Button, G., Lankshear, G., and Coats, S. (2000). *On the Poverty of A Priorism: Technology, Surveillance in the Workplace and Employee Responses*, Plymouth: University of Plymouth, pre-publication draft.
- Mathiesen, T. (1997). “The Viewer Society: Michel Foucault’s “Panopticon Revisited””, *Theoretical Criminology*, Vol. 1 No. 2.
- Mathiesen, T. (2004). *Silently Silenced Essays on the Creation of Acquiescence in Modern Society*, Waterside Press, Winchester.
- Mattelard, A. (2012). *Gözetimin Küreselleşmesi; Güvenileştirme Düzeninin Kökeni*, Çev. O. Gayretli ve E. Karacan, Kaldeon Yayınları, İstanbul.
- Monahan, T. (2010). *Surveillance in The Time of Insecurity*, Rutgers University Press, New Jersey.
- Mouzelis, N. P. (2001). *Örgüt ve Bürokrasi*, Çev. H. Bahadır Alın, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Mumford, L. (1996). *Makine Efsanesi*, Çev. Fırat Oruç, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Muzaffar, C. (1992). “Alternatif Hareketlerin Metafizik Temelleri”, *İnsan ve Teknoloji* içinde, Çev. Taha Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Nalbantoğlu, H. Ü. (2007). *ODTÜ-Teknokent Örneğinde Esnek Üretimin Ortaya Çıkardığı Çalışma Kültürü*, Yayınlanmamış TÜBİTAK Araştırma Projesi.
- Necef, Ş. (2002). “Emeğin Özgürleşmesi Üzerine”, *Mürekkap*, Sayı:18, ss: 95-114.

- Negri, A. & Hardt, M. (2003). *İmparatorluk*, Çev. A. Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Negri, A. & Hardt, M. (2004). *Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi*, Çev. B. Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Negri, A. & Hardt, M. (2011). *Ortak Zenginlik*, Çev. B. Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Neocleous, M. (2011a). *Güvenliğin Eleştirisi*, Çev. Tonguç Ok, Notabene Yayınları, Ankara.
- Neocleous, M. (2011b). *Devleti Tahayyül Etmek*, Çev. Akın Sarı, Notabene Yayınları, Ankara.
- Neocleous, M. (2012). *Güvenlik Şiddet ve Savaş*, Çev. Gül Çorbacıoğlu-Ersin Embel, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Neuman, W. L. (2008). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*, Çev. Sedef Özge, 7. Basım, Yayın Odası Yayınları, Ankara.
- Newman, S. (2006). *Bakunin'den Lacan'a*, Çev. Kürşat Kızıltuğ, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Nietzviecki, H. (2010). *Dikizleme Günlüğü*, Çev. Gökçe Gündüç, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Noelle-Neumann E. (1998). *Kamuoyu Suskunluk Sarmalının Keşfi*, Çev. Murat Özkök, Dost Yayınları, Ankara.
- Norris, C. & Armstrong., G. (1998). "Introduction: Power and Vision", in *Surveillance, Closed Circuit Television and Social Control*, Ashgate Publishing.
- Ogura, T. (2006). "Electronic Government and Surveillance-Oriented Society", *Theorizing Surveillance: The Panopticon and Behind içinde*, (Ed.) D. Lyon, Portland: Willan Publishing.
- Ong, W. (2014). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Çev. Sema Postacıoğlu Baran, Metis Yayınları, İstanbul.
- Orwell, G. (2000). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çev. Celal Üster, Can Yayınları, İstanbul.

- Özben, M. (2012). *Kutsallıkların Ölümcül Sıçrayışı: Yapay Kutsallıklar (Din-Modernlik Okumaları)*, Kadim Yayınları, Ankara.
- Özsöz, C. (2012). “Pierre Bourdieu: Simgesel Şiddet, Eğitim, İktidar”, *Cogito Bourdieu Özel Sayısı*, 76. Sayı, Ed. Güney Çeğin, Emrah Göker & Nazlı Ökten, Yapı Kredi Yayınları, sayfa 290-312.
- Packard, V. (1964). *The Naked Society*, Random House, A.B.D.
- Parenti, C. (2003). *The Soft Cage: Surveillance in America: From Slavery to the War on Terror*, New York: Basic Books.
- Pease-Watkin, C. (2008). “Bentham’in Panoptikon’u ve Dumont’un Panoptique’i”, *Panoptikon Gözün İktidarı* içinde, hazırlayan B. Çoban ve Z. Özarslan, Su Yayınları, İstanbul.
- Pimenta, E. (2010). “Low Power Society: Continuous Hyperconsumption And The End Of The Medium Class” in *A Hyperurban Planet*, ASA Art & Technology, Londra.
- Pollard, S. (1965). *The Genesis of Modern Management*, London, Arnold.
- Poster, M. (1996). “Databases as Discourse; or, Electronic Interpellations”, *Computers, Surveillance and Privacy* içinde, Ed. Lyon, D. & Zureik, E., University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Poster, M. (1990). *The Mode of Information: Poststructuralism and Social Context*, Cambridge: Polity Press.
- Poster, M. (1996). “Database as Discourse; or, Electronic Interpellations”, *Computers, Surveillance and Privacy* içinde, Ed. D. Lyon ve E. Zureik, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Postman, N. (2004). *Teknopoli*, Çev. Mustafa Emre Yılmaz, Gelenek Yayıncılık, İstanbul.
- Regan, P. M. (1996). “Genetic Testing and Workplace Surveillance: Implications for Privacy”, *Computers, Surveillance and Privacy* içinde, Ed. D. Lyon ve E. Zureik, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Revel, J. (2006). *Michel Foucault*, Çev. Kemal Atakay, Otonom Yayıncılık, İstanbul.

- Ritzer, G. (1998). *Toplumun Medonallaşması*, Çev. Şen Suer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Robins, K. & Webster, F. (1999). *Times of Technoculture: From the Information Society to the Virtual Life*, London: Routledge.
- Rule, J. (1973). *Private Lives and Public Surveillance: Social Control in the Computer Age*, Schocken Books, New York.
- Sartori, G. (2004). *Görmenin İktidarı*, Çev. Gül Batuş & Bahar Ulukan, Karakutu Yayınları, İstanbul.
- Sarup, M. (1997). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*, Çev. A. Baki Güçlü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Scott, J. (1994). *Social Network Analysis: A Handbook*, Sage Publications, London.
- Scott, J. C. (2008). *Devlet Gibi Görmek*, Çev. Nil Erdoğan, Versus Yayınları, İstanbul.
- Scott, J. C. (2014). *Tahakküm ve Direniş Sanatları*, Çev. Alev Türker, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sennett, R. (1999). *Gözün Vicdanı*, Çev. Can Kurultay ve Süha Sertabiboğlu, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Sennett, R. (2011). *Otorite*, Çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yayınları, 3.basım, İstanbul.
- Sewell, G. (1998). "The Discipline of Teams: The Control of Team-based Industrial Work Through Electronic and Peer Surveillance," *Administrative Science Quarterly*, 43: 397-428.
- Shayegan, D. (2012). *Yaralı Bilinç*, Çev. Haldun Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul.
- Smythe, D. W. (1981). *Dependency Road*, Ablex, Norwood, NJ.
- Smythe, D. W. (1984). "New directions for critical communications research.," *Media, Culture & Society* 6 (3): 205-217.
- Staples, W. G. (1997). *The Culture of Surveillance: Discipline and Social Control in the United States*, New York: St Martin's Press.
- Stevens, J. (2001). *Devletin Yeniden Üretimi*, Çev. Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- Stoney, A., Schminke, M., Noel, T. & Kuenzi, M. (2008). *Employee Reactions to Internet Monitoring: The Moderating Role of Ethical Orientation*.
- Sucu, İ. (2011). “Gözetim Toplumunun Karşı Ütopya Yüzü: İktidar Güçleri ve Ötekiler”, *Atatürk İletişim Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2.
- Sontag, S. (1999). *Fotoğraf Üzerine*, Çev. Reha Akçakaya, 2. Baskı, Altıkırkbeş Yayınları, İstanbul.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar*, Çev. Elçin Gen, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şeriatı, A. (1992). “Makineleşmenin Tuzağında İnsan”, *İnsan ve Teknoloji* içinde, Çev. Taha Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Taylor, J. R. & Van Every, E. J. (1993). *Bureaucratic Organization and Management in the Information Age*, University of Toronto Press, Toronto.
- Terranova, T. (2000). “Free Labor: Producing Culture For The Digital Economy”, *Social Text*, 63 (18): 33–57.
- Therborn, G. (2008). *İktidarın İdeolojisi*, Çev. İrfan Çüre, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Thomas, P. (2013). *Gramsci Çağı*, Çev. İlker Akçay-Ekrem Ekici, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Thompson, E. P. (2004). *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, Çev. U. Kocabaşoğlu, Birikim Yayınları, İstanbul.
- Thompson, J. B. (2008). *Medya ve Modernite*, Çev. Serdar Öztürk, Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Thompson, J. B. (2013). *İdeoloji ve Modern Kültür: Kitle İletişimi Çağında Eleştirel Toplum Kuramı*, Çev. İdil Çetin, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Tilly, C. (2001). *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çev. T. Özçelik, İmge Yayınları, Ankara.
- Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Trottier, D. (2012). “Social Media as Surveillance Surrey. Ashgate Publishing of Self-Disclosure”, *Critical Studies in Media Communication*, 19 (2): 230-248.

- Turner ve Diğlerleri (2010). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, Çev. Ümit Tatlıcan, Sentez Yayıncılık, Bursa.
- Urhan, V. (2010). *Foucault*, Say Yayınları, İstanbul.
- Vallas, S. P. (1999). "Rethinking Post-Fordism: The Meaning of Workplace Flexibility," *Sociological Theory*.
- Virilio, P. (2003). *Enformasyon Bombası*, Çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul.
- Wayne, M. (2009). *Marksizm ve Medya Araştırmaları*, Çev. B. Cezar, Yordam Kitap, İstanbul.
- Weber, M. (2008). *Sosyoloji Yazıları*, Çev. T. Parla, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Webster, F. (ed.) (1995). *Theories of Information Society*, Routledge, London.
- Weller, T. (2012). *The Information State: An Historical Perspective On Surveillance*, K. Ball, K. Haggerty ve D. Lyon (Ed.), Routledge Handbook of Surveillance Studies, Routledge, London.
- Withheford, N. D. (2004). *Siber Marx*, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayınları.
- Yaylagül, L. (2006). *Kitle İletişim Kuramları*, Dipnot Yayıncılık, Ankara.
- Yaylagül, L. (2008). *Medya, Popüler Kültür ve İletişim*, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Yeşil, B. (2009). *Video Surveillance: Power and Privacy in Everyday Life*, LFB Scholarly Publishing, A.B.D.
- Yüksel, E. (2011). *Medyanın Gündem Belirleme Gücü*, Çizgi Yayınları, Konya.
- Zizek, S. (2004). *Yamuk Bakmak*, Çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul.
- Zizek, S. (2005). *Gıdıklanan Özne*, Çev. Şamil Can, Epos Yayınları, Ankara.
- Zuboff, S. (1988). *In the Age of the Smart Machine: The Future of Work and Power*, Heinemann Professional Publishing, Oxford.
- Zureik, E. (2003). "Theorizing Surveillance: The Case of The Workplace", *Surveillance as Social Sorting* içinde, ed. David Lyon, Routledge Yayınları, New York.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Gökhan AKDAĞ
Doğum Yeri ve Tarihi : Malatya/ 24.08.1986

EĞİTİM DURUMU

Lisans Öğrenimi : Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Yüksek Lisans Öğrenimi :Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Sosyoloji
Bildiği Yabancı Diller :İngilizce (Gelişmiş)
Çekçe (Orta)
Almanca (Başlangıç)

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurumlar ve Yıl :

İLETİŞİM

E-posta Adresi :gokhan.akdag@windowslive.com
Telefon :
Tarih :25.08.2015